

V. Qoshqarov, O. Mahmudov, Z. Zamanov

RUWXÍYLIQ TIYKARLARI

*Orta bilim beriw mákemeleriniñ 10-11-klasları hám orta arawlı,
kásip óner bilimlendiriw mákemeleri ushın sabaqlıq*

1-basım

*Ózbekistan Respublikası Xalıq bilimlendiriw
ministrliği tárepinen tastıyqlanğan*

Tashkent
«Yangiyo'1 Poligraf Servis»
2017

UOK: 17=512.133(075.2)

KBK: 71.04

Q 97

Qóchqorov, Vahob.

Ruwxiylik Tiykarlari 10-11-klass: Orta ulıwma bilimlendiriw mákemeleriniń 10-11-klassları hám orta arnawlı, kásip óner bilimlendiriw mákemeleri ushın sabaqlıq/
V. Qoshqorov, O. Mahmudov, Z. Zamonov.— Birinshi basılıw.— Nókis, «Bilim»
baspası 2017. 144 b.

ISBN 978-9943-4936-1-2

UOK: 17=512.133(075.2)

KBK: 71.04ya721

Juwaplı redaktor:

A. Xolbekov—sociologiya pánleri doktorı, professor.

Metodist:

N. Ismatova—Respublika Tálım orayı, Jámiyetlik pánler bólimi baslıǵı.

Pikir bildiriwshiler:

Sh. To‘rayev—Respublika Milliy ideya hám ideologiya ilimiy-ámeliy orayı direktor orınbasarı, filosofiya ilimleri kandidatu.

D. Bozorov—ÓzMU «Filosofiya hám mantiq» kafedrası docent.

A. Xolov—Ózbekistan Respublikası Prezidenti qasındaǵı mámleket basqarıw akademiyası úlken ilimiy xızmetkeri.

M. Xoliqova—Tashkent qalası PXQTMOI kafedra baslıǵı, filologiya pánleri kandidatu.

D. Ergasheva—Tashkent qalası Sergeli rayonu 8-sanlı ulıwma bilim beriw mektebiniń Ruwxıylyq tiykarlari pání oqıtıwshısı.

Respublika Bilimlendiriw orayınıń Milliy gárezsizlik ideyası hám ruwxıylyq tiykarlari pání boyınsha ilimiy-metodikalıq keńesi tárepinen baspaǵa usınıs etilgen.

Respublika maqsetli kitap qorı qarjıları esabınan basıp shıǵarıldı

© «Yangiyo‘l poligraf servis», 2017.

© O. Mahmudov, V. Qo‘chqorov,
Z. Zamonov. 2017.

Qaraqalpaqshaga awdarma

© «Bilim» baspası, 2017.

ISBN 978-9943-4936-1-2

Kirisiw

Áziz oqıwshı! Dúnyada hárbir nárseniń ózegi, mánisi boladı. Adam-zat-tıń mánisin onıń jaratıwshańlıǵı, bekkem kúshi, dini, basqalarǵa qalıs járdemge keliwi, basına táshwish túskende barıp xabar alıwı, quwanışına sherik bolıwı, mehir-múriwbeti, bir sóz benen aytqanda, gózzal ruwxıy álemi quraydı.

Solay eken, ruwxıyılıq insanniń ádep-ikramlılıǵında qanday kórinedi? Mine, máselen, siz ózińizden úlken jastaǵılargá birinshi bolıp sálem beresiz, sebebi ata-anańız sonday tárbiya bergen. Úlgili bahalarǵa oqıwǵa háreket etesiz, sebebi ustaz-oqıtıwshılarıńızdan sonday bilim algansız. Oqıw ornında, jámiyetlik orınlarda, ulıwma uyatlı, qopal sózlerdi paydalanbaysız, sebebi, oǵan ishki mádeniyatıńız jol qoymaydı. Watandı satpaysız, sebebi, ol hújdándı, ózlikti satqan menen teń! Bulardıń barlıǵı gózzal ádep-ikramıńız, qálbińizdiń ruwxıy gózzallıǵı, pák niyetińizdiń bekkemligi sebepli. Demek, ruwxıyılıq insaniyat ishki áleminiń sulıw hám tawsılmas baylıǵı bolıp, insanlardı úlken jaratıwshańlıqqa jetekleydi. Ruwxıyılıǵı joqarı insanlardıń kóbeyiwi bolsa kúshli puqaralıq jámiyetiniń rawajlanıwına sebep boladı.

Ǵaresizlikke erisken Ózbekistan xalqı hám mámleketi tárepinen ámelge asırılǵan ekonomikalıq reformalar insaniy joqarı adamgershilikli pazıyetleri hám joqarı aǵartıwshılıq tuyǵıları menen jámlenip alıp barıldı. Tiykarınan, áyyemgi esteliklerimiz qayta tiklendi, áyyemgi shıǵarmalar, bitikler baspaǵa shıǵarılıp, keń jámiyetshilikke usınıldı, úrip-ádetler, qádiriyatlarımız qayta tiklendi. Mámleketimizde jasap atırǵan túrli millet hám elatlardıń milliy qádiriyatları hám dástúrlerine joqarı húrmet-izzet kórsetiledi hám t.b.

Búgin mámleketimizde milletler aralıq tınıshlıq, tatıwlıq, awızbirshilik turaqlı. Ózbekistan mámleketi onıń aymaǵında jasawshı barlıq xalıq, millet hám elatlardıń mápleri birdey qorǵaladı, birdey qollap-quwatlanadı.

Ruwxıy rawajlanıw, milliy ózlikti ańlaw tariyxıy oy hám tariyxıy eslew-siz rawajlana almaydı, qalıplese almaydı.

«Joqarı mánawiyat — jeńilmes kúsh» shıǵarmasında, «... házirgi kúnde ruwxıyılıǵımızdı saqlaw ushın ne islewimiz kerek hám oǵan qáwip salatuǵın qanday aǵımlardı qarsı qoyıw kerek, dep sorasa, men eń aldı menen sol jurтта jasap atırǵan hárqanday insan ózligin ańlawı, áyyemgi táriyxımız hám bay mádeniyatımız, ullı ata-babalarımızdıń miyrasın tereńirek ózlestiriwdi, búgingi tez ózgerip atırǵan ómir dawamlılıǵına sanalı qarap, ǵárezsiz

pikirlew hám jurtımızdağı barlıq ózgerislerge juwapkerlik tuyǵısı menen jasawı zárúr», dep túsindiriledi.

Mine ne ushın jurtımızda Eslew hám qádirlew kúnleri belgilenedi, ullı ata-babalarımızdıń ruwxlarına joqarı húrmet kórsetiledi?! Sol mánide jurtımızda jańa oqıw jılınıń birinshi kúni, yaǵnıy 2-sentyabr sánesi — Ğárezsiz Ózbekistan mámleketiniń tiykarshısı Islam Karimovtıń jarqın ótmishine baǵıshlanıwı da tegin emes.

Maqsetli jasap ótilgen ómir mazmunlı hám bereketli boladı. Sol sıyaqlı, óz aldına ullı máqsetler qoyıp jasap atırǵan mámleket te tariyxtıń altın betlerinde óshpes iz qaldıradı. Búgin Ózbekistanımızdıń rawajlanıwın jáne de joqarılatıw jolında qabıl etilgen Háreketler Strategiyasınıń tiykarǵı maqseti de xalıq máplerin támiyinlewge, olardıń tınısh hám párawan turmıs keshiriwi ushın zárúr bolǵan faktorlardı jaratıwı menen itibarlı bolıp esaplanadı.

Ózbek xalqındağı bir-birine bolǵan mehr-múriwbet, úlkenlerge húrmet, ásirese, ata-ananı qádirlew hám olar qartayǵanda ǵamxorlıq etiw kóp ǵana dúnya xalıqları ushın úlgi sanaladı. Biziń bul qádiriyatlarımız ásirese shańaraqta payda bolıp, soń jámiyettiń rawajlanıwına úles bolıp qosıladı.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta ruwxıy rawajlanıwlardıń ónimin jańa basqıshqa kóteriw haqqında toqtalar eken, «... biz ushın muqáddes bolǵan shańaraq tiykarların jáne de bekkemlew, shańaraqlarda tınıshlıq, tatıwlıq hám óz ara húrmet ortalıǵın jaratıw, ruwxıy-aǵartıwshılıq jumısların anıq mazmun menen toltırıwdan ibarat bolıwı zárúr», dep uqtıradı.

Usı sabaqlıqta oqıwshı-jaslardıń qálbinde milliy oy-pikir hám salamat dúnya-qaras tiykarların sińdiriw, olardı ruwxıy basqınshılıqqa qarsı bekkem tura alatuǵın, erk-ıqrarı kúshli pidayı, watansúygish insanlar etip tárbiyalaw maqsetinde ruwxıylıqtıń tıp mánisine kirip barıwǵa háreket etildi. Hárbir temanıń basında aktivlestiriw ushın soraw hám tapsırmalar berilgen. Ayırım waqıya hám mısallar siz jáne teńleslerińizdiń ómirinen keltirilgen. Bular siziń tómen klaslarda alǵan bilimlerińizdi yadqa alıwda ózine tán imtixan wazıypasın óteydi.

Bunnan basqa, hárbir tema aqırında «Shınıǵıw sabaǵı» hám «jumba-q-basqatırma»lar berilgen. Olardı dıqqat penen oqıń, «jumba-q-basqatırma» lardıń juwabın shańaraq aǵzalarıńız benen birgelikte sheshiń. Olar dúnya qarasińızdıń, pikir júritiwińizdiń jáne de keńeyiwine xızmet etedi, dep isenemiz.

Áziz oqıwshı! Avtorlar Sizge «Ruwxıylıq tiykarları» pánin puqta hám tereń ózlestiriwde tabıslar tileydi.

1-§

Ruwxiylik — teńsiz kúsh

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Usı súwretler tiykarında ruwxıyılıqqa táriyip be-riń hám ruwxıyılıqqa tásir etiwshi faktorlardı túsindirıń.
2. Ruwxıyılıq qashan teńsiz kúshke aylanadı?
3. Tariyxıy orınlardıń barǵanıńızda qálbińızde nelerdi seze alasız? Qanday ruwxıy-mánawiy quwat alasız? Ne ushın bunday jaǵday júz be-riwin hesh oylap kórdińiz be?

ruwxıyılıq — insan sanasına tásir kórsetetu-ǵın, onıń dúnya qarası, oy-pikirin turaqlı baǵ-darǵa salatuǵın teńsiz kúsh.

Ruwxiylik tiykarın jámiyet, milletke tán mánawiy, mádeniy hám materiallıq tiykarlar, dástúrler, qádiriyatlar, turmıs tárizi, ideyalar hám qaraslardı ulıw-malastırıwshı túsinipler quraydı.

Insan ruwxıyatınıń qalıplesiwinde tariyxıy ótmi-sh óz aldına áhmiyetke iye. Azanda uyqıdan oyangan insan tosattan óziniń kim ekenligin, atın, familiyasın umıtıp qoysa, átiraptaǵı jaqın insanlardı tanımay qal-sa, bul jaǵday sol insan, onıń shańaraǵı ushın úlken baxıtsızlıq.

Eger millet óziniń kim ekenligin umıtısa, bul sol millet ushın úlken apatshılıq.

Dúnyadaǵı jawız hám basqınshı kúshler qaysı bir xalıq yaki mámleketti ózine qaram etip, boysındır-maqshı, onıń baylıqların iyelemekshi bolsa, aldı me-nen, onı quralsızlandırıwǵa, yaǵnıy eń ullı baylıǵı bolǵan milliy qádiriyatları, tariyxı hám ruwxıyılıǵınan ayırıwǵa urınadı. Ózligin joǵaltqan millet bolsa, há-miyshe qullıqqa duwshar.

BILIP ALIN

Tariyxiy eslew juwapkershiligin tereñ seziw, jámiyet aldındağı tiyislilik áwladlar aldında óz wazıypasın orınlaw májbúriyatın qáliplestiretuğın tárbiya, «Keshe kim edik, búgin kim boldıq», degen princip esaplanadı.

Óz xalqı hám jurtı táriyxın tereñ biliw, onı tınım-sız úyreniw, ata-babalarınıń sawaplı islerin múnásip dawam ettirgen halda bay miyrasın qásterlep saqlaw, ótmishten sabaq shıǵarıw, tariyxta júz bergen waqıya-hádiyselerdi ádil bahalaw, olardıń aqıbetin tuwrı túsiniw aqlı pútin insan ómiriniń mazmunı esaplanadı.

Insan óziniń tariyxiy ótmishine iye bolmastan turıp, ómirinde júz berip atırǵan sociallıq ózgerislerdiń mánisin túsiniw jete almaydı, keleshegin tuwrı kóz aldına keltire almaydı. Sonıń ushın da jámiyettiń hár bir aǵzası óz ótmishin jaqsı bilshe, bunday adamlar hár qıylı aǵımlar tásirine túsip qalmaydı. Tariyx sabaqları insandı saqlıqqa úyretedi, kúshin bekkemleydi.

Ruwxıylıqtıń negizi hám mánis-mazmunın belgiyleytuğın tiykarǵı qásiyetler, insannıń ruwxıy pákleniwı hám kewildiń tazarıwı esaplanadı.

PIKIRLESIW USHIN

1. Usı gúrrińdi oqıń: «Watan — shańaraq — shejire» usı úsh túsiniw mánisin túsindirıń.
2. Hesh oylap kórđiniz be? Ne ushın qartayǵan adamlar menen sawbetleskenimizde «kimniń perzentisiz, ata-anańız kim, shejireńizdi, úlken babalarıńızdı bilesiz be?» — dep soraydı?

DINASTIYALAR KELESHEGI

Xalqımızda «Watan bosaǵadan baslanadı», dep aytıladı. Bosaǵa bul — úy, shańaraq esaplanadı. Belgili bir shańaraqlar áwladı bolsa dinastiya esaplanadı. Qaysı bir, dinastiya aǵzaları el-jurt mápi jolında xızmet etip, xalıq arasında abıroy-itibar tabar eken, bul jol qalǵanlar ushın úlgi esaplanadı. Biraq, hárqanday shańaraq, dinastiya da óz-ózinen áne usınday abıroyǵa iye bolıwı múshkil. Bunıń ushın, usı dinastiyaǵa tiyisli bolǵan kimdur onıń keleshegi ushın birinshi bolıp «jol ashadı», basqa bir aǵzası bolsa, bul dástúrdi mazmun menen bayıtadı.

Máseleniń áhmiyetli tárepi — dinastiyalar abıroyın saqlap, usı juwapkershilikli jumıstı dawam ettiretuğın zúrriyatları tárbiyalawdan ibarat esaplanadı...

Mánawiyat — insandı ruwxıy jaqtan pákleniwge, jetiklikke bas-laytuğın, adamnıń ishki dúnyasın bekkem, iman-isenimin pütün etetuğın, hújdanın oyatatuğın teńsiz kúsh, onıń barlıq qarasla-rınıń kriteriyası bolıp esaplanadı.

Ómirimizde hadal hám pák jasaw sıyaqlı joqarı adamgershilikli pazıyletlerden pútkilley jıraq bolıp jasaytuğın, ómiriniń mánis-mazmunın ózinshe bayan etetuğın adamlar da bar. Olar ózlerin basqalardan hár tárepleme ústin qoyıp, «baxıt qusı basına qongán»-day sezedi. Bunday jağdaylardı baqlasańız qálbińizde heshqanday ekileniw hám gúman payda bolmasın. Sebebi, múqáddes kitaplarımız hám qádiriyatlarımız, ullı ata-babalarımız miyrası bizlerdi hár dayım hadal miynet penen jasawğa, mártlik, qayırxomlıq hám kemtarlıqqa shaqıradı.

Tuwrılıq, hadallıq, tırısqaqlıq, úmit penen jasaw, únemlilik, miynet súyiwshilik, sıyaqlı joqarı adamgershilikli pazıyletler hám qásiyetlerge iye bolıw, olarğa hámıyshe ámel etip jasaw — kámil insannıń ruwxıy baylığın belgilep beretuğın tiykarğı kriteriyalar sanaladı.

Búgingi tez ózgerip baratırğan zamanda ruwxıyılıq hám ağırtıwshılıqqa iye bolğan insangana óz milliy qádiriyatların joqarılatıw arqalı milliy ózligin tereń ańlawı, erkin hám azat jámiyette jasawı, Ózbekistannıń dúnya jámiyetshiliginde múnásip orın iyelewi ushın pıdayılıq kórsete alıwı múmkin. Mámleketimizde hadal hám pák jasawdı ózi ushın ómirlik isenim, joqarı maqset dep biletuğın watanlaslarımız kópshilikti quraydı. Ásirese, usınday insanlar hám olardıń sawaplı isleri sebepli bul jarqın álemde mánawiyat hámıyshe turaqlı bolıp kelmekte.

Insaniyat tariyxı mánawiyatsız kisode heshqashan adamgershilik, mehir-aqibet sıyaqlı pazıyletler bolmaslığın tastıyıqlaydı.

«Adamlar! Eń aldı menen, ádepli bolıwğa háreket etiń, sebebi ádep nızamnıń negizi esaplanadı».

Pifagor

1

2

3

4

Ruwxiylıqtı túsiniw, ańlaw ushın, bárinen burın, insandı túsiniw, ańlaw kerek. Ruwxıylıq insanniń qan-qanı, súyek-súyegine jıllar dawamında ana súti, shańaraq tárbiyası, ata-babalar násiyatı, Watan tuyǵısı, ómirdiń bazıda ashshı, bazıda quwanışlı sabaqları menen qatar-qatar bolıp sińip baradı. Ásirese, tábiyatqa, adamlarǵa jaqınlıq, hár dayım jaqsılıqtı oylap jasaw, hadal miynet etiw, dúnyanıń teńsiz inam hám gózzallıqlarınan lázzetleniw mánawiyatqa azıq beredi, onı jáne de kúsheytedi.

Ruwxiylıqtı qálestiretuǵın tiykarǵı faktorlar ruwxıy miyras, mádeniy baylıqlar, áyyemgi tárixyy estelikler esaplanadı. Sonıń ushın da, Islam dini, ilim-pánniń rawajlanıwı hám onıń insan mánawiyatın qálestiriwdegi ornı áhmiyetli esaplanadı. Bárkamal perzent tárbiyasın máhálle, shańaraq, tálim-tárbiya uyǵınlıǵısız kóz aldımızǵa keltire almaymız. Ásirese,

DÓRETIWŞILIK JUMIS

1. Ruwxıylıq qalay etip adamnıń ishki dúnyasın hám jigerin kúshli, iyman-isenimin pútin etiwde kórinedi? Pikirińizdi 1-,2-,3—súwretler menen baylanıstırıp túsindiriyń.
2. 4-súwrette berilgen kórinis sizde qanday pikir oyattı? Bunday jaǵdaydın aldın alıw múmkinbe?
3. Búgingi kúnde mánawiyatqa qanday qáwipler bar?
4. Tekstti oquń hám ondaǵı sociallıq, ekonomikalıq, mádeniy qarastar túsiniwleri haqqında pikir bildiriń.

Mánawiyat — insanniń sociallıq-ekonomikalıq, siyasiy hám mádeniy qarastarın belgilep beriwshi áhmiyetli qollanba.

solar insan mánawiyatın qáliplestiriwde tiykarǵı kriteriyalar esaplanadı.

Bizlerdiń áyyemgi hám gózzal jurtıımız tek ǵana Shıǵıs emes, al jáhán civilizaciyası besiklerinen biri esaplanadı. Bul teberik jerimizde qanshadan-qansha ullı insanlar, alım ulamalar, siyasatshı hám sárkardalar jetisip shıqqan.

Olar ulıwma adamgershilikli civilizaciya hám mádeniyattıń ajralmas bólegine aylanıp ketken. Dúnyalıq hám diniy ilimlerdi, ásirese, Islam dini menen baylanıslı bilimlerde tariyxtan eń joqarı basqıshqa kótergen.

Shınıǵıw sabaǵı. Jigeri kúshli, iymanı pútin, isenimi bekkem, hújdanı oyaw, ruwxın pák bolǵan insan jámiyetimiz mánawiy dúnyasınıń gúltajı esaplanadı.

Mánawiy ómirde de ámeliy ómirdegey, kimdir bilimge tayansa ǵana kamal tawadı hám jetiskenliklerge erise beredi.
«Tafakkur gulshani»

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. «Xalıqtıń eń ullı baylıǵı» degende neler názerde tutıladı?
2. Islam Karimovtıń «Joqarı mánawiyat — jeńilmes kúsh» kitabınan mánawiyatqa tiyisli túsiniklerdi oqıp, tema menen baylanıstırıń.
3. Insan mánawiyatınıń ólshewi nede dep oylaysız?

JUMBAQ

1. Hámmege birdey unaydı. Ol kim?

2-§

Insan mánawiyatı hám ózlikti ańlaw

1

2

3

4

5

6

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Abdulla Avloniydın tómenдеgi berilgen pikirini oqıń: Usı pikirdi ózlikti ańlaw, insan baxtı, kámillik sıyaqlı túsiniкler menen baylanıstırıp túsindirıń.

«Insan gáwharı — onıń ádepliligi, eger jaqsı tárbiya alıp, jaman ádetlerden saqlanıp, gózzal minez-qalıqqa iye bolsa, ol hámme ushın kerekli, baxıtlı insan bolıp shıǵadı».

2. «Insan ózligin ańlaǵanı sayın onıń mánawiyatı da joqarılap baradı» degende neni túsinesiz?
3. Insan jámiyette jasawdan qanday mánawiy mápli? Onıń barlıq jaqsı pazıyletlerin ólshewdiń, shegaralawdıń imkanı bar ma? Pikirińizdi dálilleń.
4. 2, 3, 5-súwretler tiykarında «adamzattı jaqsılıqqa jetekleytuǵın ájáyibat» túsinigine túsindirme berip kóriń.
5. 1, 2, 4, 6-súwretlerdegi jigit hám qızlardıń mısalında «ózlikti ańlaw» túsinigine táriyip beriń.

Insaniyat bul jarıq álemde, tiykarınan, bes nársege, yaǵnıy «biz kimbiz, qay jerden keldik, ne jumıs penen shuǵıllandıq, ne tawdıq, qay jerge ketemiz?» — degen ómirlik sorawlarǵa túrlishe juwap tabıwǵa háreket etedi. Insan ózligin

añlap bargan sayın bul sorawlardıń juwabın tawıp bara beredi.

Ózlikti añlaw, bul úrp-ádet hám qádiriyatlar arqalı átiraptaǵılar, sociallıq-siyasiy proceslerge bolǵan múnasibetin túsiniw, añlaw degen sóz. Ózlikti añlaw úsh dárejede boladı:

- **birinshisi**, shańaraqta hám onıń ortalıǵında individtıń shaxs dárejesiniń bargan sayın qáliplesip barıwı;
- **ekinsishi**, mektep hám belgili bir birlespelerde oqıwı jáne jumıs alıp barıw arqalı basqalar menen múnásibette bolıwı;
- **úshinshisi**, basqalar tárepinen shaxstıń bahalanıwı, qadaǵalanıwı hám basqalar aldında qádirleniwinde baqlanadı.

Ózlikti añlaw milliy sana-sezim hám oy-órisiniń kórinisi, áwladlar arasında ruwxıy-mánawiy sıpatlarǵa iye bolıwı esaplanadı.

Insannıń insaniylıǵın belgilewshi qásiyetlerden biri mádeniy-mánawiy sıpatlarǵa iye bolıwı esaplanadı.

Insan-jámıyettiń gúltajı. Ol jámıyetti abat etiwı yáki kerisinshe buzıwı múmkin. Insannıń miyneti ol ózi jasap atırǵan tábiyiy ortalıqtı ózgerdedi, materiallıq hám ruwxıy baylıqlar jaratadı.

Insan tiri eken, niyeti tek ǵana ullı islerge baǵdarlangan bolsa, bunnan eń birinshi nábette

«Insan ózligin añlaganı, kelip-shıǵıwın tereńrek bilgeni sayın júreginde Watangá muhabbat tuyǵısı tamırlasıp, úlkeyip baradı. Bul tamır qansha tereń bolsa, tuwılıp ósken jurta muhabbat ta sol sıyaqlı joqarı boladı».

Islam Karimov

«Harbir millettiń dúnyada barlıǵın kórsetetuǵın ómir kórinisi til hám ádebiyatdur. Milliy tildi joǵaltıw millettiń ruwxın joǵaltıw bolıp tabıladı».

Abdulla Avloniy

DÓRETIWSHILIK JUMIS

Tómendegi tekstti oqıń: «Watan súyiwshilik» túsiniǵın óz ómirińiz benen baylanıstırıp túsindirıń.

Watansúyiwshilik — insannıń kemshiliklerin jasırıp, ómiriniń qolaysız hám qıyın demlerinde juwapkershilikti moynına aldıratuǵın jáne mártlikke jetekleytuǵın qúdiretli kúsh.

Adamlarğa qarağanda olardı birlestiriwshi baslangış tiykar insaniyлық, sonıń ushın da adamlar insaniyat túrkimine kirgenligi ushın óz aratınıshlıqta jasawı lazım.

Abu Nasr Farabiy

«Bul dúnyada insanlardıń dárt táshwishlerin oylap jasaw — adamıyлықtıń eń joqarı ólshemi sanaladı».

Shavkat Mirziyoyev

PIKIRLEW USHÍN

1. Insannıń ózligin ańlawında ilim-pánniń ornı neden ibarat?
2. Tómendegi tekstti oquń: Gegeldiń biliw hám ózlikti ańlaw haqqındağı pikirin tema menen baylanıstırıp túsindir.

«Biliwdiń haqlıǵı ózin ańlawda esaplanadı, ózin ańlaw bolsa biliwdiń tiykarı esaplanadı, sebebi basqa predmetti har qanday biliwdiń bar ekenligi ózin ańlaw esaplanadı. Men bilemen, predmet meniki (ol meniń oyım), sonıń ushın onı bilgenimde ózimdi ańlayman».

hám ótkir oy-órisin kereksiz jáne paydasız jumıslarǵa sarıplaw — hár bir adam ushın ózin-ózi keshire almaytuǵın qáteliklerden sanaladı.

Bilimsizlik sonday jaramsızlıq batpaǵı, ol insan qálbinde úmitsizlik, erteńgi kúnge isenimsizlikke jetekleydi. Jaramsızlıq batpaǵına batqan insan bolsa ózligin joǵaltadı.

Shınıǵıw sabaǵı. İnsan — dúnyanıń mánis-mazmunınıń dúrdanası, keńpeyillik hám múlayım zıynet iyesi, sonday aq, ádepli tárbiyalı, adamzattı jaqsılıqqa jetekleytuǵın zat. Bul biytákirar dóretpe bir waqıttıń ózinde pútkil barlıqtı baǵı-bostanǵa aylandırırw, párawan turmıs tárizin jaratıwı hám sonıń menen birge, jasap turǵan aymaǵın urıs maydanına aylandırırw qúdiretine iye. Adamzattıń bar ekenligi de áne sol dúnyanıń mánis-mazmunın ańlawda emes pe?

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Ózlikti ańlawda tárixyy ótmish, ilim-pánniń ornı qanday áhmiyet quraydı?
2. İnsan ne ushın ózligin ańlawı lazım?
3. Ózlikti ańlaw hám insan mánawiyatı arasında qanday baylanıslılıq bar?
4. Tómenдеги hikmetlerdi oqıń, olardıń mazmunın ózlikti ańlaw túsinigi menen baylanıstırıp kóriń.
 - a) Ózińdi májbürlemeseń, hesh násege erise almaysań. b) Kitap ótmishten de, keleshekten de xabar beriwshi. d) Birewди talıqlaw ańsat, márt bolsań, ózińdi-óziń tekser.

JUMBAQ

Hár kimniń de qolınan kele bermeydi. Olar neler?

TARIYXQA NÁZER

«5 jasında sawatı shıqqan, 10-jasında arifmetika, algebra, logikani úyrenen ullı ulama Abu Ali ibn Sina ózi haqqında sonday maǵlıwmatlardı qaldırǵan. «Erteден baslap kesh-ke deyin men ilim úyreniwden basqa jumıs penen shuǵılanbadım. Túnleri aldım sham jaǵıp oqıy-tuǵın edim, jazar edim. Qattı uyqı basıp, uyqılap ketkenimde de kúndizi bas qatırǵan máselelerdi oylar edim. Kópǵana mashqalardı men uyqımda sheshtim. Barlıq pánlerdi tereń ózlestirmegenime shekem sonday tárizde ómir súrdim».

Hamdam Sodiqov.
«Súwretlerde tarixyy kórinisler»

3-§

Shańaraq mánawiyatı

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Súwretlerden paydalanğan halda shańaraq mánawiyatı haqqında óz túsinigińizdi aytıń.
2. Shańaraqtıń múqaddesligi ne menen ólshenedi?
3. Shańaraqqa táriyip berilgende, «Shańaraq — Watan ishindegi Watan», delinedi. Siz bul pikirge qosilasız ba? Juwabıńızdı dálilleń.
4. Abdulla Qodiriydın «Ótken kúnler» romanınan shańaraқтағы qádiriyatlar kórsetilgen qanday qatarların oqıǵansız?

Shańaraq — Watan tımsalı. Nege degende, shańaraq hám watan túsinikleri bir-birine úzliksiz baylanıslı. Watan tuyǵısı shańaraqtan, ana bawırınan baslanadı. Shańaraq bolsa jámiyettiń sociallıq-ruwxıy buwını esaplanadı.

Shańaraқтағы ortalıq insannıń ózine tán mána-wiyatın, dúnyaqarasın, oy-pikirin hám isenimin qalıplestiriwinde áhmiyetli faktor. İnsan qálbi hám sanasındaғы eń taza, pák tuyǵıları, ómirdegi dáslepki túsinik hám kóz qarastarı, shańaraқта qalıplese-di.

Xalqımızda insannıń qanday ekenligi, onıń ózin tutıwı, tárbiyası, minez-qulqı shańaraǵına bolǵan múnásibeti menen bahalanadı. Bul bolsa onıń já-miyette óz ornın tabıwında áhmiyetli orın tutadı.

Shańaraқта jazılmaǵan sonday nızam-qaǵıydalar bar, olar neshe ásirler dawamında áwladtan-áwlad-qa ótip kele beredi. Úlkenlerdi húrmetlew, kishilerge izzet kórsetiw, keleshek áwlad haqqında ǵamxorlıq

etiw hámıyshe shańaraqtıń tiykarǵı qaǵıydaları bolıp kelgen.

Bul muqaddes dárgáyda tek ǵana perzent dúnyaǵa kelmeydi, al ruwxıy jaqtan kúshli, ádep-ikramlı, kámil insanlar er jetedi. Shańaraq sonday mákán, onda keleshek áwladlar kámal tabadı. Ata-babalarımız ázel-den shańaraq bekkemligi salamat áwladtıń dúnyaǵa keliwi jolında hár dayım itibarda bolǵan. Bunday ideyalar áwladlar qálbi hám ruwxıyatına síndirip barılǵan.

Shańaraq aǵzaları arasında óz ara húrmet, mehmúriwbet hám basqa da faktorlar salamat ortalıqtı jaratadı. Demek, salamat tárbiya sebepli shańaraq aǵzaları arasında óz ara birlik, pikirler uyǵınlıǵı, maqsetler ulıwmalılıǵı júzege keledi.

TARIYXQA NÁZER

Temuriy shaxzadaların tárbiyası tiykarınan olardıń kempir apalarınń moynında bolǵan. Saraymulkxonim Shahruh Mırza, súyikli aqlıqları Muhammedsultan Mırza, Halilsultan Mırza hám Ulugbek Mırzalar tárbiyası menen shuǵıllanǵan.

PIKIRLEW USHÍN

1. Berilgen tekstti oqıń: Teksttegi «bereket, úlgi, tárbiya, molshılıq, xosh kewillilik» túsiniklerine óz múnábetińizdi bildiriń.
2. «Perzent gózzal tárbiya miyrasxorı» degende neni túsindińiz? Siz bul baǵdarda qanday miyrasqa iyesiz?

TATÍW SHAÑARAQ – JÁMIYET TAYANÍSHÍ

Shańaraqta áke — bereket, úlgi tımsalı, ana — mehr-muhabbat, tárbiya oshaǵı, perzent bolsa, gózzal tárbiya miyrasxorı esaplanadı. Sonday úyde molshılıq, shadlıq, óz ara húrmet hám tatıwlıq birlesken. Bunday ortalıqta er jetken perzentke algıs aytadı. Bunday shańaraqlar kámalı álbette jámiyet jetiskenli-gine múnásip úles qosadı.

Perzent tárbiyası! Qanshelli teńsiz, qubılısqa tolı, insaniy múnásibetler ulıwmalasqan usı gápte. Jaqsı perzent — ata-ananıń biybaha múlki, qálib gáwharı, múbarek sırı hám úlken oylap tabılıwı. Onıń kamalınan ata-ananıń kewili nurğa, turmısı quwanışqa toladı. Bul ataqqa iye bolǵanlar húrmet hám izzet tajın kiyedi, dúnya danışpanlarına aylanadı. Kerisinshe, uqıpsız perzenttiń qolaysız háreketinen ata-ananıń

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Berilgen súwretlerde shańaraqqa tán bolǵan qanday qádiriyatlar kórsetilgen?
2. Siziń shańaraǵıńızda usı qádiriyatlardıń qaysıları bar?
3. Usı gúrrińde qanday qádiriyatlarımız tilge alınadı? Bul qádiriyatlarımızdıń qáliplesiw mákanı qáy jerde?

«GIRGITTON APANÍN YAPON AQLÍǴI»

«... Hay-hay, girgitton, tiyme, tiyme, gozaǵa! — Sonday dep jıldam keldi de, qolımdaǵı gozalardı alıp, pás diywaldıń arǵı tárepine ılaqtıra basladı.

Soń japıraqlar arasında jatırǵan basqa gozalardı da eńkeyip tergenshe, diywaldıń artına tasladı. Apanıń bunday «qızǵanshaq»lıǵına hayran bolıp, turıp qaldım. Aqırı tógilgen gozalar qalmaǵanına isenim payda etkennen soń, qolımnan jetekledi. «Júregoy, girgitton, saǵan basqa goza beremen!» Sonday dep, pás bastırmaǵa alıp kirdi de, sebette úyilip jatqan gozalardan alıp, toppımdı toltırıp berdi...»

Ótkir Hoshimov, « Daftar hoshiyasidagi bitiklar»

qáddi búgiledi, kewili renjiydi, tárbiyada jol qoyılǵan qátesi sebepli pushaymanlıq dártine duwshar boladı.

Haqıyqatında da, insanniń baxıtsızlıǵı, onıń tárbiyasızlıǵında. Tárbiyasız kisi mánawiy jetik bolmaydı, pikirlew dárejesi rawajlanbaydı. Onda watanǵa, shańaraqqa qıyanetkerlik etiw tuyǵısına meyillik qáliplesip baradı. Bunday insan tiykarǵı mánisinde «jalańash» bolıp, úlgili ádep-ikramlılıqqa tiykarlangan tálim-tárbiya onı «kiyindiredi», ziynet beredi, jetilisteredi, mánawiy barkamallıqqa jetekleydi.

Qay jerde shańaraq gárezsizligi kúshli intizam hám tárbiyaǵa súyense, mámleket hám millet te sonsha kúshli hám turaqlı boladı. Dúnyada júz beretuǵın hár qanday ózgerisler, gá ol ekonomikada, gá mánawiy-siyasiy tarawlarda bolsın, óz tásirin eń aldı menen shańaraq ortalıǵında kórsetedi.

Hár bir millettiń tatıwlıǵı hám keleshegi, álbette, sol xalıqtıń ishki intizamı jáne tatıwlıǵına tikkeley baylanıslı. Tınıshlıq, tatıwlıq bolsa, sol millet shańaraqlarınıń intizamına tayanadı.

Ózbekistanda shańaraq mámleket qorǵawında. Demek, shańaraqta bárqulla ğamxorlıq etiw, oǵan hár tárepleme materiallıq hám ruwxıy kómek beriw insanıylıq, demokratiyalıq huquqıy mámlekettiń áhmiyetli wazıypalarınan sanaladı.

Ózbekistan Respublikası Konstituciyasınıń Shańaraq dep atalǵan XIV babındaǵı 63, 64, 65, 66-statyalarında shańaraq jámiyettiń tiykarǵı negizi, buwını ekenligi, ata-ananıń bala tárbiyasına juwapkershiligi, ata-ana qartayǵannan keyin, olarǵa materiallıq hám ruwxıy tárepten ğamxorlıq etiw hár bir perzenttiń wazıypası ekenligi kepille-nip qoyılǵan.

2—Ruwxıylıq tiykarları

**BILIP
ALÍN**

Dúnyada hár jılı 15-may «Xalıq aralıq shańaraq kúni» sıpatında belgilenedi.

Mámleketimizde 1998-jıl — «Shańaraq jılı» dep atalǵan. 2012-jıl «Bekkem shańaraq jılı» dep daǵazalandı.

«Eger bir mámleket xalıq ádepsizlik hám qopallıq penen shańaraq múnasibetlerin ázizlestirip jiberse hám intizamsızlıqqa jol qoysa, onda bul millettiń keleshegi hám turmısı gúman astında qaladı».

Abdurauf Fitrat

Shınıǵıw sabaqı. Ata-ana hám perzent múnásibetlerindeki tiykarǵı maqset tómendegishe bolıwı kerek. Ata-ana abroyı — perzentiniń kámil insan sıpatında qalıplesiwine, jámiyette múnasip orın tabıwına xızmet etedi. Perzentiniń jámiyette tutqan ornı — ata-anası abroy-itibarınıń jáne de joqarılawına sebep boladı. Sonıń ushın ata-ananı úlgi dew kerek.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

Kúnlerdiń birinde men bir dostımnıń úyine miymanǵa bardım. Jawın qattı quyıp jawar edi. Suwaǵarǵa japıraq tıǵılǵan ba yamasa basqa sebepten be, úydiń tóbesine túsip atırǵan jawın shashrap hámme jaqtı suw etip jibergen edi. Bul jaǵdaydı kórgen dostım dárriw balasın shaqırıp, suwaǵardı dúzetip qoyıw kerekligin buyırdı. Biraq, dostımnıń balası ákesiniń gápin esitip, jáne úyge qayıp kirip ketti. Bul jaǵdaydı kórgen dostım, maǵan júriń birazdan sırtqa shıǵamız dedi. Bizler háwligе shıqqan edik, dostımnıń balası dárhál tóbege shıǵıp dúzetip shıqtı.

1. Usı gúrrińnen qanday juwmaq shıǵarıw múmkin? Úy iyisiniń balası ákesiniń gápin eki qıldı ma? Bunıń ushın onda qanday sebep bar edi? «Adamzat ushın bir ómir zárúr bolatuǵın tábiyǵıy kónlikpe hám qásiyetler, shańaraqta alatuǵın tárbiyasına úzliksiz baylanıslı», degen pikir menen baylanıstırıp túsindirıń.
2. «Búgingi kúnde dúnyanıń ayırım aymaqlarında millettiń ásirlik qádiriyatları, milliy oy-pikiri hám turmıs tárizi izden shıǵıp atırǵanlıǵın, ádep-ikramlıǵı, shańaraq hám jámiyet turmısı qáwip astında qalıp atırǵanlıǵın gúzetiw múmkin», degen pikirge múnasibetińizdi bildiriń.
3. Parasatlılıq degende neni túsinesiz? Shańaraqta ata-ana, ajaǵa-ini, ajapa-sińli múnasebetleri qanday qalıplesedi?
4. Shańaraqtıń mámleket qorǵawında ekenligi kórsetilgen nızamlar hám nızamnan kelip shıqqan hújjetlerin tawın hám múnásibet bildiriń.
5. Tómenде qaldırıp ketilgen jerlerdi kerekli sózler menen toltırıń.
Shańaraq aǵzaları arasında óz ara..., mehir-múriwbet hám ... faktorları salamat ortalıqtı jaratadı.

JUMBAQ

Dári, biraq paydasız. Ol kim?

4-§

Jámiyet mánawiyatınıń qálplesiwinde máhálleniń ornı

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

- Qońsı úyde mereke bolıp qaldı. Qońsı-qobalar dárriw shıǵıp, kóshelerdi sıpırıtırıp, adamlar keliwi ushın jay tayarlay basladı. Kimdur úyinen kórpeshe alıp shıqsa, basqası stol-stul tasıw menen áwere edi. Aldınnan tayarlanǵan dástúrdey, hámme bilip-bilip, jumısların islemekte edi.
- Qońsı qızdı sorap keldi. Qızdıń anası úyde bolmaǵanlıǵı sebepli, qaptal qońsı bul gápten xabar tawıp dárriw shıǵıp, dasturqan jaydı hám sorap kelgen adamlardı kútip aldı.
- Máhálle aqsaqallar jıyınınan qaytıp atırǵan jası úlkenler kóshe basındaǵı nanbayxanadan tórt porsıldap pisken nandı alıp, bir neshe hápteden beri biytaplıǵı sebepli úyinen shıǵa almay atırǵan Samariddin atanıń halınan xabar alıw ushın úyine bardı.
 1. Usı gúrrińlerde qanday qádiriyatlar bar? Bul qádiriyatlardı kim oylap tapqan?
 2. Siziń de máhálleńizde sonday dástúrler bar ma? Berilgen súwretler arqalı pikirińizdi bayanlań.
 3. Siz de máhálledegi shembiliklerde qatnasasız ba, buǵan sizdi ne májbúr etedi?
 4. Ne sebepten máhállege «qádiriyatlar besigi», dep táriyip berilgenligi haqqında óz pikirińizdi aytıń.

Mıń jıllar dawamında Oraylıq Aziya aymağı hár túrli dinler, máde-niyatlar hám turmıs tárizleri tutasqan hám tınısh-tatıw jasağan oray bolıp keldi. Bul dáwirde insanlar arasındaqı múnasibetler nátiyjesinde sabr-taqat, keńpeyllik, miyrim-shápáát, hadallıq penen kún keshiriw sıyaqlı qádiriyatlar qalıplesti.

Watanımız tariyxı gúwalıq beredi, ózbek xalqı jámiyetinde topar bolıp jasawdıń sınılğan forması máhálle esaplanadı. Máhálle rayonlar ishindegi kishi aymaqlıq birlik bolıp, ótmishten miyras bolıp kelmekte.

Belgili bir máhálle de jasap atırğan adamlar tek gána qońsı-qobashılıq baylanısları menen gána emes, al ishki tártip-qaqıyda, úrp-ádetler, dástúrler, ulıwmalıq mápler hám májbúriyatlar menen de baylanıslı. Máhálle turmısınń topar bolıp birgelikte jasaw tárizi, jámiyetshilik tiykarında iskerlik júrgizetuğın ózin-ózi basqarıw sistemasın keltirip shıǵardı. Máhállege onıń aymağında jasaytuğın xalıq tárepinen saylap qoyılatuğın aqsaqal basshılıq etken.

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Ózbekistan Respublikasınıń Konstituciyasınıń máhálle menen baylanıslı statyalardı tabıń.
2. Ózińizdi máhálleden tısqarıda kóz aldınızǵa keltire alasız ba? Piki-rińizdi dálilleń.

Anvar mektepten qayıp kiyatırǵan edi. Kósheniń basına jetkende onıń murnına gazdıń iyisi urdı. Gazdıń iyisinen tez arada miyi aylandı. Tezirek sol jerden ótip ketti de, úyine barıp atasına bul haqqında ayttı, Atası bolsa, qáne qay jerde bunday iyis kelip atır dep, onı kóshe basına baslap ketti. Olar waqıya júz bergen jerge jetip keldi. Atası bul jaǵdaydı tezde 104 nome-rine qońıraw etip, waqıya haqqında xabar berdi. Haqıyqatında da gaz trubası ótken jerde gaz shıǵıw jaǵdayı bar edi. Qánigeler tárepinen tez arada bul jaǵdaydıń aldı alındı.

3. Gaz trubası olardıń úy aldınan emes, al kósheniń argı basınan ótken hám olarǵa zıyanı joq edi-ǵoy. Anvardıń atası ne ushın qorqıwǵa tústi? Bul waqıyanı Anvar hám onıń atasına qanday baylanısı bar?
4. Máhálle puqaraların ne birlestiredi?

Máhálle ruwxıy qádiriyatlardıń jáne bir qúdiretli deregi dástúriy shańaraq hám tuwısqanlıq múnásibetleri ádebi qalıplesken mákan. Búgingi kúnde rawajlangan mámleketlerde bul hádiyse puqaralıq jámiyetiniń áhmiyetli institutı sıpatında ardaqlanadı.

Buğan mámleketimizdegi máhálleler ayqın mısal bola aladı. «Máhállede duw-duw gáp» filminiń atın, «Súyinshi» kinofilmindegi sahnalardı esler ekenbiz, bunda máhálledegi qádiriyatlar ayqın sáwlelendirilgenligin kóriwimiz múmkin. Jergilikli ózin-ózi basqarıw uyımları — tikkeley puqaralar tárepinen saylanatuğın uyımları esaplanadı. Puqaralar jıyını baslıǵı (aqsaqalı) hám onıń keńesgóyleri saylawı mámleketimiz turmısında áhmiyetli orın tutadı. Bul saylaw demokratizm, ashıq-aydınlıq teń saylaw huquqı tiykarında ótkeriledi. Máhálle gárezsiz shólkem sıpatında qaytadan bekkemlenedi hám olardıń ayırımları óziniń áyyemgi atların hám xalıq arasında abroy-itibarların qaytadan tiklep aladı.

Biziń máhállelerde baǵıwshısın joǵaltqan kekseler yáki nawqas adamlardıń qarawsız qalıwı múmkin emesligi de joqarı insanıy qádiriyatlardan biri esaplanadı. Bul mısallar jámiyetimizdegi teńi joq ne-

BILIP ALIÑ

«Máhálle» arabsha sózden kelip shıǵıp, «qala ishindegi qala» mánisin ańlatadı.

2017-jıl 3-fevralda Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń pármanı menen «Máhálle maqtanışı» kókirek nıshanı engizildi.

TARIYXQA NÁZER

Tariyxshı alım Narshaxiy «Buxara tariyxı» shıǵarmasında bunnan 1100 jıl ilgeri máhálle xalqınıń basqarıw usılı ekenligin jazǵan edi. Áyyemde máhálle tek ǵana sociallıq emes, al administrativlik-aymaqlıq struktura tárizinde de ardaqlanǵan. Alisher Nawayınıń «Hayrat ul-abror» («Jaqsı adamlardıń tań qalıwı») shıǵarmasında tómendegi qatarlar bar:

*«Qalalardıń atın jámlep bir jerge,
Hiri degen sháhár tanıldı elge».*

Máhálleniń «qala ishindegi qalasha» degen mazmunı joqarıdaǵı salıstırıp kórinip turǵanıday, orta ásirlerde Hiri dep atalǵan Hirot qalası júz adamlıq «qalasha» — máhállelerden quralǵan eken.

gizge iye bolgan nizam bolip, o'gan tiykarinan shembilik sholkemlestiriledi, mahalledegi barliq marosimlar birgelikte alip bariladi. En ahmiyetli socialliq hadiyelerden biri bolgan jerlew marosimini'ni analizi arqali insannardini'ni oz ara munasibetlerine j'ane de anig'iraq baha beriw mumkin. Bunday waqitta mahalle sol darejede birlesti, har bir jumis topar agzalari tarepinen kemshiliksiz orinlandi.

Mahalle — xalqimizdini'ni turmish tarizinen, ruwxiy-manawiy talabinan kelip shig'ip, ideyalik sanasi ham oy-pikiri, insannardini'ni oz ara baylanislari, shaharaq munasibetlerin qaliplestirish, qonisi-qobaliq, quda-qudagayliq siyaqliq masalelerdi sheshiwde mamleketlik emes sholkem esaplanadi.

Shni'g'iw sabagi. Mahalle bugingi kunde manawiy-tarbiyalik islerdi orinlap, jamiyet ham mamleketini'ni rawajlanishina ozini'ni ulesin qosip atir.

Ozbektini'ni toy-merekesi millet ta'nlamaydi. Sholkemlestiriletugin bayram keshelerinde turli millet wakilleri bir iyinnen turip, bir-birine j'ardem qolin sozup, jaqsu ham jaman kunlerinde birge boladi. Mahallege kushli tasirge iye bolgan jamiyetshilik pikiri mahalle turgunlarini'ni minez-qulqi, oz ara munasibetlerin adil ham manawiy kriteriyalar tiykarinda tartipke salip turadi.

TEMANI BEKKEMLEW USHIN SORAWLAR

1. «Shaharaq, mahalle, bilimlendiriw mekemeleri birge islesiw» konsepciyasinda ne ushin mahallege oz aldina itibar berildi dep oylaysiz?
2. Askariy kasipliy boliwga qaligen insannarğa hujjet tapsiruw ushin ne sebepten mahalleden minezleme aliw talap etiledi? Pikirinizdi dalillewge hareket etin.
3. Ne ushin neke bolmagan aldın qız ham jigittini'ni minez-qulqi mahalleden sorastiriladi?
4. «Oz uyi'ndi — ozi'ni abayla», «Mahalle watan ishindegi watan» surenlerini'ni jamiyet qawipsizligin tamiyinlewdegi ornı qanday?
5. «Bir perzentini'ni tarbiyasi ushin jeti mahalle juwapker» hikmetin tusindirini'ni.

JUMBAQ

Sen haqqında, sensiz soylesedi. Olar ne narse?

5-§

Insan hám jámiyet

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Siz «Insan», «Jámiyet» degende neni túsinesiz? Ózińizdi jámiyet aǵzası dep esaplaysız ba?
2. Jámiyettiń shın mánidegi belsendi aǵzası bolıw ushın qanday sıpatlarǵa iye bolıw kerek, dep oylaysız?
3. Súwretlerdegi barlıq shaxslardı birlestirip, «jámiyet» degen sózge táriyip berip kóriń.
4. Jámiyet qashan payda bolǵan, dep oylaysız? Jámiyet tariyxı menen qızıqqansız ba?

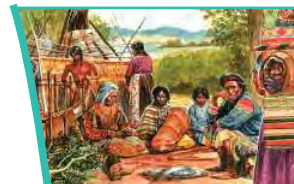

Insan (arab. umıtw) — álemdegi basqa biologiyalıq tiri organizmlerden ajralıp tura tuǵın áhmiyetli qásiyetlerge, yaǵnıy aqıl, mánawiyat, mádeniyat, ádep-ikramlılıq, oy-pikir, til hám basqa da qásiyetlerge iye bolǵan sociallıq janzat.

Insanniń ózine tán bolǵan pazıyletleri, bul — onıń ádep-ikramlılıǵı, tálim-tárbiyası, eline bolǵan muhabbatı, onıń tınıshlıǵı hám keleshegi jolındaǵı jeke juwapkerligi esaplanadı.

Insan násiline tán bolǵan qásiyet — onıń sanalılıǵı, pikirley alıwı, ádep-ikramlılıq normaların aqlıy hám fizikalıq orınlay alıwı esaplanadı. Basqa tiri janzatlardan hesh biri insanday óz iskerligin tártipke sala almaydı. Insan jámiyette iskerlik júritiwshi janzat sanaladı.

Jámiyet adamlardıń óz ara múnásibetleriniń ámelge asırılatauǵın toparlar jıyındısı hám birlespesi. Sonday-aq, ol adamlardıń sociallıq turmısta ústin bolǵan, joqarı qalıplesken ulıwmalıq mákan.

Hár qanday birlespe de jámiyet bola bermeydi. Biraq qálegen jámiyet birlespe esaplanadı. Insan jámiyet aǵzası eken, sol sociallıq sharayat ortalıǵında jasaydı. Demek, insan hám jámiyet — bir-biri menen úzliksiz baylanıslı: insan jámiyetten sırtta óziniń haqıyqıy mánisin joǵaltadı.

Jámiyettegi múnásibetler qanshelli bay, hár túrli bolsa, onıń ruwxıy-mádeniy sıpatları da sonshelli bek-kem boladı. Jámiyet áste-aqırın rawajlanıp, puqaralıq jámiyetke aylanadı.

Insanlardıń bul jámiyette jasawdan maqseti — párawan turmıs keshiriwden ibarat. Watanımızdan jetilisip shıqqan encklopedist alımlar Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhan Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Nawayı sıyaqlı ullı oyshıllar jámiyettiń payda bolıwı, mánis-mazmunı hám keleshekleri haqqında jedel ilimiy qarasarın alǵa súrgen. Tiykarınan, Alisher Nawayı dóretiwshiliginde dúnyadaǵı eń úlken baylıq — házireti insan delingen. Onıń pikirinshe, ulıwma janzat, barlıq insan ushın, onıń baxtı tınıshlıǵı ushın xızmet

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Usı súwretlerde kórsetilgen puqaralardıń jámiyet penen qanday baylanısı bar? Jámiyettiń belsendi aǵzası bolıw ushın qanday sıpatlarǵa iye bolıw kerek?
2. Siz keleshekte qanday kásip iyelemekshisiz? Siz iyelemekshi bolǵan kásip siziń jámiyettiń tolıq aǵzası bolıwıńızǵa qanshelli baylanısı bar?
3. Belsendi puqara dep qanday insanlardı aytamız?

etiwi kerek. Ata-babalarımızdın usı pikirleri házirde de aktual sanladı.

Ózbekistanda jámiyet rawajlanıwınıń tiykarǵı wazıypalarınan biri, ol insanlardın, ásirese, jas áwladtın ruwxıy dúnyasın qalıplestiriw hám bayıtıw, olardı milliy ideya tiykarında tárbiyalaw, xalqımızdın mádeniy hám mánawiy miyrasın jáne qádiriyatların iyelewi ushın kerek sharayatlar jaratıw esaplanadı.

BILIP ALIŃ

Jámiyet – turaqlı aymaqta jasawshı, óz talabı hám máplerine kóre birlesken insanlardan ibarat birlespe.

«Insan óz jeke talapları tárepinen basqalardan ajralǵan halda jasay almaydı, sebebi ol insanlardın basqa wákileri menen múnasibette ǵana olardı qanaatlandıra alıwı múmkin. Birlespe aǵzalarının barlıǵı ushın májbúriy — huquqıy nızamlar zárúr boladı. Birlespenin hámme aǵzaları miynet penen shuǵıllanıwı kerek».

Abu Ali ibn Sino

PIKIRLEW USHIN

Buzrugmehrden soraydı:

— *Siz bir waqıtları Sasaniyeler mámleketiniń aqlǵóy wáziri bolǵansız. Házir de sizden haqıyqatǵóy hám dana insandı tabıw qıyın. Aytıshı, sasaniyeler mámleketi ne sebepten daǵdarısqa ushradı?*

— *Bunıń sebepleri tómendegiler: Birinshiden, patshalar óz átirapınan dana hám pazıl insanlardı uzaqlastırıp, mámleket islerin sawatsız hám uqıpsız adamlardıń qolına tapsırıp qoydı. Ekinshiden, patshalar óz máplerin xalıq máplerinen ústin qoydı. Xalıqtı oylamadı, ádalatsızlıqlardı kúsheytıp jiberdi. Bunıń aqıbetinde xalıq patshanı qollap-quwatlamadı, bos qalǵan mámleket dushpan tárepinen ańsathıq penen basıp alındı.*

1. Belsendi insanlar, degende kimlerdi túsinesiz?
2. Mámleket hám jámiyettin bekkemlesiwı ushın qanday faktorlar zárúr dep esaplaysız?
3. Ilim-pánnin rawajlanıwı jámiyet párawanlıǵına tásir kórsete aladı ma? Qanday jámiyette ilim-pán rawajlanadı?

«Dosliqtıń haqıyqıy tiykarı teńlik esaplanadı; doslıq hesh qashan ortağa lawazımdı aralastırmaydı, hámme waqıt teńlikti talap etedi.»

E. Boesi

Shınıǵıw sabadı. İnsanlar bir-birine salıstırǵanda miyrim-shápáátli, jıllı sózli, awızbirshilikli, kishi-peyil bolsa ǵana turmısı párawanlasadı. Shańaraq, máhállede óz ara tatıwlıq júzege keledi. Jámiyettiń rawajlanıwı, óz gezeginde, insanlardıń tek ǵana jaqsı maqsetler jolında jasawına úzliksiz baylanıslı esaplanadı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Birinshi poleolit dáwirinde adamlar qáwim-qáwim bolıp úńgirlerde jasaǵan, tábiyatta-ǵı tayar nárselerdi — tereklerdiń miywele rin, ósimlik tamırların qazıp jep, tirishilik etken. Sońǵı poleolit aqırında júz bergen tıp ózgeris alǵashqı qáwim ornında alǵashqı birlespe-qáwimshilik sistemasınıń júzege kelwine sebep boldı. Tuwısqanlıq, ana sheńberinde dúzilgen, ol tariyxta matriarxat dep at aldı. Bir tuqımnan tarqalǵan adamlar birlespesi úlken bir úńgirde yáki bir neshe ılashıqtan ibarat jerde birgelikte jasap, birgelikte miynet etip, kishi bir mülkke iyelik etken. Itıbar beriń. Bul adamlardı ne birlestirgen? Bunday birgelikte jasawdı puqaralıq jámiyeti, dep ataw múmkin be? Pikirińizdi tiykarlań.
2. Ne ushın puqaralıq jámiyeti insaniyat rawajlanıwınıń ónimi esaplanadı?

JUMBAQ

Ájáyıp ájayibat. Ol kim?

6-§

Puqaraliq jámiyette insanniń oy-pikiri

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. «Oy-pikir» degende neni túsinesiz?
2. Ózińizdi jaqsı pikirleytuǵın insan sıpatında bahalaysız ba?
3. Jámiyet rawajlanıwında insanniń oy-pikiriń ornı qanday? Pikir júritiń.
4. Joqarıdaǵı súwretler menen puqaraliq jámiyeti túsiniǵi arasında qanday baylanıslılıq bar?

Insanniń oy-pikiri, turmıs tárizi, ruwxıy qarastarı óz-ózinen, qalıplesip qalmaydı. Olardıń payda bolıwı hám rawajlanıwında anıq tariyxıy, tábiyǵıy hám sociallıq tiykar

boladı.

Pikirlew procesi tek ǵana insanniń sanası menen emes, al qálbi hám ruwxıyatı menen de úzlik-siz baylanısta keshedi. Pikirlewshiniń ishki dúnyası qánshellı bay bolsa, onıń pikirlew dárejesi de, isháreketi de soǵan jarasa boladı. Ondaǵı pikir júritiw til arqalı bayan etiledi, basqalar tikkeley qabil ete alatuǵın, seze alatuǵın formaǵa kiredi hám adamlardıń óz ara pikir alısw quralına aylanadı. Ensiklopedist alımlar insan pikirlew arqalı tálim-tárbiyanı rawajlandırıwın, ózin kamalatqa qaray jetklewin eskertken. Demek, pikirlew hám mánawiyat óz ara baylanıslı jáne bir-birin tolıqtıradı.

Abu Nasr Farabiy («Fozil odamlar shahri»), Abu Ali ibn Sino («Tib qonunlari»), Ǵazzaliy («Kimyoi saodat»), Alisher Nawayı («Mahbub ul-qulub») insan

«Hár bir isti qılǵanda insan aldın oylanıp isleydi insan».

Alisher Nawayı

Oylaw — arabsha «Pikir» sózinen alınǵan bolıp, oylaw, dodalaw, baqlaw, kóriw hám pikir júritiw máni-lerin añlatadı.

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

Mektepten kiyatırǵan Bahram, sım aǵashta elektr sımınıń úzilip jatırǵanlıǵın kórip qaldı. Aylanıp ótip ketpekshi boldı. Biraq, bul jerden ótiwi mümkin bolǵan jas balalar hám jası úlkenler kóz aldına keldi de, qol telefonınan 1050 — avariya xızmetine telefon etip, mashqalanı ayttı. Mashqala tezlikte saplastırıldı.

1. Bahramjan itibarsız bolǵanında, onıń aqibeti ne bolar edi?
2. Siz bul jaǵdayda qanday jol tutqan bolar edińiz?
3. Oylap kóriń, bul waqıya menen puqaralıq jámiyeti hám insannıń pikirlewine qanday baylanıslılıq bar?

PIKIRLEW USHÍN

Teksttegi basqarıw múddeti, iygilikli isler, mámleketti qadaǵalap barıw sıyaqlı túsiniqlerdiń búgingi kúndegi xalıq hákimiyatı menen qanday uqsaslıq tárepleri bar?

«Alıs Batıstaǵı qalalardan biriniń xalqı haqqında naqıl-da, zıyalılar hám jer iyeleri usı qalanı gezekpe-gezek basqaradı eken. Ol jerdi qadaǵalaw baylar hám jer iyeleri arasında izbe-iz bir-birine ótip turadı eken, kimge náwbet kelse, sol úsh ay húkimranlıq etedi. Múddet tamamlanıwı menen hár qaysı húkimdar basqarıw ámelinen túsip, minnetdarlıq ushın sadaqa beredi hám óz xalqı arasına qaytadı, olar kisennen bosǵanday quwanar hám óz jumısı menen shuǵıllanar eken. Bul sonıń ushın da, mámleketti basqarıw ráhátinen ayrılıw, degen sóz esaplanadı. Bunda ol sol jerdegi eziwshilerdi eziliwshilerge qaraǵanda ádalatlı etemen, dep dińkesin qurıtıw degeni. Bul bolsa, óz qol astındaǵılardı hám olardıń ózlerin qorǵaw ushın ilajlar tayarlawda óz janın qıynaw esaplanadı.»

«Mineralogiya»

ráwishte onıń jasaw tárizi de jolǵa qoyıladı. In-sannıń pikirlewi — insan mánawiyatınıń quramlıq bólegi, dep atalıwı da tegin emes. Oy-pikiri joqarı insan jámiyettiń gúltajı, bekkem tayanışları bola aladı.

Puqaralıq jámiyetin rawajlandırıwdıń áhmiyetli shárti de insanlar sanasın, mánawiyatın rawajlandırıw — pikirlewin joqarılatıwdan ibarat.

Insan bar eken, ol pikir júritiw qábiliyetine iye.

Insan pikiriniń tereńligi, tınıqlıǵı, ǵárezsizligi, kórkemligi, dóretiwsheńligi oy-pikiriniń sapa hám ólshemleri esaplanadı. Insan oy-pikiriniń áyne usı formaları arqalı dúnyanı ańlaydı, onı ózine tán túrde súwretleydi, juwmaqlar shıǵaradı. Pikirlew táriziniń ózgeriwi puqaralıq jámiyetin rawajlandırıwǵa jol ashadı. Sonday-aq, jámiyettiń ekonomikalıq, siyasiy, mádeniy, mánawiy turmısında ózgerisler jasaydı.

BILIP ALÍN

Puqaralıq jámiyeti — kámil puqaralardan, yaǵnıy úzliksiz baylanısta bolǵan jáne mánawiy, ádep-ikramlılıq, huquqiy hám siyasiy mádeniyatqa iye adamlardan ibarat jámiyet sanaladı.

«Niyetińizdi abay-lań, ol barlıq jumıslardıń basla-nıwı. Hár kimniń niyeti durıs bolsa, onıń ámeleri de durıs boladı».

**Abu Turob
Naxshabiy**

Demek, usı jámiyettiń belsendi puqarası bolğan hár bir insan óziniń pikirlew tárizin joqarılatıwı lazım. Bul arqalı ol tek ǵana ózin emes, al milletti, mámleketti dúnyaga tanıtıp, teńler ishinde teń bolıwına alıp keledi.

TEMANI BEKKEMLEW USHIN SORAWLAR

1. Puqaralıq jámiyetinde insan mánawiyatı qanday boladı?
2. Ádebiyat sabaǵında alǵan bilimlerińizge tayanıp, tómendegi sorawlarǵa juwap beriń.
 - Alisher Nawayınıń qaysı shıǵarmaların oqıǵansız?
 - Alisher Nawayı shıǵarmalarında mámleket tınıshlıǵı, párawanlıǵı menen baylanıslı puqaralıq jámiyetine tiyisli qanday ideyalar alǵa qoyılǵan? Alisher Nawayınıń «Jámiyettiń tiykarın aǵartıwshılıq quraydı», degen pikirine múnasibet bildiriń.
3. Ne ushın mámleketimizde mánawiyatqa úlken itibar berilmekte? Jámiyet turmısı, mánawiy jańalanıwın anıq turmıslıq mısallar menen dálilleń.

JUMBAQ

Ǵárezsiz hám minnetsiz, sadıq dos. Ol ne?

QOSIMSHA OQIW USHIN

Bir adam suwǵa qarmaq taslap turǵan eken. Qaptalınan ótip baratırǵan adam soradı: «Ey, dostım! Balıq tutıp atırsań ba?» «Men tek ǵana balıq tutıp atırǵanım joq, sonıń menen birge, ótken ómirimdi esaplap atırman, quyashtıń jıllı nurlarınan ráhátlenip, suwdıń aǵısınan lázzetlenip atırman, házir seniń menen sawbetlesip atırman. Qullası, bir sóz benen aytqanda, pikir júritip jasap atırman», dep juwap bergен eken, ol danıshpan...

«Farzandnoma»

7-§

Materiallıq hám ruwxıy turmısta insanniń zıyneti

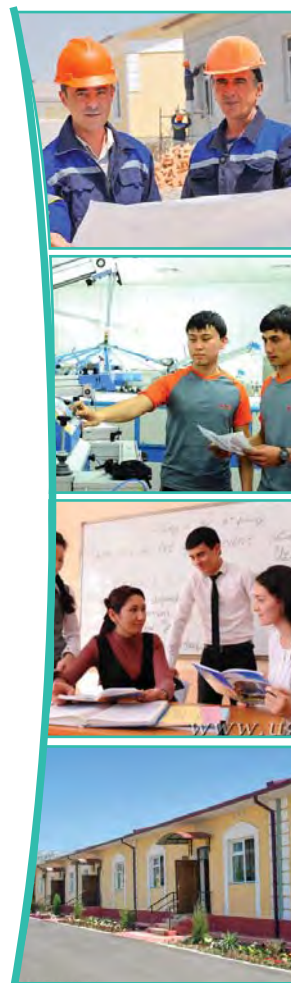

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Materiallıq hám mánawiy turmıs degende neni túsinesiz? Usı súwretler arqalı pikirińizdi dálilleń.
2. «Ruwxıy turmıs», «materiallıq baylıq», «hadal insan» túsinińlerini salıstırıp, uqsas táreplerini aytıń.
3. Búgingi kúnde mámleketimizde materiallıq hám ruwxıy turmıstı birdey alıp barıw ushın qanday jumıslar ámelge asırılmaqta?
4. Ne dep oylaysız, materiallıq turmıstıń ózi menen jasap bolama?

Insanniń kúndelikli turmısı menen iskerliginde materiallıq hám ruwxıy tiykarlar bir-birine salıstırǵanda qanday orın tutıwı, olardıń qaysı biri ústinlik etiwı haqqında hár túrli, bazıda bolsa qarama-qarsı pikir hám qarastar bar. Antik dáwir filosofları bolǵan Sokrat hám Platon, Epikur hám Demokrit, qıtaylı danıshpanı Konfuciý hám basqa ulamalardıń teoriyalıq qarastarında ayrımları ruwxıy dúnyanı biremshı dep bilse, bazıları bolsa materiallıq dúnyanı tiykarǵı orınǵa qoyadı. Bul eski dúnya, biz jasap atırǵan turmıs jalǵız, bir pútin. Insanniń ishki dúnyası, oǵan berilgen pazıylet hám qásiyetlerdi aqırına shekem ańlaw, túsiniwdiń ózi júda quramalı bir másele bolsa da onı ańlawǵa háreket etip kóremiz.

Biz hár kúni úsh yáki tórt mezgil awqatlanamız. Máwsimlerge qarap ózimizge jarasıqlı bolǵan kiyimlerdi kiyemiz. Sonday-aq ózimizge qızıqlı bolǵan kinolardı, kórsetiwlerdi tamashalaymız hám qosıqlardı tıńlaymız. Jáne bir nárese bar, úyde me, mektep kitapxanasında ma ózimizge qızıq bolǵan, aytayıq, bir kórkem shıǵarmanı oqıwdı baslasaq, kitap qaharmanları ruwxıyatına kiremiz. Qıyalımızda shıǵarmadaǵı waqıyalar ishine túsip qalıp, onı qolımızdan qoymaymız. Hátteki qarnımız ash bolǵanı da esimizden shıǵıp ketedi, ash qalǵanımızdı sezsek te waqıttı qızǵanıp kitaptan basımızdı kótermeymiz. Waqıyalar jedellesiwin, aqırı qanday bolıwın biliwge asıǵamız.

Bul orında materiallıq hám ruwxıy procesler óz ara duslasıp kelmekte. Hár ekewi de insan ushın kerek. Insan bul ómirde jasar eken, hám materiallıq hám ruwxıy qásiyet jáne belgilerin ózine birlestiredi. Insan jasawı hám iskerlik kórsetiwi ushın jep-ishiwi, kiyiniwi, mazmunlı turmıs keshiriwi ushın materiallıq hám ruwxıy talaplarǵa mútáj boladı. Sol sebepli, hár eki tárepke birdey áhmiyet beriw lazım.

Materiallıq hám ruwxıy turmıstıń birlesiwi — insan hám jámiyet turmısında materiallıq jáne mánawiy tiykarlardıń bir-birine salıstırǵanda teńligin, óz ara baylanıslılıǵın kórsetedi.

1

2

3

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

- 1- hám 3-súwretler tiykarında materiallıq turmıstıń ruwxıy tárepleri nelerden ibarat, degen sorawǵa juwap berip kóriń.
- Jámiyetti kriziske alıp keliwi múmkin bolǵan jaǵdaylar boyınsha mısallar keltiriń.

Gulnaz máhalle gúzarındaǵı dúkanǵa kirip, bir neshe zat satıp aldı, biraq tartıp, ol alǵan zatlarınıń shegin soramadı.

3. Gulnaz puqaralıq qaǵıydalarǵa ámel etti me?
- Onıń bul háreketi qanday mashqalalarǵa sebep bolıwı múmkin?
- Siz dúkannan sawda islegenıńizde alǵan zatlarıńızdıń chegin soraysız ba? Ne ushın? Pikiріńizdi dálilleń.

Materiallıq hám ruwxıy turmıs bir-birin biykarlamaydı. Olar óz ara baylanısıp, bir-birin tolıqtıradı. İnsan bar eken, óz arzıw-niyetlerin ámelge asırıwı, baxıtlı jasawı ushın óz turmısın usı eki ólshemge baylanıstıradı.

Mámleketimizde insanlardıń jaqsı jasawı, jámiyettiń belsendi aǵzası bolıwı ushın materiallıq hám ruwxıy turmısı insanlardıń materiallıq hám ruwxıy talapları menen úzliksiz baylanıslı halda payda bolǵan.

Jámiyetlik turmıs materiallıq hám ruwxıy kóriniske iye. Solay eken, jámiyettiń ekonomikalıq rawajlanıwına erisiwde mánawiyatqa, tiykarınan, insannıń huquqların húrmet etiw lazım. Bul mánawiyattıń óndirislik, ekonomikalıq rawajlanıwı menen úzliksiz baylanıslılıǵın kórsetedi. Kerisinshe jaǵdayda, jámiyette ádep-ikramlılıq múnasibetler kriziske ushraydı, insannıń abıroyı, qádir-qımbatı ayaq astı boladı.

Tariyxtan belgili bolǵanıday, óziniń jeke mülkine iye bolǵan shaxs hám bunday shaxslardan quralǵan birlespe ózin, shańaraǵın baǵıwǵa, sonıń menen birge, arttırǵan dáramatı esabınan óz jaqınları menen mútáj insanlarǵa biyǵárez járdem kórsetiwde eliniń, milletiniń tınıshlıǵın saqlaw hám qor-ǵawda shın kewilden jan, kúydirip miynet etedi. Kórinip turǵanıday, materiallıq hám ruwxıy turmıs bir-birin toltıradı, ulıwmalasqan insanlardıń pák niyetlerin ámelge asırıwǵa shaqıradı.

Búgin mámleketimizde materiallıq hám ruwxıy turmıstıń jámlesken halda rawajlanıp barıwına óz aldına áhmiyet berilmekte. Tiykarınan, ekonomikalıq hám ruwxıy proceslerdi óz ara birgelikte jámlestirip rawajlandırıwǵa erisilip atırǵanlıǵı mámleketimizde húkim súrip atırǵan siyasiy-sociallıq, ruwxıy-aǵartıwshılıq, turaqlılıǵınıń ayqın dálili esaplanadı. Mánawiyat hám materiallıq turmıs bir-birin al biykarlamay, qollap-quwatlap kiyatırǵanı ushın da búgin puqaralardıń sanası ózgermekte, jámiyet rawajlanbaqta.

3—Ruwxıylıq tiykarları

Jámiyet	
Materiallıq turmıs	Ruwxıy turmıs
<p>Insanlardıń jasawı, shaxs sıpatında kamal tabıwı ushın zárúr bolǵan eko-nomikalıq sharayatlar; azıq-awqat, kiy-imkenshek, turaq jay, janar may, kommuni-kaciya quralları; materiallıq zatlar islep shıǵarıw, bólistiriw, almasıw hám qol-lanıw; materiallıq baylıqlar, tábiyǵıy qor-lar hám t.b</p>	<p>Álemdi túsiniw, jámiyet hám insan tuwralı qarastar, táliymatlar, ideyalar, ideologiya, sananıń for-maları, tálim-tárbiya, ǵalaba xa-bar quralları, mádeniyat, ilim-pán. Áyyemgi táriyxıy estelikler, biy-baha shıǵarmalar, materiallıq emes mádeniy miyras hám basqalar.</p>

Shınıǵıw sabáǵı: Insannıń iskerliginde eki áhmiyetli faktor — material-lıq hám ruwxıy dúnyası óz ara birlesse, qos qanatqa aylanǵan jaǵday-da ǵana insan, mámleket hám jámiyet turmısında ósiw-ózgeriw joqarılaw procesleri júz beredi.

«Pul jaqsılıqtı tuwdırmaıdı, kerisinshe, jaqsılıq sebepli adamlar jeke turmısında da, jámiyette de pul hám basqa baylıqlarǵa iye boladı».

Sokrot

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Eger insan bay bolsa, bilimi bolmasa, jıyınan úlken baylıǵı qanshaǵa jetiwi múmkin?
2. Mánawiyatlı insannıń tawǵan baylıǵınan kimler mápdar boladı?
3. Bir insan hám bay, hám aqıllı, hám dana, hám sahiy bola aladı ma?

Baylıq penen kambaǵallıq et penen tırnaq sıyaqlı... Tek ǵana olar waqtı-waqtı menen orın almasadı. Sol sebepli, bay bolǵanınnan júdá quwan-ba — ol ótkinshi. Joqlıqqa kóp qayǵırma, bul da ótpey qalmas... Eger insan aqıllı bolsa, hár bir jaqsı, jaman, tosattan bolǵan waqıyalardan ózine kerekli juwmaqlardı shıǵarıp aladı...

JUMBAQ

Biybaha zat. Olar neler?

8-§

Puqaralıq juwapkershiligi hám baylanıslıq

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Puqaralıq jámiyettiń belsendi aǵzası sıpatında biz qanday bolıwımız kerek?
2. Bizlerdiń juwapkershiligimiz nelerden ibarat?
3. Baylanıslıq ne? Ol qashan payda boladı? Wazıypa, minnetleme hám baylanıslıq bir-birinen ne menen ajraladı?
4. Puqaralıq baylanıslıq, puqaralıq juwapkershiligi túsiniǵı menen usı súwretler arasında qanday baylanıslıq bar?
5. 1, 4- hám 5-súwretlerde kórsetilgen insanlar ortasında qanday baylanıslıq bar?
6. 2, 3- hám 6- súwretlerde kórsetilgen insanlardıń 1-súwrettegi insanlar aldındaǵı wazıypaların hám juwapkershiliklerin itibarǵa alıp, olar arasındaǵı baylanıslıq múnásibetlerin túsindiriyń.

Isbilermen miywe shiresin qadaqlap shıǵaradı. Ol juwapkershilikti sezgen halda adam-lardıń salamatlıǵına zıyan jetkermeytuǵın, saylandı ónimlerden paydalanadı. Insanlar salamatlıǵın oylap, barlıq sanitariya-gigiya hám basqa da tártip-qáǵıydalardıń ámel etedi. Jaramlılıq múddetin de qoyadı. Tuwrı, bul wazıypalardı qadaǵalap turatuǵın mámleketlik shólkemler de bar, biraq isbilermen óziniń jámiyet aldındaǵı juwapkershiligin sezgen halda óz jumısına shın kewilden, sap hújdan menen jantasadı.

1

2

3

4

5

6

BILIP ALIN

Qay jerde puqaralar jamiyet aldindağı wazıypasın hám minnetlemesın seziner eken, sol jerde baylanıslıq sezimi hám belsendi puqaralıq poziciyası kúshli boladı.

Puqaranın juwapkershiligi degende — jamiyettin etikalıq talapların kúndelikli iskerliginde qollay biliv, olarğa ámel etiw yáki etpew túsiniledi. Bul túsiniq puqaralardıń huquq hám minnetlemeleriniń óz ara birligin bildiredi.

Insan óz wazıypasın ańlağanı sayın, onıń moy-nında juwapkershilik sezimi de artıp baradı. Qashan insan shańarağı aldındağı wazıypanı ańlap jetse, ol jamiyet aldındağı juwapkerligin túsinedi. Qashan insan jamiyet aldındağı wazıypasın ańlap jetse, onda «bul jamiyetke meniń de baylanısım bar» degen sezim payda boladı.

Puqaranın baylanıslılıǵı — qandaydur iskerlikke, proceske baylanıslıq, birlesiw esaplanadı. Hár bir puqara Watan táǵdirine baylanısım bar degen sezim menen jasasa, onıń jamiyet aldındağı wazıypası hám juwapkershiligi de kúsheyip baradı. Baylanıslıq se-

DÓRETIWSHILIK JUMIS

«Puqaralar nızam menen belgilengen salıqlar hám jergilikli jıyımlardı tólewge májbúr esaplanadı.»

1. Ózbekistan Respublikası Konstituciyasınıń 51-statyasında belgilengen usı qaǵıydanı baylanıslıq túsiniǵi menen baylanıstırıp túsindiriniń. Pikiřinizdi mısallar menen dálilleń.
2. Salıqlardı óz waqtında tólemew jamiyet rawajlanıwına qanday tásir kórsetedi?
3. Ekonomikalıq bilim tiykarları páninen alǵan bilimlerińizge tayanǵan halda tómendegi sorawlarǵa juwap beriń:

- Salıqlar ne ushın jıynaladı?
- Salıqlardan túsken dáramat qanday maqsetlerge sarıplanadı?
- Mámleket hám jamiyet rawajlanıwına, tınıshlıq hám qáwipsizlikti támiyinlewge, sociallıq qorǵawdı ámelge asırıwda salıqlardıń qanday ornı bar? Bul proceslerdiń támiyinleniwi siziń turmısıńızda qanday áhmiyeti bar?

zimi insanlardı birlestiredi. Sonıń ushın baylanıslılıq hám juwapkershiligin kúndelikli iskerligine aylandırgan insan haqıyqıy mánawiyatlı insan esaplanadı.

Ata-babalarımızdan qalğan ullı materiallıq hám ruwxıy miyrastı qásterlep-saqław kelesi áwladlarğa jetkeriw ushın sol elde jasawshı hár bir puqara juwapker.

Búgin mámleketimizde alıp barılıp atırğan re-formalardıń nátiyjeliligini bunnan bılayda arttırıw,

Adamzat qay jerde tuwılğan bolsa, sol jerge salıstırғanda sadıqlıq, dinas-tiyasına múnasipli-lik tuyǵısı, aǵa-ını, apa-sińlilerine miyrim-shápáatli-lik sezimi menen jasawı kerek.

PIKIRLEW USHÍN

Jol shetinde jası shama menen 60 lar átirapında bir adam terekke súyenip tur. Jolawshılar oǵan biypárwa qarap ketti. Hesh kimniń ol adam menen jumısı joq edi.

1. Siz áne sonday jaǵdayda qanday jol tutqan bolar edińiz?
 - a) Terekke súyenip turǵan adamnıń aldına barıp onnan «járdem kerek pe», dep soragán bolar edim;
 - b) Itibar bermes edim;
 - c) Waqtıma qarayman. Waqtım biymálel bolsa, járdem berer edim.

(dawamı) Akbarjan mektepten qayıp kiyatırǵan edi. Onıń qıyalında «báلكim sol adamnıń mazası bolmay atırǵan shıǵar? Báلكim járdem kerek shıǵar?» dep oyladı da bayaǵı adamnıń aldına barıp onıń jaǵdayın soradı. Terekke súyenip turǵan adam, júregi awırıp atırǵanlıǵın ayttı, Akbarjan bándirgide turǵan adamlar aldına barıp, jaǵdaydı túsındirdi. Kimdur qol telefonınan tez járdemge qońuraw etken bolsa, jáne kimdur, bayaǵı adamnıń aldına kelip, onı qolaylıraq jerge ótkeriwge háreket eter edi, jası 40 lardan asqan bir apa bolsa, onıń qolınıń alaqań bólimin massaj etip, tiliniń astına qaltasınan alǵan dârisin salıwǵa járdem berer edi. «Tez járdem» mashinası da jetip keldi. Birinshi járdem kórsetildi.

2. Akbarjannıń háreketine múnasebet bildiriń. Siz bunday jaǵdayda qanday jol tutqan bolar edińiz?

«Kimdur ómirin paydasız ótkeredi, hesh nárese almastan altın ketkizedi».

Sádiy Sheraziy

mámleket hám jámiyettiń hár tárepleme jáne jedel rawajlanıwda hár bir puqaranıń jeke juwapkershiligi hám «baylanısım bar» degen sezimi jatadı.

Sol kóz-qarastan qaraganda, Ózbekistanda 2017-2021-jıllarda elimizdi rawajlandırıwdıń Háreketler strategiyasında bes áhmiyetli baǵdar belgilep berildi.

Olar:

1. Mámleket hám jámiyet qurılısın jetilistiriw;
2. Nızam ústinligin támiyinlew hám sud-huquq sistemasın bunnan bılayda reformalaw.
3. Ekonomikanı bunnan bılay da rawajlandırıw hám liberallastırıw;
4. Sociallıq tarawdı rawajlandırıw;
5. Qáwipsizlik, milletler aralıq tatıwlıq hám diniy keńpeyllikti támiyinlew, tereń oylanǵan, óz ara mápli hám ámeliy ruwxtaǵı sırtqı siyosat júrgiziw, sıyaqlı máselelerdi qamtıp alǵan.

Shınıǵıw sabǵı. Oylanıp kóriń! Dúnya tek ǵana taw-taslar, dala hám qırlar, aqırı joq shól sahralardan jaralıp, onıń ullı dóretiwshisi adamzat jaratılmaǵanında, dúnya búnshelli gózzal, ómir búnshelli zawıqlı bolmas edi. Solay eken, biz jasap atırǵan dúnya jáne de rawajlanıp, gúllep-jasnawı tek ǵana ózimizge, hár birimizdiń jaratıwshılıq islerimizge tikkeley baylanıslı esaplanadı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Ne dep oylaysız? Háreketler strategiyasın óz waqtında hám nátiyjeli ámelge asırıw ushın mámleketimiz puqaralarınıń jeke baylanıslılıq sezimi qanday bolıwı kerek?

2. Mámleketimizdi bunnan bılayda rawajlandırıwda ne ushın puqaralar juwapkershiligine tayanıladı?
3. Shańaraq, máhalle hám mámleket, jámiyet arasında baylanıslılıq juwapkershiligi sistema-sın dúziń.

Baylanıslılıq juwapkershiligi			
Shańaraq	Máhalle	Mámleket	Jámiyet

4. Ózbekistan Respublikasınıń Konstituciyasında puqaralardıń wazıypaların belgilep qoyılıwınan qanday maqsetler názerde tutılğan, dep oylaysız?
5. Puqaralarda baylanıslılıq sezimi qáliplespegen jaǵdayda, ol jámiyettiń rawajlanıwına qanday tá-sir etiwı múmkin?

Usı wazıypanı bahalań. Oqıwshılardıń kelesheginen oqıtıwshıǵa qanday qatnası bar?

N. atlı oqıtıwshı sabaqqa tayarlanbay keldi. Oqıtıwshı onı klass aldında jerge urdı. N. bolsa: «Siziń ne haqqıńız bar, maǵan baqırırwǵa, meniń ata-anam bar, qálesem, sabaqqa qatnasaman, qálesem joq», — dep juwap berdi.

6. Qádiriyatlar hám tiyislilik túsiniqleriniń qanday baylanıslılıǵı bar?

JUMBAQ

Awırdan awır... Ol ne?

Ózbekistan Respublikasınıń qorgaw — Ózbekistan Respublikası hár bir puqarasınıń wazıypası. Puqaralar nızamda belgilengen tártipte áskeriy yáki onıńornın basıwshı xızmetti óteuge májbúr esaplanadı.

Ózbekistan Respublikası Konstituciyası, 52-statya

9-§

Ruwxıy qáwıpsızlık

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Ruwxıy qáwıpsızlık túsınigine táriyip beriń.
2. Ruwxıy qáwıpsızlıktıń mánawiyat rawajlanıwına tásirin qanday bahalaysız?
3. Tildi, mádeniyattı jaqsı ózlestirgen insangá mánawiy qáwıpler tásir kórsete aladı ma?
4. Súwretlerge qarap, búgingi kún jaslarınıń mánawiy túrine baha beriń.

Ruwxıy qáwıpsızlık — insan, xalıq hám jámiyet aǵzaların mánawiy hújim, ideyalıq qáwıplerden qorǵawshı sistemanı belgileytuǵın túsiniq. Ruwxıy qáwıpsızlık milliy qáwıpsızlıqtıń quram bólegi sıpatında ulıwma ilimiy máplerdiń qorǵalıwına baǵdarlangan iskerlik esaplanadı. Sonday-aq, ruwxıy qáwıpsızlık degende milliy máplerdi támiyinlew talabı sebepli júzege keletuǵın hám jámiyet aǵzaları mánawiy, ideyalıq-ruwxıy turmısınıń turaqlılıǵı jáne qáwıpsızlıǵın támiyinlewge qaratılǵan iskerlik hám úzliksiz process túsiniledi.

Belgili bolǵanıday, insan mánawiyatına qarsı islenen qáwıp qurallı hújimlerde salıstırǵanda kóbirek tásir kúshine iye bolıp barmaqta.

Tariyxıy tájriybeden belgili bolǵanıday, turaqlı mámleketti iyelemekshi bolǵan basqınshılar, eń aldı menen xalıqtıń ruwxıyatınan, mánawiyatın hám qádiriyatın ıdıratıp jiberen. Bunday millet hám elatlar ózligin joǵaltadı, húkimran ideologiya tásirine túsip, onıń máplerine xızmet etiwge májbúr boladı.

Mámleketler hám xalıqlar arasındaqı integraciya hám birge islesiw baylanıslarınıń kúsheyiwın, zamanagóy kommunikaciya hám xabar texnologiyalarınıń, ilim-pán jetiskenlikleriniń jedellik penen tarqalıwı nátiyjesinde burın baqlanbağan, dástúriy emes qáwipler júzege kele basladı.

Házirde ayırım Batıs mámleketleri tárepinen óz milliy máplerin keńeytiwge tiykarǵı quralǵa aylanǵan «demokratiya eksporti», «reńli revolyuciyalar» hám «informaciya hújimi» sıyaqlı quralları payda boldı. Gárezli maqsetke iye bolǵan kúshler ózleriniń ideyaların hár túrli mámleketlik emes shólkemler, joybarlar, fondlar járdeminde ámelge asırıwǵa urınadı. Bunday siyasattı ámelge asırıwda olar informaciyanıń eń qolaylı hám eń tez, eń nátiyjeli qural hám usıllarınan paydalanbaqta. Informaciya ayırım Batıs mámleketleri menen xalıqaralıq terroristlik shólkemler qolında tiykarǵı hám qorqınıshlı quralǵa aylanıp barmaqta. Globalasıw procesi tikkeley informaciya menen baylanıslı. Sol kóz-qarastan qaraǵanda, búgingi kúnde informaciya faktori hám siyasiy ekonomikalıq tárepten ayırım kúshler mápine aylanıp barmaqta.

Tezlik penen ózgerip atırǵan dúnyada milletler óz qádiriyatların saqlap qalıwı hám kelesi áwladlarǵa jetkeriw menen baylanıslı juwapkershiligi aktual máselege aylanıp boldı.

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Ne ushın jaslarımız sırtqı ortalıq tásirine tez túsip qalıp atır?
2. Ne sebepten internet jaslardıń awınshaq mákanına aylanǵan?
3. Berilgen tekstti oqıń. Tekst haqqındaǵı pikir hám túsiniqlerinińizdi búgingi kúndegi jáhan siyasiy maydanında júz berip atırǵan ózgerisler, tınıshlıq hám insan sanası, oy-pikiri qaratılıp atırǵan qáwipler menen túsindirip beriń.

Búgingi kúnde de ayırım qúdiretli mámleketler tárepinen turaqlı mámleketlerge, eń aldı menen, jer astı, jer ústi baylıqlarına iye bolǵan ayaqlarǵa qaratılıp alıp barılıp atırǵan áne sonday gárezli siyasattı dúnyanıń ayırım jerlerinde tınısh turmısımız izden shıǵıwı, hákimiyat tóbesine áyne sol mámleketlerdiń máplerine xızmet etetuǵın kúshlerdiń ke-liwi menen baylanıslı mısallardı kóriw qıyın emes.

Mısal ushın, internetke bolǵan mıtájlik kún sayın artıp barmaqta, biraq ayırım ǵárezli niyetli kimseler ushın internet «qural» wazıypasın orınlap atır. Sol kimseler dúnya informaciya tarmaǵı arqalı insannıń mánawiyatı jáne milliy hám ulıwma insaniy qádiriyatlarǵa óz tásirin ótkeriwge tınımsız háreket etip atır. Insannıń mánawiyatına qarsı baǵdarlangan, bir qaraǵanda arızmas bolıp kórinetuǵın kishkene xabar da informaciya álemindegi globallasıw tezliginen kúsh alıp, kózge kórinbeytuǵın, biraq zıyanın hesh nárese menen qaplap bolmaytuǵın náresege aylanadı.

Xosh, usı qorqıtıw nesi menen qáwıplı?

- sulıw uranlar hám shaqırıqlar arqalı jaslardı ǵárezli maqsetlerge ideyalıq ǵárezli etiwge qaratılǵanlıǵı;
- insanlar, ásirese jaslardıń sanasına mámleket hám jámiyet mápine qaratıla itibarsızlıq, pisentsizlik ruwxın alıp kiriwge baǵdarlanganlıǵı;
- jaslardıń sanasın iyelewi.

Ideologiyalıq qáwıplar aqır-aqıbette, mámleket qáwipsizligi hám milliy máplerine qáwıp salıp, jámiyettiń mánawiy kriziske ushrawın belgili etip qoyadı. Bunday qáwıplar hárqanday jol menen jaslardıń sanasın hám qálbin iyelep, olardı óli adamǵa aylandıırıwdı maqset etip qoǵan.

Óspirimlik — balalıqtan úlkenlerdiń ele Sizge biytanı, sırlı turmısına ótiw, beyimlesiwdiń qıyın waqtı. Sizge «Jas balasań ba?», dep aytsa, «Yaq. Men jas bala emespen», dep juwap bergińiz keledi. Úlkenlerdiń ayırım eskertiwleri sizge jaqpaydı. Ózińiz sezbege jaǵdayda ishińizde «Ne onshama meni tergeyberesiz? Ne, men sizge jas balaman ba?» dep gúńkildep qoyasız. Biraq «úlkenmen», dewge sál tartınasız. Ata-anańızdıń úlkenlerdiń óz minnetlemeleri hám wazıypaları bar, olar sizdi túrli qáwıplardan qorǵawǵa háreket etedi. Bul baǵdarda olardıń ornına ózińizdi qoyıp kóriń. Úkelerińiz-diń nadurıs háreketlerine ózińizdiń múnásibetińizdi esleń. Jáne sizge júda úlken ruwxıy jaqınlıq, másláhátshi zárúr. Bul baǵdarda Siz kitapqa múráját etiń. Jáhan klassikalıq ádebiyatı, milliy mánawiy baylıǵımızdıń dúrdanaları bolǵan «Qabusnama», «Hamsa», «Baburnama», «Humayun hám Akbar», «Fazıl adamlar qalası», «Temur túzikleri», «Qissasi Rabǵoziy», «Jaloliddin Manguberdi», «Uluǵbek ǵáziynesi» hám basqa da kórkem shıǵarmalar turmıslıq sherigińiz bolsın.

Túrli milletlerdiń turmısına «galabalıq mádeniyat» nıqabı astında kirip kelgen qáwıplardıń tiykarǵı maqseti tómendegilerden ibarat:

1) etikalıq buzıqlıq hám zorlıq, individualizm hám egocentrizm ideyaların tarqatıw jáne sonıń esabınan baylıq arttırıw;

2) basqa xalıqlardıń neshe mırń jıllıq dástúr hám qádiriyatlar, turmıs táriziniń mánawiy negizlerine biypárwalıq;

3) olardı qoparıwǵa qaratılǵan qorqınıshlı qáwıplar.

Bazı turmısta ushırasıp turǵan, ádepsizlikti mádeniyat dep, hám kerisinshe, tiykarǵı mánawiy qádiriyatlardı mensinbey, eskilik sarqıtı dep qaraw menen baylanıslı jaǵdaylar rawajlanıwǵa, tınısh turmısqa, ásirese, sizlerdiń táǵdirińizge qáwip salıwı múmkin.

Bunday hújimlerden qorǵanıw ushın ullı atababalarımız óz dáwirinde qaldırǵan kámil insan haqqındaǵı etikalıq normalar jıyındısın, zamanagóy tilde aytqanda, «Shıǵısqa tán etikalıq kodeksin» áwladlar qálbine sińdiriw, xalqımız sanasına arnamıs, uyat hám parasat sıyaqlı joqarı etikalıq tuyǵı hám túsiniklerdi qalıplestiriw áhmiyetli esaplanadı.

TARIYXQA NÁZER

Aqırǵı on jil ishinde júz berip atırǵan bir tárepten etnikalıq hám diniy kelispewshilikler, ekinshi tárepten islam hám musulmanlarǵa salıstırǵanda gárezlilik (islamofobiya, diffamaciya) tábiyiy, social-ekonomikalıq turaqsızlıqqa alıp keledi, tınısh rawajlanıw procesin izden shıǵaradı, insaniyat qáwipsizligi hám xalıq aralıq turaqlılıqqa qáwip saladı.

PIKIRLEW USHÍN

Qánigelerdiń pikirinshe, házirgi kúnde informaciya ekonomikanıń eń dáramat keltiriwshi dereğine aylanıp barmaqta. Máselen AQSH strategiyalıq izertlewler institutınıń maǵlıwmatlarına bola, informaciya ónimine sarıplangan hár bir dollar, janarmay-energetika tarawına investiciyalangan 1 dollarǵa salıstırǵanda birneshe on ese payda keltiredi. Bul tek ǵana onıń ekonomikalıq tárepi, onıń siyasiy tárepi bolsa jeke máplerine erisiwde oǵada arzan, oǵada qolaylı jollar menen erisiw sıpatına qaralmaqta.

AQSH ta ótkerilgen milliy sorawlardıń kórsetiwinshe, 2005—2014-jıllar 12—17 jaslı óspirimler arasında depressiya (túskinlik) eń kúsheygen dáwir bolǵan.

The New York Times

Abdulla Qahhor óz eske túsiriwlerinde ózi sol waqıtta jasap turǵan awıl xalqı 1914-jıldıń sentyabrında baslanǵan Birinshi jáhan urısı haqqındaǵı xabardı tórt aydan soń, 1914-jıldıń dekabrında esitkenligin jazǵan. Búgin bolsa adamlar dúnyanıń qálegen jerinde júz berip atırǵan waqıyalardan tez xabardar bolıw imkanıyatına iye.

Shınıǵıw sabǵı. İnsan óz jeke pikirine, turaqlı isenimine, ózi súyenetuǵın turmıslıq milliy qádiriyatlardıǵa, jaratıwshańlıq dúnya qarasa, bekkem sabırlılıqqa iye bolmasa, túrli sum niyetli ideologiyalardıń qısqısına shıdam beriwı qıyın boladı. Bul sıyaqlı ashıq yaki kórinbes hújimge salıstırǵanda joqarı mánawiyatlı insanlar ǵana ziyreklik penen, pikirge qarsı pikir, ideyaǵa qarsı ideya, jawızlıqqa qarsı aǵartıwshılıq penen ǵúrese aladı. Bul qatlam insandıń pútkilley ruwxıy dúnyasına óz xalqınıń úrp-ádetlerine, dástúrlerine, til hám mádeniyatına sheksiz mehr hám muhabbat tuyǵısı menen suwǵarılǵan boladı.

BILIP ALÍN

Jalǵanlıǵı aldınan belgili ǵápti haqıyqat dewden de artıq uyatsızlıq joq!

«Qabusnama»

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Búgingi kúnde mánawiy qáwipsizlikti támiyınlew barasında elimizde qanday reformalar ámelge asırılıp atır?
2. Siz ózińizdi mánawiy qáwip-qáterden awlaq insan dep bahalaysız ba? Pikirińizdi dálilleń.

JUMBAQ

Dostı bilmeydi, dushpanıń parqına barmaydı, ózi birewge jaqsılıq ete almaydı. Ol kim?

10-§

Bekkem jigerlilik — kúshli mánawiyat kepili

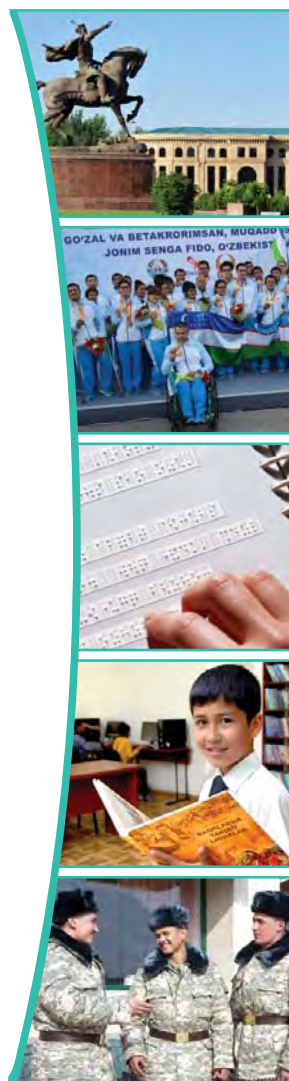
JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Bekkem jigerlilik túsineklerine túsindirme beriń.
2. Bekkem jigerlilik hám isenimge iye bolıw ushın insanda qanday pazıyletler birlesken bolıwı kerék, dep oylaysız?
3. Bekkem jigerlilikke erisiwde insanlardıń jámiyettegi ornı qanday bolıwı kerék?
4. 2016-jılǵı xalıq aralıq olimpiada da qatnasıp jeńimpaz bolǵan sportshılarımızdı kúshli insanlar dewimiz múmkin be?
5. Qanday insanlar bekkem jigerli insanlar delinedi?

Jigerlik — adamnıń ishki hám sırtqı umtılıwları, imkaniyat hám uqıplılıǵı maqseti jolında paydalanıp, basıqlıq penen háreket etiw, sınav hám mashaqatlardı jeńip ótiwge, hárqanday jaǵdayda da ruwxıy teńsalmaqlılıqtı saqlawǵa sebep bolatuǵın ruwxıy pazıylet esaplanadı.

Insan bekkem jigerliliǵı sebepli kereksiz oylardan keshedi, túrli ruwxıy hám materiallıq qıyınshılıqlarǵa shıdam beredi, óz ómir jolın belgilep aladı. Insannıń mánawiyatı joqarılawı menen onıń jigerliliǵı de kúsheyip baradı. Jigerlik — bul negizinde bekkem isenim degeni. Jigerli adam ózine isenedi hám hárqanday quramalı wazıypanı da óz moynına alıwdan qorıqpaydı. Hárqanday shárayatta da bunday insanǵa

BILIP ALIN

Ideologiyalıq im-
munitet — shaxs,
sociallıq topar,
millet, jámiyet-
ti túrli zıyanlı
ideyalıq tásirlerden
qorǵawǵa xizmet
etetuǵın ideyalıq-
teoriyalıq qarastar
hám qádiriyatlar
dizimi esaplanadı.

Franciyada
jámıyetti demo-
kratiyalastırıw
procesı 200 jıllarǵa
sozılǵan bolsa,
Angliyada bolsa
500—600 jıllardı
óz ishine alǵan.

súyeniw múmkin. Olar basınızǵa birde-bir táshwish
yaki mashqala túskendey bolsa, hesh ekilenbesten,
qasınızda turıp, qolınan kelgeninshe járdem beriwe,
qıyınshılıqlardı siz benen birge jeńiwge háreket etedi.

Jigerli, iyman-isenimli insandı harqanday jeńil-
jelpi is-háreketler hám buzǵınshı ideyalar menen joldan
azdırıp bolmaydı. Jigerlik ideologiyalıq immunitettiń
tiykarı sanaladı.

Ideologiyalıq immunitetti qáiplestiriw ushın in-
sanda kúshli, bekkem inta bolıwı lazım. Ideologiyalıq
immunitet bolsa bilimge tiykarlanadı. Ilimli insan óz
iskerligin ekilenbey, bálki tereń oylap, pikirlew menen
basqaradı.

Jigerli insan muqaddes dástúrlerimiz, milliy
qádiriyatlarımız, materiallıq hám ruwxıy miyrastı
asırap-abaylawdı ullı maqsetlerge aylandıradı. Son-
day aq, tariyxtı, Watanınıń tariyxın bilgen jaslardı
aljastırıp bolmaydı, olar intalı jigerli jaslar esaplanadı.
Bekkem jigerliliǵı arqalı ǵana mánawiyattı ańlaw
múmkin. Mánawiyattıń tiykar tireǵi de kúshli, bek-
kem jigerlikke tayanadı.

Qay jerde ideologiyalıq boslıq payda bolsa, sol
jerde jat ideologiya húkimranlıq etiwı sózsiz. Milliy
ideya, milliy ideologiyaǵa iye bolmaǵan insan ózin
hám átiraptaǵılarga salıstırǵanda itibarsız boladı.

Bizlerdiń úlkemizde jasap ótken ullı ata-
babalarımız, tiykarınan, Muhammed Musa Xorezmiy,
Abu Nasr Farabiy, Ahmad Ferǵaniy, Abu Rayxan
Beruniy, Abu Ali ibn Sina, Maxmud Zamaxshariy,
Mırza Uluǵbek hám basqa alımlarımızdıń ólmes biy-
baha shıǵarmaları, ilimiy miyraslarında insandıń
kúshli hám keńpeyil bolıwı, tek ǵana oqıp-úyreniw
arqalı ǵana joqarı mánawiyat iyesi bolıw múmkin de-
gen pikirler belgilep ótıledi.

Joqarı mánawiyat qarar tapqan jámiyette puqa-rarlardıń aktivligi de, watanǵa súyispenshiligi de joqarı boladı. Haqıyqıy jigerlik sonǵa kórinedi.

2016-jıldıń 7—18-sentyabr kúnleri Braziliyanıń Rio-de-Janeyro qalasında bolp ótken XV jazǵı Paralimpiyada oýınlarında sportshılarımız erisken joqarı jeńisler xalqımızǵa sheksiz maqtanısh baǵıshladı. Ózbekistan sportshıları usı jarısta 8 altın, 6 gúmis hám 17 bronza medalın qolǵa kirgizip, Watanımız abıroy-itibarınıń xalıq aralıq maydanlarda jáne de joqarılawına múnasip úles qostı.

Fizikalıq imkaniyatları sheklengenine qaramastan, bekkem jigerli watanlaslarımız mártlik kórsetip, joqrı nátiyjelerge eriskenligi hám dúnyanıń eń kúshli mámleketleri qatarınan múnasip orın iyelegenligi — haqıyqıy mánawiy joqarılaw úlgisi esaplanadı. Demek, bekkem jigerlilik jeńiske jetekleydi.

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

1. Insan jigerli bolıwı ushın ne islewi kerek?
2. «Jigerli insanda barlıq jaqsı pazıyletler birlesken boladı», degen pikirge qanday qaraysız?
3. Tómendegi tekstti oqıń hám óz pikiriniz benen túsindiriniń.

Insan jigerlilik háreketin ámelge asırar eken, ózine húkimran talap hám qálewlerine qarsı turadı: Jigerlik ushın «men qáleymen» degen túsinikti emes, bálki «kerek», «orınlawım shárt» degen sózdi ózine qoyıw, kerek.

Insan iskerliginiń barlıq túrleri hám hárqanday miynet adamnan bekkem jigerlikti talap etedi. Jigerlik miynette payda boladı hám toplanadı. Jigerliktiń sanadaǵı iskerligi háreket maqsetin belgilewde, maqsetke erisiw quralları hám jol-jobalardı aldınnan anıqlap, belgili bir qararǵa keliwde hám de bul qarardı orınlawda kórinedi. Adamda jigerliktiń qay dárejede ekenligi maqsetin qanday júzege shıǵarıwında kórinedi.

Ózbekistan Milliy enciklopediyası

PIKIRLEW USHIN

Töwendegi tekstti oqıń. «El-ulis hám jurt kelesheğine payda keltiretuğın isler menen shuğıllanıw», degende qanday jumıslar názerde tutılğan, dep oylaysız? Pikirińizdi dálilleń.

ZAWIQLI SÁWBET

Kúnlerdiń birinde, perzent dedi: — Ákejan, mağan násiyat qılsańız...
 Áke: — Balam, eger, ómirimdi múnasip jasap óteyin deseń, óz ómirińdi tiykarınan tórt bólimge ból. Olardıń birinshisi — ata-ana hám fazıl adamlardan jaqsı ámeller sırların úyreniw; ekinshisi — ilim alıw hám óner iyelew menen bánt bolıw; úshinshisi — el-ulis hám jurt rawajlanıwına máp keltiretuğın jumıslar menen shuğıllanıw; tórtinshisi — perzentlerge jaqsılıq hám ádalat ruwxı menen suwğarılğan tálim-tárbiya hám de turmıslıq zárur kásipti úyretiw.

«**Farzandnoma**»

Sabırlılıq — gáwhardan qımbat. Sabırlı insanıń gáwharı sonda, ózi gam-táshwish te tursa da, túskinlikke túsip qalğan adamğa biraz áwmeti júrispegenligi sebepli, túskinlikke múriwbet hám saqıylıqqa tolı mehri menen oğan qol uzatadı.

Bekkem jigerli insan — mánawiyatlı insan sanladı. Mánawiyatlı insan hárbir másele hám mashqalağa aqıl-oy, insap hám ádalat kózqarasında boladı. Joqarı mánawiyat iyesi hújdan, insap, iman, ar-namıs, tuwrılıq, hadallıq sıyaqlı páziyetlerdi óz turmısında hámıyshe qollap jasaydı. Ana Watan, milleti hám xalıqtı súyedi hám onı asırap-abaylawdı muqaddes insanıylıq wazıypası dep bileği.

Aqıl, salamat pikir, jaqsı qulıq, insap hám ádalat bayram qılıp, túrli unamsız illetler saplastırılğan mámlekette mánawiyat joqarı shoqqığa alıp shıǵıladı. Bunday mámlekettiń puqaraları da bekkem jigerlikke iye boladı.

Shınıǵıw sabáǵı. Mánawiy insan bekkem jigerlikke tayanadı. Jámiyettiń keleshegi de pák niyetli insanlardıń bekkem jigerligine baylanıslı. Solay eken, mánawiyat, insanıń, xalıqtıń, jámiyettiń, mámlekettiń kúsh-qúdireti esaplanadı. Ol joq jerde heshqashan baxıt-tınıshlıq bolmaydı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Sizdiń puqaralıq wazıypańız nelerden ibarat?
2. Eger sózińizge biraz ótirik qosılsa, bul jigerligińizge qanday tásir etedi?
3. Sabır-qanaat, sıyaqlı túsiniklerdiń jigerlilik penen qanday baylanısı bar?
4. Jigeri insanlardıń ibratlı ómir jolları haqqında gúrrińler toplań.

QOSÍMSHA OQÍW USHÍN

- 1989-jıldıń 19-oktyabr kúni Oliy Májlistiń sessiyasında ózbek tiline mámleketlik tili biyligin beriw tiykarǵı másele sıpatında dodalawǵa qoyılıp, 21-oktyabr ózbek tili mámleket tili dep daǵazalandı.
- Neshe ásirlik qádiriyatlarımız esapqa alınıp, milliy hám ulıwma insaniylyq qádiriyatlardıń ústinligin támiyinlew maqsetinde kirill grafikasınan latın álipbesine ótildi.
- Watanlaslarımızda ózlikti ańlaw, kelip shıǵıwı tereńirek biliw qalbinde Watanǵa muhabbat tuyǵıların qalıplestiriw maqsetinde tariyxıy jer atları tiklendi.
- 2001-jıldan baslap, mámleketimizde hár jılı 31-avgust kúni – Qataǵan qurbanların eslew kúni sıpatında belgilene basladı.
- Musılmanlardıń «Qurban Hayt», «Ramazan Hayt» bayramları belgilenedi. Sonday-aq, 1989-jıl 28-fevralda Ózbekistanda Nawrız bayramın tiklew haqqında qarar qabıl etilip, «Nawrız» bayramı ulıwma xalıq bayramı dep daǵazalandı.

JUMBAQ

Hár dayım qasıńda, ilátsiz qalǵanıńda saǵan súyenish, baxıtlı kúnlerińde násiyatǵóy. Olar neler?

4—Ruwxıylıq tiykarları

11-§

Ruwxiylik kámillikke jetekleydi

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Súwretlerden paydalangan halda mámleketimizde jaslarǵa berilip atırǵan imkaniyatlar haqqında aytıp beriń.
2. Tálimdi-tárbiyadan, tárbiyanı bolsa tálimnen ajratıp bolmaydı, degende siz neni túsinesiz?
3. Kámil insan qanday sıpatlarǵa iye bolıwı kerек? Juwabınızdı dálilleń.
4. Búgin Ráwshan ushın ájayıp kún. Matematika páninen ótkerilgen respublika olimpiadasında birinshi orındı iyelep, xalıq aralıq dárejede ótkeriletuǵın olimpiadaǵa jollama aldı. Ol haqqında respublika televideniyesinde kórsetiw berilgeninde ata-anası menen bir qatarda klaslaları hám máhállesleri de quwandı. Ráwshannıń bunday jetiskenlikke erisiwinde kimlerdiń xızmeti bar? Onıń bul jeńisi jámiyetimizge qanday payda keltiredi?
5. Watanlaslarımız xalıq aralıq jarıslarda jeńis-kerisken, olardıń jeńislerine baǵıslap mámleketimizdiń gimni ayılǵanda neni sezesiz?

Búgingi kúnde júda tezlik penen rawajlanıw hám jedellesiw shárayatında gárezsiz Ózbekistan óziniń ullı keleshegin bilimli, aqıllı, miynetsúygish, márt, mánawiyatı joqarı, fizikalıq kúshli bolǵan jas áwlad tımsalında kóredi. Bunday hár tárepleme barkamal áwladtı ósirip, jetilistiriw mámleketimizdiń eń baslı wazıypalarınan sanaladı.

Qaysı bir jámiyette ilimsizlik, jawızlıq bar bolsa, ol jerde muqaddes qádiriyatlar joǵaladı, adamgershiliktiń mánis-mazmunına zıyan jetedi. Aqibette bul jámiyet kriziske júz buradı. Sonday eken, hárbir adam, waqıttı ǵániymet bilip, bárkamal áwlad tárbiyası jolında ter tógiwi turmıslıq zárúrlik esaplanadı. Qarańǵılıqtı ilim nurı jarıtağı. Oy-pikir nurı, óz náwbetinde, jámiyet güllep-jasawına tiykar bolıp xızmet etedi. Tek ǵana oy-pikir óz artınan hám materiallıq, hám ruwxıy baylıqtı jetekley aladı. Ol – páklik, aǵartıwshılıq bulaǵı. Sulıw minez-qulıq, gózzal ádep deregi.

Ilim-pán rawajlanıwı sebepli tálim-tárbiya, ádep-ikramlılıq sebepli fazıl insanlar, bilimli, ziyrek áwladlar er jetetuǵın aǵartıwshılıqlı jámiyet júzege keledi. Bunday jámiyet rawajlanadı, joqarılaydı. Puqaralıq jámiyeti rawajlanıwında hárbir insanńın watan súyiwshiligi lazım boladı. Watan súyiwshilik, wazıypaǵa sadıqlıq, tınıshlıqtı saqlaw, tábiyattı asraw sıyaqlı joqarı qádiriyatlar insan sanasına sińip barıwı maqsetke muwapıq esaplanadı.

Ata-babalarımızdıń altın miyrasların qálbke jaylastırmaı turıp insan kámilliligi haqqında pikir júrgiziw qıyın. Insannıń ómirine mazmun kirgizetuǵın, ózligin ańlatatuǵın ullı qádiriyat, bul – xalqımızdıń materiallıq-ruwxıy miyrası, hikmetleri, naqıl-maqalları hám jumbaqları esaplanadı. Bular aqılıy jetik, fizikalıq kúshli etip, el-jurt mápi hám keleshegi jolında pidayılarsha miynet etetuǵın jas áwladtı ósiriwde ruwxıy tiykar bolıp xızmet etedi. Ótmishte babalarımız hikmetlerinde insanńın kámalǵa jetiwinde qımbatlı pikirler óz kórinisin tapqan. Insan ilim hám aǵartıwshılıqqa qálbın ashıw, onı ruwxıy azıqlandıırıw arqalı erisedi.

Ata-babalarımız jaratqan biybaha tariyxıy estelikler, ózimizdiń jaratıwshańlıǵımız esabına boy tiklep atırǵan kórkem biná hám imaratlar, abat máhálleler, bereketli shańaraqlardıń kún sayın kóbeyiwı Watan

Ullı Shıǵısta sonday jazıp-jazılmaǵan dás-túr bar, yaǵnıy adamzattıń ómir jolında oǵan tuwrı jol kórsetiwshi, óz niyeti hám tilekleri menen oǵan áwmetler tilewshi — ata-ana hám ustazlar esaplangan. Sol sebepten jámiyette bunday házireti insanlar dárejesi óz aldına húrmetke iye bolıp, olarǵa hámıyshe talap (mútájlík) sezilgen. Bul hádiyse – Ullı Shıǵıs turmıs táriziniń, kerek bolsa, onıń muqaddes insaniy qádiriyatlarınıń irge tasın quraǵan hám házirde de sonday.

alaqanındağı gáwhar sanaladı. Eń áhmiyetlisi, bul — gáwhar — ata-babalarımız kewilli ashıqlılıǵı, kelesheke bolǵan isenim-jigerliliǵı, bekkem iman-iseniminiń ónimi hám álbette biz hám de perzentlerimiz nátiyjeli miynetiniń ónimi esaplanadı. Sonıń ushın da, bul dóretpe biybaha, súyikli hám qádirli bolıp tabıladı.

Xalqımızǵa tán bolǵan ruwxıy miyrasımızda ana háyyiwi muqaddes esaplanadı. Sebebi, háyyiwde, ana dárti, millet dárti jámlesip ketken. Onıń tıp mánisinde mánawiyatın ańlaw, kamal tabıw, jurıt keleshegi sıyaqlı pák niyetler jatadı.

Biziń xalqımız ázelden jańalıqqa umtılıw, bilim sırların tereń ózlestiriw, tereń pikirlew, óz aldına maqset qoyıw hám bul jolda ónimli miynet etiw sıyaqlı joqarı adamgershilik sıpatları bekkem ornasqan. Bunday insanlar bilimi hám de súyikli kásibiniń óniminen jámiyette óz aldına abıroy-itibar tapqan bolsa, úlgili minez-qulqı sebepli húrmet-izzetke erisip, baxıtlı ómir keshirgen. İnsan kamalatınıń joqarılawına rasgóylik, hadallıq, keshirimlilik,

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Siz anańızdın úkelerińiz ushın aytqan háyyiwin esitkensiz be?
2. Ne ushın bul qosıqtı hár kúni esitsek te esitkimiz keleberedi, oǵan jarasa jigerlilikke, shiyrin arızıwlarǵa berilemiz?
3. Biypárwalıq, erinsheklik, birewdiń haqınan qorıqpaw, ótirik sóylew sıyaqlı illetler insanlar kelesheğine qanday tásir kórsetedi?
4. Siz bul sıyaqlı illetlerge qarsı gúrese alasız ba? Bunday illetlerdiń aldın alıw ushın qanday jol tutıw kerek?
5. Tómendegi gúrrińniń jámiyet rawajlanıwı ushın qanday tásiiri bar dep oylaysız?

Kóshede ház etip top tewip júrgen Amandı anası shaqırıp qaldı. Aman anasınıń bul shaqırǵaninan narazı bolsa da, ilajsız anasınıń aldına barıp, olar kósheme-kóshe futbol oynap atırǵanlıǵı, eger ol ketse, máhallesi jehilip qalıwın ayttı. Anası: «Meyli mine bul shıǵındılardı taslap kelip, oyınıńdı dawam ettireseń», dep jumıs buyırdı. Aman anasınan juwap tiygenine quwanıp, shıǵındı salınǵan shelekti alıp juwırıp ketti de, biraq shıǵındılardı jol shetindegi salmaǵa tógip jiberdi.

6. Amannıń is-háreketin bahalań.

sabırlı bolıw, ısrapqa jol qoymaslıq, dosqa sadıqlıq hám sır saqlaw, sóylesiw ádebi hám keńpeyllik sıyaqlı pazıyletlerin qádirleytuǵın naqıl-maqal hám aqıldı shınıqtıratuǵın hikmetli sózlerdiń ornı ayrıqsha.

Shınıǵıw sabadı. Jaqsı maqset sayın aldıǵa umtılıw, waqtın zaya ótkizbew, miynetten qashpaw, ilim alıw hám álbette tereń pikirlew — jámiyet aǵzaları ómir mazmunın quraǵan. Bilimli hám ónerli adam, ziyrek aqıl hám sulıw ádep iyeleri bul dúnyada mazmunlı hám bereketli turmıs tárizin jasap basqalarǵa úlgi bolǵan.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. «Biz xalqımızdıń dúnyada hesh kimnen kem bolmaslıǵı, perzentlerimizdiń bizlerden de kóre kúshli, bilimli, dana hám álbette baxıtlı bolıp jasawı ushın bar kúsh hám imkaniyatlarımızdı sarıplap atırǵan ekenbiz, bul baǵdarda mánawiy tárbiya máselesi, hesh gúmansız, oǵada úlken áhmiyet payda etedi», degen pikirdiń negizinde qanday ideyalar jatadı? Pikirińizdi ámeliy mısallar menen túsindiriyń.
2. Siz keleshekte ózińizdiń aldınızǵa qanday maqsetler qoydıńız?
3. Shańaraǵıńızda kásip-óner menen baylanıslı dástúrler bar ma?
4. Siziń kámil insan bolıp jetilisiwińiz ushın mámleketimizde qanday imkaniyatlar bar?
5. Jurtımız oyshıllarınıń bilm alıw haqqında bildirgen pikirlerin toplań hám olardıń mazmunın aytıp beriwge háreket etiń.

JUMBAQ

Nawqas, biraq dúzeliwin qálemeydi. Ol kim?

BILIP ALÍÑ

Tirishiliktıń sırı — ilim, ádep, sanalı iskerlik bolsa, onıń tiykarı ziyrek aqıl, dawamıylıǵı — ónimli miyneti esaplanadı.

«Insan tábiyatın tazalawshı sıyqırlı kúsh — hikmet».

**Abdurahman
Jámiy**

12-§

Insan ruwxılıǵında aǵartıwshılıqtıń ornı

«Bilim insannıń eń lázzetli hám jaqsılıq jolındaǵı iskerligi esaplanadı».

Aristotel

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. «Aǵartıwshılıq» túsiniǵine táriyip beriń.
2. Qanday insanlardı aǵartıwshı insanlar dep ataymız?
3. Ruwxılıq hám aǵartıwshılıq túsiniǵlerin bir-birine baylanıstırıp túsindiriń.
4. Mánawiy insan aǵartıwshı insan bola aladıma? Usı súwretler menen pikirńizdi salıstırıń.

Aǵartıwshılıq (arab.—bilw, bilim, maǵlıwmat, tanıw, tanısw) — tábiyat, jámiyet hám insan mánisi haqqındaǵı bilimler, maǵlıwmatlar, tálim-tárbiya hám bilimlendiriw sistemasınıń jámlesiwın ańlatıwshı túsiniǵ. Sonday-aq, aǵartıwshılıq túsiniǵi bilimli, maǵlıwmatlı, mána-wiyatlı insańǵa qaratıla qollanıladı.

Aǵartıwshılıq haqqında áyyemgi táriyxiy miyrasımız «Avesto»da da aytıp ótiledi. Onıń aǵartıwshılıq, jaqsılıqtıń kóriniwi, jaqsı pikir hám jaqsı sózdi ámelge asırıwshı kúsh sıpatında talıqlańǵan. Bunnan basqa, oyanıw dáwiri alımları Imam Buxariy, Imom Moturidiy, Axmet Yassawiy, Bahauddin Naqshband sıyaqlı alımlardıń ózleriniń biybaha aǵartıwshılıq shıǵarmaları arqalı ulıwma insaniylik mádeniyatların jaratıw tiykarshıları sıpatında úlken úles qosqan. Tiykarınan, Hakim Termiziy «Kitob bayan-al-ilim» atlı shıǵarmasında aǵartıwshı nur, jaqtılıqqa teńlestirgen.

Aǵartıwshılıq — ruwxılıqqa alıp keletuǵın jol, onı qalıplestiriwshı qural esaplanadı. Aǵartıwshılıq millet tariyxınıń ajralmas quramlıq bólegi esaplanadı.

Türkistan ülkesinde jüz bergen jadidshilik háreketi qatnasıwshıları mádeniy artta qalıwshılıq hám koloniya zulımınan xalıqtı zamanagóy rawajlanıw jolına alıp shıǵıw, milliy mámleketshilik tiykarların qurıw ushın aǵartıwshılıq jolınan paydalanıladı. Olar kóplep mektep ashadı, kitap basıp shıǵarıw, ilim-pán, ádebiyat, bilimlendiriwdi milliy tiykarda shólkemlestiriwdi jaqlap shıǵadı. Olar payda etken mektepler xalıqqa, eń aldı menen,

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

1. Biz qanday insandı qálbi gózzal insan dep ataymız?
2. Eger insan júda bay, sulw-kórkem bolsa, ol insandı kewli ashıq, dana dep ataw múmkin be? Juwabınızdı dálilleń.
3. Tómenдеgi gúrrińdi oqıp, insannın ishki hám sırtqı gózzalıǵı haqqında pikir júrgiziń.

PATSHANÍN EKI XÍZMETKERI

Patshanın eki xizmetkeri bar eken. Birewi júdá gózzal bolıp, ekinshisi onın kerisinsheşi edi. Bir kúni patsha ekewin sinaw maqsetinde aldına shaqırdı hám shıraylı xizmetkerine qarata:

— Sherigin haqqında ne deyseń?— dedi. Sonda ol:

— Onın minezi júdá jaman. Isenimli emes. Qolınan hár qanday jamanlıq keliwi múmkin, — dedi.

Patsha arǵı xizmetkerin qasına shaqırıp dedi:

— Sherigin haqqında ne deyseń?

— Patshayım! Men sherigim haqqında bir awız sózde ayta almayman. Men tek ǵana onın jaqsılıǵın kórdim, — dep juwap berdi.

Sonda patsha jáne soradı:

— Ol sen haqqında jaman pikirde, buǵan ne deyseń?

— Patshayım! Hesh bir bende ayıpsız bolmaydı. Men óz kemshiliklerimdi tán alaman.

Keyin patsha minezi jaman xizmetkerin shaqırıp, oǵan sonday dedi:

— Qálbiń taza emes eken. Maǵan járdemshi bola almaysań. Tez sarayımnan ket! Patsha arǵı xizmetkerine qarap:

— Qálbiń sırtqı kórinisińnen gózzal eken. Sen meniń isenimli adamısań.

ағартышılıқ тарқатып, заманагóй илим-пáнди сáндирив zárúрлігі хаqqındağı пикир jáдидлердиñ ағартышılıқ искерлігіндегі еñ тийкаргı маqсет еди. Миллетти, хalıqtı ағартышılı етиwге барlıq óмирин бағишлаған ватанластарımızдан Behbudiy, Munavvar qori, Fitrat, Chulpon, Pahlavon Niyoz Hoji, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda, Abdulla Qodiriylardıñ úlesleri úлкен boldı.

Мáмлекетимиз gárezsizlikке eriskennen keyin ағартышılıqtı tiklew hám rawajlandırıw ushın keñ imkaniyatlar jaratıldı.

Ruwxıylıq hám ағартышılıқ birlesiwі nede kórinedi? Jámiyet puqaralarınıñ ruwxıylığı ағартышılıқ процесler менен úzlıksiz baylanıslı. Inسان mánawiyatı ol ózlestiretuğın bilimler, ámeliy tájriybe hám kónlikpeler тийкарында, dóretiwshilik kamalatı менен baylanıslı.

Mánawiyatlı insan erkin hám tınısh jámiyette jasawdan mápdar bolıp, óziniñ jámiyetке úles qosıwı, jámiyette abroylı orın iyelewі ushın pıdayılıq kórsetedi. Tek gána shın mánidegi ағартышılıqqa iye bolsa gána bunday islerdi isley aladı. Turmıslıq bilim hám tájriybelerge iye bolmağan insanınıñ jámiyetке úlesi tiymeydi. Inسان mánawiyatı ағартышılı болıwdı támiyinleydi. Ағартышılıқ jolında hár kim óz ziyrekligi, bilimliliği, qábiliyeti, umtılwına jarasa belgili bir dárejege erisedi.

Jámiyetti ағартышılı insanlarsız kóz aldımızga keltire almaymız. Ағартышılı insan sózi negizinde bilimlendiriw sózi de bar ekenligi ushın ol birikpeni tek gána bilimде emes, bálki барlıq tarawlardağı ilimlerde iyelegen hám барlıq ádep-ikramlılıq normaların ózlestirgen ádep-ikramlı insanlarга salıstırıp qollawга boladı.

Jas áwladtıñ baxtı hám kámalı, tınısh hám párawan turmısında kitaptıñ ayrıqsha ornı bar. Sebebi, jaqsı kitap insanda watanga muhabbat, milliy hám ulıwma insaniylyq qádriyatlarга húrmet tuyğıların joqarılatıp, jaqsılıq hámde páklikке shaqıradı. Gárezsizlik sebepli xalqımız ruwxıy joqarılawımızdıñ

PIKIRLEW USHIN

1. Tómenдегі hikmetti oqıñ, ondağı «ruwxıylıq deregi» túsinigi siziñ ómiriñizde qanday orın iyeleydi?

2. Siz qanday kitaplardı oqıgansız? Kitap oqıw sizge qanday zawıq beredi?

Kitap — bilim, ruwxıylıq hám ағартышılıq deregi. Ol insandı ullılaytuğın, onda ағартышılıq тийкарларın qálipestiretuğın, onı jetik etip tárbiyalaytuğın kúsh.

tiykarı bolğan kitap oqıwǵa qollap-quwatlaw oyandı, joqarı aǵartıwshılıqlı kitapxan sıpatında qalıplesip bardı.

Ullı shayır hám oyshıl Alisher Nawayı jazǵanıday, «kitap – minnetsiz ustaz, bilim hám ruwxıy joqarılawǵa erisiwdiń eń tiykarǵı deregi». Xalqımız tilinde de kitap oqıp bilim hám múnasip tálim-tárbiya alıw, ilim-pán menen shuǵıllanıw, kásip-óner úyreniwdiń áhmiyetine tiyisli maqallar júda kóp. Sol qatardan, «Kitapsız aqıl – qanatsız qus», «Baxıt belgisi - bilim», «Bilim – aqıl shıraǵı», «Gózzallıq – ilim hám aǵartıwshılıqta», « Ilim baxıt keltirer, bilim taxt keltirer», «Óner – aǵar bulaq, ilim – janar shıraq», «Altın alma, bilim al, bilim alsañ, bilip al».

Aǵartıwshı insanniń mánawiy – etikalıq dárejeleri oniń kitap oqıwı hám onnan zawıq alıp, kitaptan alǵan jaqsılıq páziyetleri ómir iskerliginde qollay alıwı menen belgilenedi.

Normalıq hújjetler tiykarında ǵárezsizlik jıllarında mámleketimizde tálim beriw mekemeleri ushın oqıw ádebiyatların jaratıw hám oqıwshılardı jetkeriwdiń bekkem sisteması jaratıldı. Kitap oqıwdı jedellestiriw, Puqaralar, ásirese, jaslardı aǵartıwshı etiw boyınsha nızamshılıq hújjetleri islep shıǵıldı.

Kitap oqıw ózligimizdi ańlawdıń tiykarǵı derekleriniń biri, ol arqalı jaslarımız túrli «ǵalabalıq mádeniyat»tıń kerı áqibetlerine túsip qalıwdan ózlerin asrap-abaylaydı. Jaslarımızdı turmıshlıq kónlikpelerine, tájriybelerine erisimde eń jaqın dos hám jol kórsetiwshi juldız sıpatında qaraladı.

Shınıǵıw sabáǵı. Aǵartıwshı insan hadal miynetini menen baylıq jaratadı, izleniwshi, insaplı, miynetsúyer, isbilermen, el-jurt kárine jaraytuǵın haqıyqıy watansúyiwshige aylanadı. Sonday puqaralardı iye bolǵan mámleket hám jámiyettiń mánawiyatı da joqarı shoqqılardı kóteriledi. Bunday dárejege erisiw ushın kóplep kitap oqıw lazım.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Insanniń aǵartıwshı bolıw ilimi nede?
2. Tek ǵana óner iyelep, ilim iyelemeytuǵın insan aǵartıwshı bola alama?
3. Jetik insan dep kimlerge ayıladı?

JUMBAQ

Perzentin dúnyaǵa keltirmegen, biraq ata-anaday qádirli, ullı. Ol kim?

13-§

Gózzallıq (estetika) hám ruwxıylıq

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Gózzallıqtıń insan ómirindegi ornı nede?
2. Qanday insanlarǵa qaratıla gózzal eken degen sózdi isletemiz?
3. Gózzallıqtı siz qanday túsinesiz?
4. Isbilermenler, milliy ónermentler tárepinen tayarlangan buyımlarǵa qarap gózzallıq penen islenipti, degen gáplerdi esitkensizbe?
5. Gózzallıqtıń ruwxıylıq penen qanday baylanısı bar?
6. Usı súwretlerdi gózzallıq túsiniǵi menen baylanıstırıń.

Insanlardıń pikirlewi, sóylewi, aqlı, kiyiniwi, olardıń qanshelli názik talǵamlı ekeninen derek beredi. Sol sebepli, insannıń aqlı, sırtqı kórinisi, sóylewi, ulıwma jaqsı páziyetleriniń jámlesiwı gózzallıq dep ataladı.

Gózzallıq (arab. — áhmiyet, qımbat bahalı nárse, baylıq) – sulıwlıq túri bolıp, nárse hám hádiyselerdiń sırtqı kórinisin (kórinis, reńi)degi óz aldına jetikligin, múnasipligin belgileydi.

Insanǵa tán bolǵan gózzallıq mádeniyatı onıń jámiyettegi belsendiligi hám ornı, basqalar menen múnasibeti, materiallıq hám mádeniy miyrasın ózlestiriwge de baylanıslı.

Insan gózzal bolıwı ushın tek ǵana sırtqı kórinisine iye bolıwı emes, bálki ishki dúnyası, ruwxıy-etikalıq páziyetleri de áhmiyetli orın iyeleydi. Gózzallıq tek ǵana insan pikirlew tárizi hám miyneti,

bálki bilim dárejesiniń de ónimi esaplanadı. Insanda hámme nárese gózzal bolıwı kerek. Mánawiyatlı insanniń pikirlewi de sóylew mádeniyatı da sulıw boladı. Bul kóbirek sáwbette kórinedi. Sáwbetlesiw mádeniyatı hár bir shaxstıń óz ara múnasebetin belgilewshi faktor. Insanniń óz ara sáwbetlesiwinde payda bolatuǵın sóylesiw mádeniyatı shaxstıń minez-qulqın, gózzallıǵın kórsetetuǵın ruwxıy-ádeplilik belgisi kishipeyillik esaplanadı. Óz ara sáwbetlesiwde xoshkewillilik, jıllı sózlik, shiyrinsózlik, haq kewillilik sıyaqlı normalar óz kórinisin tabadı.

Joqarı mádeniyatlı insanlar sáwbetinde ar-namıs, parasat, müláyimlilik anıq kózge taslanadı. Bunnan basqa, sáwbet hám mádeniyattıń áhmiyetli sıpatlarınan sanaladı.

Ullı danıshpanlar aytadı, insanda barlıq nárese gózzal bolıwı lazım: kelbeti de, kiyimi de, qálbi de, pikiri de. Demek, estetika sırtqı shıray menen ruwxıy gózzallıqtıń jámlesiwiniń ózinde birlestiredi.

Sóylesiw — adam ushın talap, zárúriyat. Sáwbetlesiw mádeniyatı basqa insanlar qádir-qımbatın, izzetin ornına qoyıw sıyaqlı dástúriy ádep-ikramlılıq normaların orınlawdı talap etedi. Onıń eń ayqın,

BILIP ALIÑ

Ádep — bilim — insaniylik bir-birin logikalıq tárepten toltırıwshı tárbiya quralı, pazıyletler jıyındısı sanaladı. Bunday pazıylet iyeleri — jaqsı insanlar taypasın quraydı. Sonday aq, bunday insanlar kórkem qásiyetler bulaǵı esaplanıp, olar qálbinen hámiyshe mehir hám úlgi suwları aǵıp shıǵadı. Solay eken, gózzal minez-qulıq — gózzal qálib belgisi sanaladı.

PIKIRLEW USHIN

1. Eslep kóriń. Bárshemiz bilgen Daniel Defonıń dúnyaǵa belgili «Robinzon Kruzo» shıǵarmasında tiykarǵı qahraman Robinzonniń jeke ózi kimsesiz aralda neshe jıl jalǵız jasaydı?
2. Robinzonniń jalǵız ómir keshiriwi onıń insaniy pazıyletlerine qanshelli tásir kórsetedi?
3. «Robinzon Kruzo» shıǵarması bas qaharmanınıń estetika menen qanday baylanısı bar?

«Bizlerdiñ háwes etse arziyтуғın ullı tariyxımız bar. Háwes etse arziyтуғın ullı ata-babalarımız bar. Háwes etse arziyтуғın biybaha baylıqlarımız bar. Hám men isenemen, nesib etse, háwes qılsa arziyтуғın ullı keleshegimiz, ullı ádebiyatımız hám ónerimiz de álbette boladı».

Shavkat Mirziyoyev

mazmunlı hám belgili túrde kórinivi sóz, sóylew quralında júz beredi. Sóylew hám tıñlay biliw, sáwbetlesiw mádeniyatınıń áhmiyetli táreplerin payda etedi. Sóz óneri insan ruwxıylığı hám aǵartıwshılıǵınıń tiykarı esaplanadı. Sóz óneri de ádebiyat, xalıq awızeki dóretiwshiligi, óneriniń barlıq túri menen baylanıslı.

Shiyrinsóz adamnıń minez-qulqı taza, pákize boladı. Jaqsı sóz, jaqsı adamnıń átirapına jaqsı adamlardı jıynaydı. Ilimniń eń joqarı shoqqıları da sóz mádeniyatın úyreniwden baslanadı. Gápke usta insanlar bir-birine jaqınlastıradı, jaqsılıqqa shaqıradı. Aratorlıq óneri insan mánawiyatınıń ajıralmas bólegi bolıp, ol — sóylew, arator bolıw mánislerin ańlatadı. Aratorlıq óneri insanlardıń gápke usta sózge sheshenligin bildiredi.

Estetikanıń insan mánawiyatına tásiri jaslar dúnya qarası hám de olardıń oylaw tárizi arqalı kórinedi. Mısal ushın, insan ózin qorshap turǵan barlıq nárse-hádiyselerdiń gózzal bolıwın qáleydi. Biz taǵıp júrgen saat, bizler kiygen kiyim, bizler aydaǵan mashina,

DÓRETIWSHILIK JUMIS

Estetikanı siz qanday túsinesiz? Kesteni dawam ettiriń. Hár bir túsinikti estetika menen baylanıstırıp táriyiplep kóriń.

Estetika	Táriypi
sóz óneri	
tazalıq	
sırtqı kórinis	
kiyiniw mádeniyatı	
sóz ustası	
sheber tiginshi	
sheber ónerment	
sheber ...	

bizler ushatuđın samolyot, bizler jasad atırđan úy – olardıń hámme-hámme-sinde estetikanıń ózine tńn ornı bar.

Siz dem alıw kúnleri ata-anańız yáki basqa birde bir tuwısqanlarıńız benen teatrđa bardıńız. Ol jerde shańaraq haqqında bir spektakl kórsetilmekte. Zal tolı adam. Hámmeniń kózinen quwanış sezilip turıptı. Sahnada spektakl kórsetip atırđan aktyorlar óz róllerin sonday sheberlik penen oynap atır, haqıyqıy sol waqıya – proces kóz aldńızda bolıp atırđanday seziledi. Sahnada ayılıp atırđan qısqa kólemdegi qosıqlar sonday dárejede jańlap shıđadı, bul qosıq júrek-júreklerge kirip barıp, erksiz kózińde jas qalqıydı. Spektakl aqırında ról oynađan aktyorlar teatrđa kelgen tamashagóylerge tázim etedi.

Bul orında mánawiyattıń estetika menen birligin tek ǵana sezbeysiz, bálki óz kózińiz benen kóresiz de.

Insanlardıń ózligin ańlawı, xalqınıń mádeniy miyrasın, kórkemlik, mánawiy miyrasın biliwi hám qádirlew, hadal miynet etiw hám bar kúsh-ǵayratın, bilim Watan tağdiri jolında birlesip onda estetika mádeniyatı qálipleskenliginen derek beredi. Mánawiyatlı insan ǵana gózzallıqtı qádirleydi. Alımlar aytqanıday – gózzallıq dúnyanı qutqaradı.

Shınıǵıw sabağı. İnsanlar óz gózzallıq mádeniyatın rawajlandırıwdı qáliplestirgen sayın jámiyet mánawiyatı bayıp baradı. Estetika insannıń barlıq ishki hám sırtqı áleminiń názik táreplerin ózinde jámlestiretuđın mánawiyattıń bir ústini esaplanadı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Estetika hám kórkem ónerdiń óz ara baylanıslılıq tárepleri haqqında pikir júrgiziń.
2. «Ǵalabalıq mádeniyat»tıń estetikaǵa qanday tásiri bar?
3. Estetik insan mánawiyatı qay dárejede boladı? Pikirińizdi dálilleń.

JUMBAQ

Jas hám ǵarrı hámme oǵan mütáj. Ol ne?

14-§

Insan mánawiyatın qáliplestiriwde imidjdiń ornı

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Siz doslarıńız benen sáwbette imidj atamasın qollanıp turasızba? Siziń pikirinizshe imidj nege qaratıla qollanıladı?
2. Shaxs imidji, shólkem imidji, oqıwshı imidji degende neni túsinesiz? Qanday kórinisler kóz aldınızǵa keledi?
3. Belgili brendlerge iye bolǵan ónimlerdi kóz aldınızǵa keltiriń. Olardıń ónim belgileri ne ushın ózgermeydi?

Imidj (ing. Imidj – túr, kórinis) – bul belgili shaxs, shólkem yáki basqa sociallıq obyektke qaratıla adamlar sanasında qáliplesken kórinis esaplanadı. Ol úyrenilip atırǵan obyekt haqqında sezimli túrde bezelgen xabardıń úlken kólemín saqlaydı hám belgili sociallıq is-háreketke túrtki beredi.

Imidj óz iyesi haqqında xabar beredi, tez ózgeredi, adamlar sanasına, sezimlerine, iskerligine hám de is-háreketlerine tásir etedi.

Imidj insanlardıń ruwxıyatına tásir kórsetedi. Tuwrı tańlangan imidj shaxstı ózine bolǵan isenimin arttıradı. Insanlar imidj arqalı ózlerine itibarın qaratıp, qayırqomlıq múnasibetlerin ornataw, sonday aq, álpayım múnásibette bolıwı múmkin.

Imidj insanniń eń jaqsı táreplerin kórsetiwge járdem beredi. Insandaǵı jeke jaman illetlerin jasıradı.

Máselen, párdoz, kiyim bezekleri, pishimi, shash túrmekleri qollanbasında insandağı bar kemshiliklerden adamlar itibarın tartıw múmkin. Kórkem jarasıqlı imidj adamlar itibarın erksiz ózine tartadı, basqalarda jaqsı pikir qaldıradı.

Dress-Code ne? Kiyim kiyiwdiń negizi insannıń tek ǵana suwıqtan, jawınnan qorǵanıwı emes, yaǵnıy ózine basqalar itibarın tartıw quralı bolıp ta esaplanadı. Kiyimniń birdeylikke bolǵan talap, mekeme, shólkem mádeniyatın, bir jámáátlikti, mekemege qaraganda unamlı múnasibetin onıń rawajlanıwına tiyislilik sezimin payda bolıwın bekkemlewge imkaniyat jaratadı. Kiyim nuqsansızlıǵı, sıpatlılıǵı hám tazalıǵı menen ajralıp turıwı lazım. Kiyimdegi tártipli-

BILIP ALIŃ

1-altın qaǵıyda! Qızlardıń yaǵı jigitlerdiń qanday kiyim kiyiwlerine qaramastan xalqımızda jazılmaǵan, biraq ásirler asa jetip kelgen ádep-ikramlılıq qaǵıydalarınan shetke shıqpawı tiyis.

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Naqıldı oqıń. Onıń mazmunın imidjdiń shaxslar ara beyimlesiw iskerligi menen baylanıstırıp túsindirip beriń.

Kiyimińe qarap kútip aladı, sóylewińe qarap shıǵarıp saladı.

2. Tómendegi procesti oqıń hám óz múnasibetińizdi bildiriń.

Rasuljan úlken jol jaǵalap soqpaq penen mektepke ketip baratır edi, kózi kósheniń shetinde turǵan reklama bannerine tústı. Bannerde úy ushın qolaylı bolǵan kórkem perdelerdiń reklaması berilgen eken. Perdeniń qasında onı kórsetip turǵan hayal adam súwreti Rasuljandı ózine tarttı. Ol súwrette hayal üstine futbolka hám shalbar kiyip alǵan edi. Rasuljan birinen «Ruwxıylıq tiykarları» pání oqıtıwshısı, «Ádebiyat» pání oqıtıwshısı sabaqlar dawamında aytqan xalqımız hayallarınıń milliy kiyimi haqqındaǵı pikirlerin esledi. «Hesh bolmasa sol súwretke zamanagóy milliy kiyimde tóskende qánshelli shıraylı kórinis bolar edi, ey, bul súwretti ózgeritiwge maǵan jol bolsın», dedi de, jolın dawam etti.

3. Ne dep oylaysız? Rasuljan reklama bannerindegi súwretti ózgeritiwge óz úlesin qosa aladı ma? Onıń belsendi puqara ekenligin qanday túsindiresiz?
4. Usı reklama bannerindegi perde islep shıǵaratuǵın shólkem imidjine bul jaǵday qanday tásir kórsetedi?

BILIP ALIN

2-altın qağıyda!
Mektep binásında
yáki jámiyetlik
jerlerde, aytayıq
muzey, tariyxıy
orınlarğa, milliy
bayramlarda
qatnasqanda hár
qanday jağdayda
da djinsi shalbar,
mayka hám
futbolkada, tınıq,
ashıq kóyleklerde,
sport kiyimlerinde,
jırtıq shalbar hám
kóyleklerde barıp
bolmaydı.

Imidj eki túrli
boladı. Bular:
— korporativ —
(mekeme, firma,
kárxana, shólkem,
siyasiy partiya,
jámiyet shólkemi
hám t.b). — indivi-
dual — siyasatshı,
biznesmen, artist,
baslıq hám basqa
belgili bir kate-
goriya hám kásip
bağdarındağı óz
aldına shaxslardıń
imidji.

lik hámde ıqshamlılıq kóbinese insanlardıń jumısqa,
oqıwğa hám jámiyette qanday orın tutıwı menen bel-
gilenetuǵınlığı áhmiyetli táreplerden biri esaplanadı.

Puqaralıq jámiyetiniń aktiv aǵzaları kiyetuǵın
kiyimleri qanday bolıwı kerek:

Shalbar uzınlığı:

- shalbar aldınǵı tárepinen ayaq kiyimniń ús-
tine salǵanda taqlanıp turıwı, arqa tárepinen
óksheniń basına yáki ortasına jetiwi zárúr.
- shalbar sızıǵı jaqsı útiklengen bolıwı kerek.
- shalbarǵa taǵılatuǵın qayıs basqalarda ózine
tartpaytuǵın ápiwayı bolıwı.

Kóylektiń kórinisi:

- bel átirapında taqlanıp qalmawı, isip turmawı
hám qayıs astınan shıǵıp ketpewi lazım.
- kóylek hár dayım kostyumdağı eń toq reńnen
ashıqraq bolıwı lazım.

Kiyim jaǵası:

- belgili bir ólshemge sáykes bolıwı shárt.
- ol jıyrıq bolmawı hám galstuk túyini menen
birdeylikti qurawı kerek.
- aq kóylektegi sızıqshalar hár qıylı reńde bolıwı
múmkin, biraq kostyum ishinen hár túrli úl-
ken-úlken gúlli kóyleklerde kiyimew kerek.

Galstuk taǵıw:

- kostyumǵa say bolıwı kerek.
- hár qanday tańlangan galstuk kózge tez
taslanbawı zárúr.
- galstuktağı tiykarǵı reń kostyumdağı reńge
mas bolǵanı maqul.
- galstuk taǵılganda onıń túyini kóylek jaǵasına
sáykes tuwrı keliwi shárt.

Ayaq kiyim:

- ayaq kiyim átiraptaǵılar kózine taslanıp turmawı hám iyesine qolaysızlıq tuwdırmawı lazım.
- ayaq kiyim reńi ádette qara bolıwı maqul keledi.
- qara yáki toq reńdegi ayaq kiyim menen aq shulıq kiyilmeydi.

PIKIRLEW USHÍN

Avtobus saloni adamlar menen tolı... Jolawshılar óz qıyallarına berilgen. Baratuǵın mánzili alıs. Ortada qáddi-qáwmeti kelisken, talǵam menen kiyingen, galstugı aq kóylegine júdá jarasqan bir kelisken jigit te oy súrip baratır. Orındıqlardıń birinde otırǵan qız bolsa onı áste gúzete basladı. «Qanday mádeniyatlı, kelisken eken, bul kórkem jigit. Kimniń yarı bolsa da, súyiklisiniń baxtı bar eken». Sonday qıyallar menen qız «kerekli obyekt-ti» jáne gúzetiwdi dawam etti...

Náwbettegi bándirgide avtobus jolawshılardı túsirip, jáne mánzilge qaray jol aldı. Sol waqıtta kútilmegende «qahramanımız» avtobustıń aynasınan basın shıǵardı da, adamlardıń ashıwın keltiretuǵın tárizde sırtqa qaray tıpirdi. Bul háreket bir-eki ret tákirarlandı. Bunday kútilmegen jaǵdaydan qızdıń kewili buzıldı. Jańa ǵana arıslan kelbetli turǵan jigit endi onıń qıyalında arsız, uyatsız adamǵa aylandı.

Awa, bazılarda sulıw sırtqı kórinis penen ishki dúnyası ortasında jer menen aspanshelli parq bar...

1. Siz bul jaǵdaydı qanday bahalaysız?
2. Bul procestiń imidje qanday baylanısı bar?
3. Bul «qahraman»da mánawiyat qay dárejede rawajlangan? Pikirińizdi dálilleń.

Hayallar ushın jumıs kiyimi: Yubka, kostyum yáki kóylek hám kostyum. Yubka uzın da emes, kelte de emes, eń maqul uzınlıq dizeden tómen bolıwı zárúr. Qalta ápiwayı hám azada bolıwı kerek. Onı jaqsı jabılıwı ushın toltırıp jibermew kerek boladı.

Tuflidıń aldı jawıq bolıwı lazım. Shash túrmegi quramalı bolmaslıǵı, biraq jaqsı jıynalǵan bolıwı, shash reńi bolsa tábiyiy bolıwı zárúr. Pardozi kemtar bolıwı. Tırnaqlar reńsiz bolıwı kerek.

Moyıńǵa taslanatuǵın oramal yáki sharf bolǵanı maqul. Tańlanǵan kiyim waqıtqa hám ortalıqqa muwapıq bolıwı lazım. Hayallardıń gózzal kóriniwinde jáne bir kishi sır jasırınǵan. Bul onnan taralıp turatuǵın jaǵımlı iyistıń sırı. Átir iyisi ishki hám sırtqı gózzallıqtı birlestirip turadı.

Bazı adamlar shıraylı bolmaslıǵı múmkin, biraq olardaǵı mánawiy páziyetler kóp bolsa, basqalardıń itibarın tartadı. Isbilermen adam ashıq kewilli, sáwbetlesi menen sóyleskende óziniń pikirlerin batıl bildire alıwı lazım. Insannıń ishki dúnyasın seziw, onı túsiniw, aldınnan bolatuǵın talqılaw sheshimin seziw yáki óz sáwbetlesiniń keypiyatın bilip, temanı ózgertiw qabilyetine iye bolǵan insan tek ǵana jaqsı maqsetlerdi júzege shıǵarıwǵa sebepshi boladı, jamanlıqlardıń aldın aladı.

Shınıǵıw sabǵı. Insannıń imidji onıń dúnyaqarası, mánawiytınıń aynası esaplanadı. Ruwxıylıq bolsa, insannıń barlıq kóz-qaraslarınıń tiykarı bolıp esaplanadı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Imidj insan ruwxıylıǵına qanday tásir kórsetedi?
2. Bilimlendiriw mekemesiniń oqıtıwshısı imidji qanday bolıwı kerek?
3. Belgili bir shólkemniń rawajlanıwı ushın imidj qanday orın tutadı?
4. Siz óz imijiniń jaratıwda tiykarınan nelerge itibar qaratasız?

JUMBAQ

Kiyimi bar, biraq «jalańash»... Ol kim?

15-§**Insan ruwxılıǵında etikettiń ornı****JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:**

1. Etiket túsiniǵine táriyip beriń. Siz etiket degende neni túsinesiz? Etiketti úyreniw ne ushın kerek?
2. Ádep-ikramlılıq qaǵıydaları menen etikettiń qanday ayırmashılıǵı hám uqsas tárepleri bar?
3. Jámiyette qabıl etilgen tártip-qaǵıydalardı — etikettiń altın qaǵıydaları dep ataw múmkin be? Pikińizdi dálilleń.

Etiket (francuzsha etiquette — belgili orında ornatılǵan tártip-qaǵıyda) — insan hám jámiyet sırtqı mádeniyatınıń tiykarǵı bólegi bolıp, ásirler dawamında gózallıq, intizam, aqıl hám sananıń birligi tiykarında qalıplesken estetikalıq normalar jıynaǵı esaplanadı.

Etiket insandı basqalar menen shın múnasibeti, onıń ruwxıy-mádeniy dárejesi, etikalıq normalarǵa qaray jeteklewshi tárbiyanı óz ishine aladı.

Hár bir insanda etiket rawajlanıw qásiyetine iye hám ol hár kimde hár túrli dárejede qalıpleseı. Bul insannıń sırtqı mádeniyatı, óz ara múnasibetlerinde ózin tutıwı, ádep-ikramlılıq nızam-qaǵıydalarǵa qay dárejede ámel qılıwı menen belgilenedi.

Sóylew sáwbetlesiwdiń kerekli quralı esaplanadı. Bunda tán alınǵan qaǵıydalar bar. Sáwbetlesiniń gápin bólmesten esitiw tek ǵana húrmet belgisi emes, bálki insannıń ziyneti. Etikettiń altın qaǵıydaları bar, olar haqqında sóz júritemiz.

Sálemlesiw — tilimizdegi mehir-aqıbet, mehir-muhabbat, mehir-múriwbet, qádir-qımbat degen tereń mánis-mazmundı ózinde birlestirgen mánawiy qádriyatlarımızdan esaplanadı.

Sálemlesiw — dıqqat-itibarı menen qayırqomlıq kórsetiwshi hám húrmetin bildiriwshi ádet. Sálemlesiw kúndelik turmısımızda kóp qollanılatuǵın páziyet esaplanıp, adamnan jıllı sózlilikti talap etedi.

Ádeplilikte onıń anıq shártlerine ámel qılıw áhmiyetli esaplanadı. Hár qanday insan menen múnásibet qılǵanıımızda onıń saǵan qarata jası, abroy-itibarı qanday ekenligi esapqa alınıwı kerek. Basqalardıń abroyı saǵan qaraǵanda pás bolsa da, bálent bolsa da, olarǵa jaqsı qatnasta bolıw kerek. Olar basqasha is tutsalar da sen esap penen is kóriwiń kerek. Bul qılǵan isińniń juwabın qıyamet kúni kóreseń. Ulıwma, bárshe menen jaqsı qatnasta bolıw lazım.

«Xamsa»

Sáwbetlesinđi tırlap atırǵanda iláji barınsha, basqa nárselerge shalǵımaw kerek. Aytıp atırǵan gáplerin tastıyıqlaw mánisinde basınızdı qıymıldatıw, «haqıyqattanda», «tuwrı», «tawıp ayttıńız», «men de qosılaman», «shıraylı túsindiridińiz» sıyaqlı maqullaw mánisindegi sózlerdi aytıw maqsetke muwapıq.

Sáwbet procesinde bazıda bir neshe adam qatnsıwı da múmkin. Bunday jaǵdayda sáwbettiń teması hár bir adam ushın qızıqlı hám túsiniqli bolıwǵa erisiw lazım. Sol jerdegi sáwbetlesler ushın ulıwma biyta-nıs bolǵan temalar — oqıw, mekeme, jumıstaǵı kelispewshilikler, shańaraqtaǵı qarama-qarsı jaǵdaylardıń qızıǵı joq.

Házirgi kúnde telefon arqalı bolatuǵın sáwbet te sóylew mádeniyatı normasında bolıwı lazım.

Zamanagóy etiketke kóre, telefonda sóylesiwdiń de tártip-qaǵıydaları bar. Olar tiykarınan, tómendegiler:

- sóylesiw qısqa, anıq maqsetke baǵdarlanǵan boladı;
- aljasıp qońıraw etken adamǵa teris hám keskin emes, múlayımlıq penen juwap qaytarıladı;
- sóylewimizdegi «keshiresiz», «iltimas», «minnetdarman», «raxmet» sıyaqlı múlayım sózlerden paydalanıw maqsetke muwapıq sanaladı.

Kiyim — insan mádeniy dárejesin kórsetiwshi tiykarǵı belgilerden biri.

Kiyiniw mádeniyatı — insannıń sırtqı kórinisi, onıń ruwxıy dúnyası, estetikalıq talǵamı, sonday-aq etikalıq sıpatları hám aqlıy uqıplılıǵın belgileytuǵın túsiniq. Ata-babalarımızdan qalǵan ruwxıy miyraslar da kiyiniw mádeniyatı, talǵam, parasat, uyat sıyaqlı insanıy pazıyletler menen baylanıslı halda analizlen-gen.

Kiyiniw insannıń gózzallıq, kórkemlilik, náziklik, ádep barısındaǵı qarastarın kórsetedi. Sonıń ushın bazı xalıqlarda «Kiyimine qarap kútip aladı», degen naqıl bar.

Shunigw sabagi. Etiket — insanniń ishki ruwxıy dúnyası hám sırtqı mánawiy dárejesin kórsetiwshi ayna. Yaǵnıy, názik talǵamlı, joqarı mána-wiyatlı adam ǵana barlıq ruwxıy etikalıq páziyetlerin ózinde jámley aladı.

TEMANI BEKKEMLEW USHIN SORAWLAR

1. Kim birinshi sálem beriwi kerek dep oylaysız?
 2. Usı jaǵdayǵa óz pikirinińizdi bildiriń.
- Siz qanday sálemlesiwdi maqul kóresiz?

F. atlı 10 klass oqıwshı úyinen shıǵıwında dizeden tómente túsken yubka hám sıpayı kofta kiyip shıqtı. F. Qońsı joldan liftke kirip yubkasın óziniqine qaraǵanda 30-40 sm. li kelte yubkaǵa, koftasın bolsa, denesin qısqı turatuǵın tar, júdá juqa aq tawardan tigilgen koftaǵa almastırıp, beline shekem túsетуǵın shashların jayıp shıǵıp ketti. Úyge qayıwda bolsa bul jaǵday kerisinshe tákirarlandı.

Usı jaǵdaydı kórip turǵan qońsılar arasınan jası úlken apa F.qa sóylemekshi boldı. Buǵan juwaplı túrde ol «Sizge ne?» degendey qopal qatnasta boldı.

Bunday jaǵdayǵa qaratıla siziń pikirinińiz?

1. Usı tekstti oqıp, milliy kiyimler haqqında óz pikirinińizdi túsindirip beriń.

Insaniyat tariyxınan belgili bolǵanınday, milliy kiyimler xalıqlardıń mádeniyatı hám mánawiyatınıń aynası. Hár bir millet kiyimleriniń qalıple-siwinde sol millettiń geografialıq jaylasıwı, sociallıq turmıs tárizi óz aldına orın tutqan. Jámiyetimiz rawajlanıwı, globalıstıw procesinde de kiyimlerdiń rawajlanıp barıwına óz tásirin kórsetip keledi.

JUMBAQ

Óz-ózinen qashıw, imkansız biykar... Ol ne?

10-klastı juwmaqlaymız!

Áziz oqıwshı! Bul oqıw jılı dawamında «Ruwxıylıq tiykarları» pání boyınsha sabaq shınıǵıwlarımızda juwmaqlanıp qaldı.

Siz ótken oqıw jılında insańǵa tán bolǵan ruwxıy-etikalıq pazıyletler hám olardı júzege shıǵarıwda shańaraq, máhálle hám mámlekettiń ornın túrli hikmetler, gúrriń ráwıyatlar hám jámiyetimiz rawajlanıwına úles qosqan ullı oyshıllarımızdıń násiyatları arqalı oqıp úyrendińiz, pikir júrittińiz. Ruwxıylıq túsinigine onı háreketke keltiriwshi qurallar haqqında mazmun-mánis arqalı tereń kirip bardıńız.

Solay eken, ruwxıylıq insan hám jámiyet ómirindegi ózine tán qádiriyat. Olsız jámiyetti hám insan ómirin kóz aldımızǵa keltire alamız. Tariyx hám mádeniyat rawajlanıwı sonı kórsetedi, mádeniyat hám mánawiyat arqalı xalıq ózligin ańlaydı, ózgeler menen insanıy múnasibette bola aladı.

Ruwxıylıq — insanıy múnasibetler, jámiyet turmısında ózin tuta biliw hám ózgeler tásirinde kim ekenligin kórsetiw esaplanadı. Onda mehir-muhabbat, jaqsılıq, insandı túsinibiliw, keshirimli, ar-namıslı bolıw, basqalǵa jaqsılıq etiw pazıyletleri jámlesken. Eń áhmiyetlisi, siz ruwxıylıq túsiniklerin, hár túrli hikmet hám ráwıyatlar tiykarında ózlestiriwińiz barısında qádiriyatlarımızdıń máńgiligi, materiallıq hám ruwxıy turmıstıń birlesiwı, milliy ideyanıń ruwxıylıqqa bolǵan táhiri sizge kóp nárseni ózlestiriwge járdem beredi.

Insanıy pazıyletlerdi qalıplestiriwdi mudamı ámeliy, turmıslıq tájriybeniń, tereń teoriyalıq bilimniń ádebiyat hám aǵartıwshılıqtıń ornı úlken bolıp, ruwxıy isenimińizdi jánede bekkemleniwine xızmet etedi, degen úmittemiz.

Jámiyet turmısında jasap, jámiyet hám onıń ruwxıylıǵınan paydalanbaw múmkin emes. Sonday eken, puqaralıq jámiyeti insanıy pazıyletler, joqarı mánawiyatlı, óz haq-huquqı hám tariyxı, úrp-ádet, dástúrlerin húrmet qılǵan, oǵan sadıq qalıp, búgingi globallasıw procesine óziniń bilimi hám ruwxıylıǵı menen juwap bere alatuǵın jaslar jámiyeti esaplanadı. Bunday jámiyetke say bolwıńızǵa siz ózlestirgen usı sabaqlıq tiykar bolıwına isenemiz.

Siz oqıw jılı dawamında ózlestirgen temalardı ele juwmaqlamaymız. Ke-lesi oqıw jılında ruwxıylıqqa tiyisli túsiniklerdi keńnen ózlestiriwge, ruwxıy dúnyańızdı jáne de bayıtıwıńızǵa kómek beretuǵın temalardı oqıp úyrenesiz.

Ruwxıy sulıwlıqtı qálbińizde qarar taptırıwday pák niyetińizde áwmetler tileymiz. Ilim alıwǵa bolǵan talpınıwıńız, kitap oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵıńız hesh sónbessin!

1-§

Insan — adamzat jámiyetiniń dóretiwshisi

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Jámiyetti insanlarsız kóz aldımızǵa keltiriw múmkin be?
2. Insan túsinigine táriyip beriń.
3. Nege insan jámiyet dóretiwshisi delinedi?
4. Súwretlerde adamzat jámiyetiniń qanday dóretiwshileri súwretlengen?

Insan basqa janzatlardan óziniń sanası, pikir-lewi, tili menen ajralıp turadı. Insan iskerligin basqarıwshı is-háreketler sol til arqalı ata-babalarımızdan áwladlarǵa jetkeriledi. Jámiyette insan tek ǵana mádeniyatlılıǵı menen ústin turadı.

Sonday-aq, insan turmısında miynet tiykarǵı orın iyeleydi. Miynet sebepli insan jasap atırǵan tábiyiy ortalıqtı jaqsılaydı, materiallıq hám ruwxıy baylıqlar jaratadı, óz-ózin ózgertedi. Bunnan basqa, miynet insanniń tek ǵana fizikalıq emes, bálki ruwxıy, mádeniy rawajlanıwı ushın da júdá áhmiyetli faktor sanaladı. Miynet sebepli insan tábiyat penen baylanısqa kirisedi. Miynet gózzallıq hám jetiklik ortasındaǵı ashılıwlar hám ózgerislerdiń tiykarı esaplanadı. Miynet jaslardı tek ǵana búgingi kúнге tayarlamaydı, sonday-aq, jaslar ushın jarqın keleshekti jaratıwǵa da shaqıradı.

Insan haqqında búgingi kúнге shekem túrli mámleketlerde, túrli dáwirlerde túrlishe táriyipler berip ótilgen. Insan hám onıń payda bolıwı haqqında

kózqaraslar dáslep áyyemgi Hindistan hám Qıtayda júzege kelgen. Áyyemgi Hindistanda shaxstıń kelip shıǵıwı haqqında «insan qalayınsha payda bolǵan», «biz qayerde jasaymız» sıyaqlı sorawlar alımlar tárepinen tereń úyrenilgen hám insannıń sociallıq-ruwxıy jaǵdayı analizlengen. Insanǵa táriyip berer eken, qıtaylı Konfuciy biliw — insannıń bilimi, dep aytqan. Insan tınımsız óz-ózin biliw arqalı kámillik dárejesine erisiw imkaniyatına iye. Nemis alımı Immanuel Kant insandı dúnyadaǵı eń tiykarǵı janzatqa teńlestiredi.

Áyyemgi grek oyshılları bolsa insanǵa ózgeshe táriyip beredi. Tiykarınan, Sokrat, Aflatun sıyaqlı danıshpanlar insan ómirin joqarı adamgershilik penen tamamlaw imkaniyatı bar ekenligin aytıp ótken. Olardıń pikirinshe, insan ruwxıy janzat sıpatında iláhiy tiykarǵa iye.

Watanlasımız ullı oyshıl Abu Nasr Farabiy insannıń barlıq janzatlardan parqı, onıń aqıl-oyında deydi. Abu Rayhan Beruniy insannıń quday tárepinen jaratılǵanın kórsetip, onıń barlıq ómiri hám fizikalıq dúzilisi geografiyalıq faktorlarǵa baylanıslı ekenligin kórsetip ótedi.

Orta Aziyalı alım Ğazzaliydiń pikirinshe, insan ullı dóretpe hám onıń aldında mudamı qáwip-qáter turadı. Onıń aytıwınsha, hárqanday mashqalardı, qáwip-qáterlerdi jeńe bilgen shaxs ǵana baxıtlı esaplanadı. Ullı oyshıllarımız insanlarǵa ómirdiń mazmunın, insannıń iláhiy mánisin biliwge umtılwı, hadal miynet etip basqalarǵa mehr-múriwbetli, keshirimli bolıwǵa shaqırǵan.

Mawarawnnaxrda oyanıw dáwirine múnásip úles qosqan alımlar táliymatlarında insannıń materiallıq hám ruwxıy ómiri tábiyat penen oyanǵan halda xarakterlenedi. Ekewiniń arasındaǵı múnásibetler insannıń rawajlanıwı menen baylanıslı dep kórsetip ótedi.

BILIP ALÍN

Insantanıwshı alımlardıń piki-rinshe, bilimlerde 100 procent dep alsaq, sonnan 97 procentin tirishilik tuwralı, 3 procentin bolsa insan tuwralı bilimler quraydı eken.

«Insan filosofiyası»

«Insandı jalın emes, óz ǵapıllıǵı jaǵadı. Hámmedegi kemshilikti kóredi, biraq ózine kóz jumıp qaraydı. Nege qanday qarasań, ol da saǵan sonday qaraydı».

**Jalaliddin
Rumiy**

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

1. Tóمندegi kesteni toltırın. Áyyemgi Batıs hám Shıgıs alımlarınıń kózqaraslarınıń insańǵa tán bolǵan qásiyetlerin izlep tabıń.
2. Kesteniń 3-qatarın óz pikiriniń benen túsindiriniń.

INSAN HAQQÍDA		
Áyyemgi Shıgıs alımlarınıń kózqarasları	Áyyemgi Batıs alımlarınıń kózqarasları	Uqsashlıq tárepler

Náreste shańaraqta birinshi ret sociallıq-mádeniy qádiriyatlardı ózlestiredi. Shaxstıń qáliplesiwi, onıń sıpatlarınıń júzege keliwinde ol talpınıp atırǵan mádeniy-jámiyetlik ortalıq hám orınlawı kerek bolǵan jaǵdaylardıń da ornı úlken.

Búgingi demokratiyalıq jámiyetniń tayanışı esaplangan insan hár nárseden ústin. «Hámme nárese insan ushın hám onıń mápleri ushın» degen túsinik joqarı qádiriyat sıpatında qaralıp atır. Insanlardıń sociallasıwı, jámiyet turmısınıń párawanlıǵı hám turaqlılıq girewi esaplanadı. Insan tábiyat hám jámiyet ortalıǵında insan sıpatında qáliplesedi hám ózligin kórsetedi. Ilim hám texnika insannıń ruwxıy hám materiallıq talapların qanaatlandırıwshı tiykarǵı qural bolıp xızmet etedi. Insan joqarı ruwxıylıq sebepli ǵana óz talapların mádeniy formalarda aqlıǵa muwapıq hám tolıq qanaatlandırıw imkanına iye boladı.

Insanlardıń ózin-ózi rawajlandırıp barıwı, jámiyetniń aktiv aǵzası bolıwı, millet táǵdirin hár nárseden ústin qoyıwı onıń insaniylıǵınan derek beredi. Insaniylıq millet ruwxıylıǵınıń ajralmas bólegi. Qaraqalpaq milleti insaniyat tariyxınan kóplegen awır sınaqlardı, urıs-qaǵıslardı, turmıstıń túrli nahaqlıqların basınan keshirgen. Biraq tariyxtıń túrli ayawsız talas-tartısları da, qırǵın sawashlar da, tábiyiy apatlar hám basqa qıyınshılıqlar da bul milletniń insaniylıq pazıyletlerine daǵ túsire almadı, qáddin búkpedi.

Shıǵısta insaniy páziyletler erte oyangan. Sebebi biziń watanımız Shıǵıs, mádeniyatınıń eń jaqsı dástúrleri jolınan barıp, miymandoslıq etken, kim járdem sorasa, qol ushın bergен, keńpeyillik, sawaplı islerdi islep, jamanlıq etkenge de jaqsılıq penen juwap qaytarıwın óziniń insaniylıq wazıypası,

PIKIRLEW USHÍN

Haqıyqıy insan kim hám ol, tiykarınan, qaysı pazıyletleri menen húrmetke miyasar?... haqıyqıy insan, bul — ádalatlılıq, sadıqlıq, joqarı pikirlewshiligi, diniy diyanatı, bekkem isenimge iye bolğan, hesh kimnen járdemin ayamaytuğın, keñpeyillik, joqarı adamgershilik, miynetsúygishlik, juwapkershilik, keshirimlilik, amanatqa sadıqlıq sıyaqlı pazıyletlerin óz minez-qulıqında kórsetken insan. Ol sonday-aq, hár saparı jaña qırları ashılıp barıwshı maqluqlardıń eń sabırlısı, aqıllısı hám ziyreklisi esaplanadı.

Áhmiyetlisi, bunday ullı insanlar jámiyetimizde kópshilikti quraydı, basqalar olardıń izine eredi, aytqanların tıñlaydı, olardan úlgi alıp jasawğa umtıladı.

«Ummondan durlar»

1. Haqıyqıy insan qanday sıpatlarğa iye bolıwı kerek?

dep bilgen. Haqıyqıy insanıyılıq degende sonday bir joqarı adamgershilik pazıyletlerdi ózinde jámlestirgen jámiyet aғzaların túsinemiz.

Shınıǵıw sabaǵı. Insanlardıń jámiyettegi ústinligi onıń materiallıq hám ruwxıy sıpatların ózinde bir waqıtta kórsete alıwı esaplanadı. Insan jámiyet hám mámleket turmısında barlıq imkaniyatlarga iye, tek ǵana bul imkaniyatlardı jámiyettiń rawajlanıwı jolında sarıplasa, jurat abat boladı, xalıqtıń turmısı jaqsılanadı. Insannıń insanıyılıǵı da onıń ruwxıy pazıyletlerdi qay dárejede ózlestirgeni menen ólshenedi.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR:

1. Insanlar ózin-ózi rawajlandırıp barıwı degende neni túsinesiz?
2. Ne ushın Shıǵısta insanıy pazıyletler haqqındaǵı kózqaraslar Batisqa qaraǵanda erterek oyangan? Pikirińizdi dálilleń.

JUMBAQ

Esik ashıq, biraq kirmeydi. Ol kim?

2-§

Ruwxiylik — millet kelbeti

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Ruwxiylik nege milletniń kelbetine teńlestiriledi? Usı súwretlerge qarap, pikirinińizdi dálilleń.
2. Insan — jámiyet — mámleket ruwxiyliqqa tiykarlanadı, degende neni túsinesiz?
3. Ruwxiylik qanday etikalıq sıpatlardı óz ishine aladı?
4. Siz búgin uyqıdan oyanıp hesh nárseni esley almaysız. Ya atınızdı, ya shańaraǵınızdı, ya qayerdeligińizdi esley almaysız. Bunday insan jámiyette óz ornın tawıp kete alama? Onıń jámiyettegi ornı qanday keshedi? Sebebi insan óz pikirlewi, iskerligi, bilimi, aqıl-oyı, ruwxıy dúnyası menen milletniń kelbetin, jámiyetniń tiykarın jaratadı.

Ruwxiylik barlıq ádep-ikramlılıq belgileriniń jıyındısı. Sebebi, ruwxiylik jámiyet turmısındaǵı ádep-ikramlılıq, diniy, mádeniy, aǵartıwshılıq hám ideologiyalıq kózqarasların ózinde tolıq jámleydi.

Xalqımızǵa tán ruwxıy páziyetler quramına kiretuǵın kóplep túsinipler hám atamalarǵı tuwrıdan-tuwrı ózge tillerge awdarmalaw qıyın hám múshkil. Bul milletimiz ruwxıy turmısınıń oǵada baylıǵın, xalqımızdıń basqalarǵa ulıwma uqsamaytuǵın bir qatar ózine tán milliy-etnikalıq qásiyetleri bar ekenligin, tilimizde bolsa sol tarawǵa tiyisli uqsas joq sózler barlıǵın ańlatadı.

Ruwxılıq, aǵartıwshılıq, ádep-ikramlılıq — bul túsinikler kimdur tek ǵana oylap tapqan shiyrin qıyal, qulaqqa jaǵatuǵın sózler emes. Bul túsinikler ásirler dawamında el-jurtımızdın dúnyatanımı, ruwxıy turmısınıń negizi sıpatında júzege kelgen. Ruwxılıqtın etikalıq normaları insan tárbiyası hám jetilisiwinde óz aldına orın iyelep, shaxs hám jámiyet ruwxılıǵın kóklerge kóteriwdiń, oy-pikirdiń rawajlanıwında úlken áhmiyetke iye bolǵan qádiriyat formaları esaplanadı.

Máselen, úrp-ádetler, dástúrler, Watandı súyiw, óz xalqı hám milletin húrmetlew, ata-anasın qádirlew, tınıshlıq hám tatıwlıqtı saqlaw, óz isine juwapkershilikli bolıw, óz watanı táǵdirine jan ashıtıw sıyaqlı joqarı ruwxıy páziyetler biziń xalqımızdın qanına sińip ketken.

Ruwxılıqtın ádep-ikramlılıq normaları belgili bir shárayatlarda qalıplese di hám sol mánide milliy

Ruwxılıqtın insanlar tárepinen ámelge asırılatuǵın ózine tán qásiyetleri	
Ruwxılıqtın unamli sıpatları	Ruwxılıqqa qarsı illetler
Ádep, insanıyılıq, jaqsılıq, miyrim-shápáát, hadallıq, páklik, haqıyqatshıl, watansúyiwshilik, úlkenlerge húrmet hám kishilerge izzette bolıw, kishi peyillik, ar-namıslı, parasatlı, hújdanlı, batırılıq, saqıyılıq, múláymilik, tuwrılıq, haqǵóylik, miyirmanlıq, ádillik, nızamǵa boysınıw, iyman, diyanat, isenimlilik, opadarlıq, insap, haqkewillik hám basqalar.	Buzılıq, jalǵansózlilik, zorlıq, itibarsızlıq, kózboyawshılıq, ótirik abroyǵa umtılıw, menmenlik, mensinbewshilik, qorqaqlıq, ısırapgershilik, maqtan-shaqlıq, qopallıq, tasbawırılıq, ózine artıqsha baha beriw, takabbarlıq, jaman minez-qulıq, paraxorlıq, hámel-parazlıq, dańqparazlıq hám basqalar.

ortalıq olardı jáne de rawajlanıwına kómek beredi, jámiyet aǵzaları bunnan ózleri kerekli táreplerin aladı. Ásirese sol belgiler adamlardı bir-birine jaqınlastıradı, olardaǵı artıqmashlıqtı kórsetedi. Ruwxıylıqtıń ádep-ikramlıq normaların etika, ádep-ikramlılıq hám insaniyılıq páziyetlersiz kóz aldımızǵa keltire almaymız. Sol mánide ruwxıylıqtıń ádep-ikramlılıq páziyetleri mánawiyat túsiniǵı menen úzliksiz baylanıslı.

Ruwxıylıqtıń bas maqseti hám wazıypası shaxsta ádep-ikramlılıqtı, insaniyılıqtı qalıplestiriwden ibarat.

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

1. Tómenдеgi gúrrinđi oqıń hám millettiń kórinisi menen baylanıstırıp túsindirin:

Avtobusta ketip baratırǵan edik, arqa tárepte azada kiyingen, qolında sulıw mektep sumkası da bar, shashların shıraylı etip pardozlaǵan 17—18 jaslar átirapındaǵı qızdın telefonda sóylesiwi adamlardıń dıqqatın tarttı.

Da, apa men sizge neshe mártebe aytım, men keshlew baraman, búgin doslarım menen kórisemen, dep...

Bul óspirim jastaǵı qızdın anası menen telefonda sóylesiwin avtobus-taǵılardıń hámmesi esitti. Bazılar onıń anasına qılǵan qatnasınan basların shayqap qoyıw menen ózleriniń narazılıqların bildirdi. Ol kelesi bándirgide túsip qaldı.

Sol kúni quyash endi batıp, kesh túsip atırǵanlıǵı sebepli me, avtobus boslaw edi. Avtobustıń arqa orındıǵında sol anasına jekirinip sóylegen qız jáne eki dostı menen telefonda bir nárselerdi aytıp sonday joqarı dawısta kúliser edi, avtobus ishi bop-bos bolǵanlıǵınan aydawshınıń itibarın tartıp atır edi. Jáne 500 metrler shaması júrip aydawshı tosattan avtobustı toqtattı hám sol qızlardın aldına kelip: «Uyalmaysızlarma, úp-ülken qızlarsız, onsha baqırsasız, jas bala emessizǵo», dedi de jáne orınlıqqa barıp otırıp, avtobustı aydap ketti.

2. Siz avtobustaǵı jaǵdayǵa qanday qaraysız? Ádepli insan jámiyetlik jayda ózin qalay tutıwı kerek?
3. Adamnıń sırtqı kórinisi onıń ádebine tuwrı keliwi kerek pe?
4. Insandaǵı ruwxıy páziyetlerdin kórinisi jámiyetke qanday tásir etedi?

Ruwxıy páziyetler shaxstın ruwxıy dúnyası qáliplesiwi sıyaqlı quramalı, arasında qarama-qarsılı keshetuğın, hámme waqıtta da bir ólshem, normalar menen ólshene bermeytuğın hádiyse esaplanadı.

Ruwxıylıq — insan, xalıq, jámiyet hám mámler kettiń intellektual dárejesi, aǵartıwshılıq kúsh-qúdrete esaplanadı. Bunı tómendegi sıpatlar arqalı ashıp beremiz:

- jámiyettegi sociallıq múnásibetler hám insanlar arasındaǵı ózara baylanıslardı tártipke salıwshı talap hám qaǵıydalar jıyındısı;
- xalıq hám jámiyet turmısı menen baylanıshlı ruwxıy qádiriyatlar, úrp-ádetler, dástúrler, jańa ideya hám maqsetler jıyındısı;
- ádep-ikramlılıq, mádeniyat, aǵartıwshılıq, din hám tálim-tárbiya sistemasınan ibarat bir tegis ruwxıy hádiyseler jıyındısı;
- ruwxıy processler, insannıń ózin hám ózi jasap atırǵan dúnyanı rawajlandırıwshı dóretiwshilik iskerligi;
- insannıń jetilisiwi, jeke — ádep-ikramlılıq qásiyetler hám aǵartıwshılıq páziyetler jıyındısı.

Jámiyet ruwxıylıǵın qáliplestiriwshı ólshem hám principlerdi ensklopedist alımlarımız jaratqan ruwxıy miyras úlgileri arqalı ańlaymız, olar tárepinen jaratılǵan ádeplilik páziyetlerin óz turmısımızǵa sińdirip baramız. Mısal ushın, Beruniy, Al-Xorezmiy, Ibn Sina, Imam Buxariy, At-Termiziy, Ahmed Yassawiy, Mırza Uluǵbek, Alisher Nawayı, Zahriddin Muxammed Babur hám basqa onlap ullan alımlar ruwxıylıǵı keń hám bilim dárejesi joqarı insanlar bolǵan.

Basqasha sóz benen aytqanda, olardıń tımsalında ruwxıylıq — millet kelbetin kórsetken. Ruwxıylıq in-

«Tuwrı, tártipli hám ádalatlı jasamay turıp, jaqsı ómir keshirip bolmaydı hám kerisinshe, jaqsı ómir keshirmey turıp, tuwrı, tártipli hám ádalatlı jasap bolmaydı».

Epikur

«Bizlerdiń eń úlken baylıǵımız — bul xalqımızdıń úlken intellektual hám ruwxıy sawatlılıǵı esaplanadı».

Shavkat Mirziyoyev

«Барлиқ пазийетлер сыйақли ózin tuta alıw da shınıǵıw arqalı rawajlanadı. Kimdur úlken jasqa jetkende óz sezimlerin basqarıwdı qáler eken, buǵan ol jaslıqtan úyreniwi lazım».

T. Spenser

sannıń, xalıqtıń, jámiyettiń, mámlekettiń kúsh-qú-direti dep atalıwı haqıyqat. Ruwxıylıq joq jerde baxıt-ıǵbal da bolmaydı, jámiyet ilgerilemeydi, tariyxıy miyras qádirlep qásterlenbeydi, milliy qádiriyatlar óz kórinisin joǵaltadı. Millettiń millet sıpatında qálip-le-siwi, jámiyet rawajı, turaqlılıǵı, insanlardıń pikirlew táriziniń ilgerilewi ushın ruwxıy qádiriyatlar hám ádep-ikramlılıq pазийетлерge tayanamız.

Shınıǵıw sabaqı. Millettiń, xalıqtıń ruwxıy kel-beti — jámiyet hám mámlekettiń kelesheǵiniń kepili esaplanadı. Ruwxıy kelbetsiz insan ózligin joǵaltadı. Onıń ushın Watan da, ana jurıt ta, máhálle de shańaraq ta kerek emes.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Ruwxıylıǵı joq insannıń kelesheǵi joq! — degen pikirdi túsindirıń. İnsan kelesheǵiniń ruwxıylıqqa qanday tásiiri bar?
2. Demokratiyalıq jámiyettiń rawajlanıwın ruwxıylıqsız kóz aldımızǵa keltirsek bola ma?
3. Insannıń jetilisiwi qanday pазийетлер sebepli joqarılap baradı?

JUMBAQ

Dáwletli emes, biraq hámiyshe húrmet hám iz-zette. Ol kim?

3-§

Ruwxiy jetiklik

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Ruwxiy jetiklik degende neni túsinesiz?
2. Insannın huqıqıy, ádep-ikramlılıq, ilimiy, ádebiy iskerligi ne menen ólshenedi?
3. Tómenдеgi súwretlerde kórsetilgen jaslardı ruwxiy jetik insan dep atay alamız ba? Pikirińizdi dálilleń.

Жас áwladtı fizikalıq kúshli, ruwxiy jetik etip tárbiyalawda ruwxılıqtıń tásiri oǵada úlken. Solay eken, jetik áwlad tárbiyasında, jaslarımızdı ózligin ańlawǵa, mámleket hám jámiyet, xalıq hám shańaraq ushın múnasip perzent bolıwında ruwxılıq biybaha kúsh sıpatında óz tásirin ótkeredi.

Ruwxiy tásir degende ruwxılıqqa tán bolǵan belgilerdiń insańǵa tuwrıdan-tuwrı tásiri túsiniledi. Ol óz ishine ádep-ikramlılıq, tártip-intizamlılıq, gózzallıq, miyirmanlıq, sóylesiw mádeniyatı, juwapkershilik, adamgershilik páziyetlerin qamtıp aladı.

Ruwxiy tásir túsiniǵin eki túrde túsindiriw múmkin: birinshiden, hárqanday insannın jetikligi ruwxiy tásiriniń ónimi; ekinshiden, insannın ózi de basqalar ushın ruwxiy tásir deregi. Sebebi hárbir insan ata-babalarınan qalǵan ruwxiy-materiallıq miyras, jaqsı páziyetlerden tásirlengen jaǵdayda ózinde pák niyet sezimlerin jıynap bara beredi.

Eger bir jıldı gózleseñiz salı egiñ. Eger 50 jıldı gózleseñiz, terek egiñ. Eger 100 jıl payda beriwin gózleseñiz perzent tárbiyalañ.

Qıtay hikmeti

«Ómirde jetiskenlikke erisiw ushın úsh nárese kerek: dıqqat, tártip hám háreket».

Jalaliddin Rumi

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

USTAZ HÁM SHÁKIRT SÁWBETI

Shákirt soradı: Aqıllı perzent páziyetleri nede kórinedi?

Ustaz juwap berdi: Aqıllı perzent Watanına sadıq, ana jurtına muhabbatı sheksiz, milliy ar-namısına iye, jurtı hám xalqı ótmishiniñ bilimdanı, ullı ata-babalarınıñ biybaha miyrası hám xızmetlerin tereñ qádirleytuğın hám qádirlep-qásterleytuğın, jurtına, xalqına shın kewilden xızmet etetuğın hár tárepleme jetik insan esaplanadı.

1. Aqıllı perzent degende qanday qásiyetlerge iye bolğan insan názerde tutiladı?
2. Ata-babalar miyrasın qádirlep-qásterlew qanday páziyetler qatarına kiredi?
3. Jetik insan Ustaz aytqan jaqsı sıpatlardan basqa, jáne qanday páziyetlerdi ózinde jámlegen boladı?

Ruwxiylik jetilissen jamiyette qabiliyetli, oner iye-leri sol jamiyettiñ, millettiñ kelbeti, ar-namısı, abroy-dañqı esaplanadı. Ruwxıylığı joqarı jamiyette aqıl-oy, salamat pikir, ádalat hám jaqsı xulıq ústin sanaladı. Bunday jamiyette xalıqtıñ, millettiñ erteñgi künge isenimi kúshli boladı, insańǵa tán bolmaǵan unamsız illetler joǵaladı. Ruwxıylıq ústin bolǵan jerde, ol jeñiwshi kúshke aylanadı. Adamlardıñ qálbinen orın iyeleydi. Qayerde ruwxıylıq, jaslar tárbiyası óz halına taslap qoyılsa, ol jamiyet turmısında aqıbetazlıq júz beredi. Bunıñ ushın hár bir puqara biypárwa bolmas-tan, tınbay óz ústinde islewi, jamiyet hám jurat táǵdiri ushın jasap-iskerlik kórsetiwı lazım. Shańaraq hám jamiyet abroyı, men ushın áziz degen pikir hár waq qálbinde bolıwı zárúr.

«Xalıq — ullı hám dañqlı joldan ilgerilep bar-tırǵan úlken kárwan esaplanadı. Onı joldan adas-tırwǵa urınıwshılar, qolaylı pursattı kútip hújim qılıwshılar hámıyshe bolǵan, bunnan keyin de bolıwı múmkin. Kárwan qátersiz bolmas, degen gáp biykar ayılmaǵan. Xalıq kárwanın hesh qanday kúsh artqa qaytara almaydı.

«Hújdanıńa keri júrme hám haqıyqatqa qarısı nársesóyleme. Sol áhmiyetli násiyatqa ámel qılsań, ómirińde óz aldına qoyǵan wazıypalardı tolıq orınlaysań».

Mark Avreliy

PIKIRLEW USHÍN

1. Zaya ketken waqıt, qayıp berilmeydi, degen pikirge qanday pikirdesiz?
2. Házireti Alisher Nawayıñ usı hikmetine qulaq tutıñ:

*«Xazon sipohıǵa, ey boǵbon, emas mone’,
Bu boǵ tomida gar ignadin tikan qılǵıl»*

yaǵnıy insan óz ómirin iyneli sım tosiqlar menen bekkem orap qoyǵanda da, ol hesh qashan waqıt tezliginen ózin saqlap qala almaydı. Demek, hár waqıtıñ qádirine jetiñ!

3. Ruwxıy jetiklikke erisiw ushın waqıtı qanday sarplaw kerek! Pikirińizdi óz kúndelik iskerligińiz benen baylanıstırıp túsindirıñ.

«Jurtimiz jasları ortasında ilim, tálım-tárbiya, medicina, mádeniyat, ádebiyat hám kórkem óner, sport, islep shıǵarıw, áskeriy xizmet tarawlarında, ulıwma, barlıq jumıslarda úlgi kórsetip kiyatırǵan azamat jigitlerimiz júda kóp. Olar óziniń fizikalıq hám ruwxıy uqıplılıǵı, tájriybe hám sheberligin kórsetiwi ushın zárúr shárayatlardı jaratıp beriw barısında mámleketimizde kóp jumıslar alıp barılıp atır hám keleshekte de olardı álbette dawam ettiremiz».

**Shavkat
Mirziyoyev**

Nege degende, xalıqtıń júreginde ne-ne áwladlardan miyras jeńilmes kúsh — ruwxıylıq bar.

Jaqsı ádetler, mártlikke teń jumıslar iyman-isenimi bekkem insanlarǵa tán bolǵan páziyetlerden sanaladı. Sol sebepten el-jurt kelesheğine múnasip úles qosıw, kásip abroyına daǵ túsirmeslik, hár dayım pidayı bolıw juwapkershiligi muqaddes qádiriyatlardan esaplanadı.

Ruwxıylıqtı qalıplestiriwshi tiykarlardı puxta ózlestirgen puqaralar, ásirese, jaslardıń turmısqa, átirapqa, shańaraqqa sociallıq-siyasiy proceslerge unamli múnasebeti olardıń jaqsılıq, insaniylik penen jasawǵa, ruwxıy jetilisiwine alıp keledi.

Shınıǵıw sabadı. Ruwxıy insan jaqsı-jamandı ajratıp, ómirde aqıllı qararlar qabıl etedi. Ruwxıy-tárbiyalıq pazıyetlerge iye bolıw jaslar ruwxıylılıǵınıń ajralmas bólegi. Solay eken, mánawiy jetik áwlad jurt hám keleshektiń súyenishi boladı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Ruwxıy jetiklikti qalıplestiriwshi faktorlarǵa neler kiredi?
2. Ruwxıylıq ústin bolǵan jerde jámiyet aǵzaları qanday sıpatlarǵa iye boladı?
3. Ruwxıy jetik adam tárbiyasında shańaraq hám meshit-qáwimniń ornın tiykarlań.

JUMBAQ

Hár dayım gózzal, sırlı, ómirińdi tigiwge arziydi. Olar neler?

4-§

Ўзбекистанин раважланишинин рухуи-търбиуа тиукарлари

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Ruwxılıqtı qáiplestiriwde ruwxıy-tърbiyalıq belgilerdiń ornın qalay seziw múmkin? Klas-laslarınız benen birgelikte bul haqqında pikir júrgiziń.
2. Joqarı watan súyiwshilik túsinigine tómendegi súwretler arqalı tárıyip beriń.
3. Ruwxıy-tърbiyalıq páziyetlerdiń ádep-ikramlılıq qağıydalarınan qanday parqı bar?

azgı dem alıs waqtınan joqarı klass oqıwshıları tariyx páni oqıtıwshısı menen birgelikte áyyemgi hám hámıyshe nawqıran Samarqand qalasındağı tariyxıy estelikler, zıyarat orınlarına bardı. Olar zıyarattı Temuriy babalarımız Mırza Ulúgbek qurdırған observatoriyanı tamashalawdan basladı. Ol jerden shıgıp, Bibixanıw medresesine ótti. Bul jerge barganda adam oğada kóp edi,olar maqbara esigi aldında bir topar shet ellik turistlerdiń zıyarat qılıp júrgenlerin kórdi. Bazı oqıwshılar hátte shet tilinde olar menen sáwbetlese basladı. Bir oqıwshı ustazınan soradı: «Nege hár dayım kóp shet ellik turistler jurtımızdağı Buxara, Samarqand, Xorezm hám Shahrısabz qalalarındağı zıyarat orınlarına bir márte emes, qayta-qayta keleberedi. Ózleri jasap atırған jurtta bunday zıyarat orınları joqpa?!» Oqıtıwshı túsendirdi: «biz húrmet etetuğın hám hár dayım bilwimiz kerek bolğan sonday qádiriyatlar bar, olardı

barlıq mámleket xalıqları qádirleydi, húrmetleydi». Oqıtıwshınıń anıq etip aytıp bergeninen soń, ol ulıwmainsaniy qádiriyatlardıń insan ómiri hám iskerliginde qanshelli ornı bar ekenligin túsiniw jetti.

Ózbekistannıń rawajlanıwı milliy hám ulıwma xalıqlıq qádiriyatlarǵa tiykarlanadı. Watanımız mádeniyatında ulıwma insaniy qádiriyatlar joqarı dárejede qádirlenedi. Ulıwma insaniy ideyalar hám qádiriyatlardıń qáleplesiwi milliy mádeniyatlardıń rawajlanıw qásiyetleri menen baylanıslı. Bul máselede Ózbekistannıń Birinshi Prezidenti Islam Karimov aytqanıday, «biz óz rawajlanıwımızdı ózge mámleketler rawajlanıwınan bólek kóz aldımızǵa keltire almaymız hám hámme nárese biz ózimizge baylanıslı bolıp qalabermeydi». Bul orında álbette ulıwma insaniy qádiriyatlarǵa itibar berilgen. Nege degende, ulıwma insaniy qádiriyatlar menen milliy qádiriyatlar óz ara baylanıslı boladı hám bir-birin toltırıp, bayıtıp baradı.

Ulıwma insaniy qádiriyatlar insandı húrmetlew, ómirdi súyiw, wazıypaǵa, sadıqlıq, ata-babalarǵa húrmet, watan súyiwshilik, ádalat, tınıshlıq, tatıwlıq, doslıq, birgelik sıyaqlı páziyetlerin belgileydi.

Ulıwma insaniy qádiriyatlarǵa sadıqlıq jaslarımızdı tuwrı jasap, óz ornın tabıwǵa, átiraptaǵılarǵa jaqsı múnasibette bolıwǵa, tuwılıp ósken jerin muqaddes dep biliwge hámde doslıqtıń qádirine jetiwge úyretedi.

Milliy qádiriyatlar bolsa, sol millet, sol jurıt xalıqları tárepinen tariyxtan húrmetlenip kiyatırǵan, insan ruwxıylıǵın bayıtıwǵa xızmet etetuǵın qádiriyatlar esaplanadı.

Milliy qádiriyatlarǵa miynetsúyiwshilik, tariyxıy ótmishke sadıqlıq, diniy isenimge húrmet, ar-namıs hám parasat áhmiyetli orın tutadı. «Joqarı mánawiyat — jeńilmes kúsh» shıǵarmasında «... biz tariyx sınavlarınan ótken, milliy máplerimiz, búgingi hám erteńgi arızıw-niyetlerimizge, rawajlanıw talaplarına tolıq juwap beretuǵın, jıllar ótken sayın artıp baratuǵın ideya hám túsiniqlerdi qádiriyat dep bilemiz», delingen.

Milliy hám ulıwma insaniy qádiriyatların májbúrlep sińdirip bolmaydı. Bir de bir milliy mádeniyatın ullılap, onı basqa mádeniyattan üstin qoyıw hám basqa xalıqlarǵa májbúrlilik penen tarqatıw unamsız áqibetlerge alıp keliwi múmkin. Kóp milletli mámlekette milliy mádeniyatlardı mensinbew yáki olardı kemsitiw sociallıq turaqlılıq hám milliy tatıwlıqqa zıyan jetkeredi. Sonday-aq, túrli qarama-qarsılıqlar hám kelispewshiliklerdiń payda bolıwı ushın tiykar jaratadı.

Ǵáresizlik sebepli biz óz imkaniyatlarımızdı, jigerliligimizdi kórsete alıwǵa eristik. Bunıń bir neshe sebepleri bar. Birinshiden, Ózbekistan

Respublikasınıń Tiykargı Nızamı — konstituciyada insanlardıń teńligi hám olardıń huquq hám wazıypaları tolıq túrde oz kórinisin tapqanlıǵı bolsa, ekinshiden, mámleket turmısında ámelge asırılǵan demokratiyalıq qádiriyat hám principleriniń insan ómiri hám imkaniyatı menen de úzliksizliginde esaplanadı. Úshinshiden, jaslarımızǵa jaratılıp atırǵan shárt-shárayatlar, tiykarınan, ózleriniń jeke biznesin ámelge asırıwda banklerden berilip atırǵan kreditler, sport tarawına berilip atırǵan itibar hám onıń nátiyjeleri kórilip atırǵanlıǵında kórinedi.

Jámiyetti rawajlandırıwda puqaralar tárepinen ruwxıy páziyetlerdiń ózlestiriliwi olardıń jámiyettegi ornın belgilep beredi, sonday-aq, jámiyettiń turaqlı bolıwında úlken áhmiyet iyeleydi. Ruwxıy-tárbiyalıq qádiriyatlar insaniylıq qásiyetiniń mánis-mazmunın quraydı.

Jámiyet rawajlanıwında, adamlardıń materiallıq hám ruwxıy talapların qanaatlandıırıwda mülk hám miynetniń sociallıq bólistiriliwi úlken áhmiyetke iye.

Eger hár qanday miynet túrin adamlardıń qábiliyetine qarap bólistirip berilse, bul adam ózi biletuǵın kásip túrin kámine keltirip orınlaydı, qalaberse, ol óz isi menen jámiyet kelesheğine úlken úles qosadı. Ózbekistannıń jańa rawajlanıw basqıshında ekonomikalıq reformalar menen birge ruwxıy-tárbiyalıq normalarınıń bir-biri menen baylanısta ámelge asırılıp atırǵanı

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

1. Ruwxıy-tárbiyalıq páziyetlerin puqaralargá qaysı dáwirden baslap sińdirip barıw lazım?
2. Eger bir insannıń bilimi, dúnyatanımı jaqsı bolsa, qulqı, ádebi jaman bolsa bul insandı mánawiyatlı insan dep ayta alamızba? Pikirińizdi dálilleń.

Jámiyette bar bolǵan ruwxıy sıpatlar	Jámiyette bar bolǵan tárbiyalıq sıpatlar

3. Eger bul eki sıpatlardı jámlestirip puqaralar sanasına sińdiriwge erisilse, bunday insanlarga ideologiyalıq tásir kórsetip bolama? Juwabıńızdı dálilleń.

Insandagi jawzliq ham jaqsiliq ta, jabirlew ham jar-demlesiwde tarbiyanin miywesi sanaladi.

«**Hikmetler gaziynesi**»

Adamzat keleshek ushin paydali islerdi amelge asira algani sebepli de joqari. Biraq, har qanday ortalıqta kewlinde iyman-isenimin qadirley biliwi bul insaniyattin putkilley ulliligi sanaladi.

«**Umr hikmati... saodati**»

aniq kozge taslanadi. Ruwxiy uqiplılıqtın kúsheyiwi, insan intellektual ham tarbiyalıq qabiletleriniń rawajlanıwı mámleketti tek gana ekonomikalıq emes, balki ruwxiy ilgerilewde tamiyinleydi. Ruwxiy-tarbiyalıq pazıyletler qadirlegen jurtta gana rawajlanıw boladı, puqaralardıń pikirlewi tereńlesedi.

Jamiyet rawajlanıwına alıp keletugin ruwxiy-tarbiyalıq pazıyletlerin oz ara bir-birin tusiniw ham anlaw, mehir-aqıbet, jaqsiliq, adalatlılıq, sahatlılıq, shańaraq ham Watanga muhabbat, sadıqlıq, keń-peyillik, miymandoslıq, hadallıq, isenim, diyatlılıq ham basqa soğan uqsagan juzlep pak niyetlerdin birlesiwı dep aytiw mumkin.

Shınıgıw sabagı. Jamiyet turmısınıń turaqlı rawajlanıwı insanlardagi bir-birine bolgan isenim, sociallıq adalat principleri tiykarında jasaw, milletler aralıq tatıwlıq ham awızbirshilik, nızamlardıń ustinligine ahmiyet beriwde anıq korinedi. Ruwxiy-tarbiyalıq belgilerge iye bolgan insan milliy ham ulıwma insaniylik pazıyletlerdi qadirleydi, onı bayıtıp, kelesi awladlarğa tolıq jetkeriwge umtiladı.

TEMANI BEKKEMLEW USHIN SORAWLAR

1. Ruwxiy-tarbiyalıq pazıyletlerin puqaralarga qaysı dawirden baslap sindirip barıw lazım?
2. Eger bir insannın bilimi, dunyatanımı jaqsı bolsa, qulqı, adebi jaman bolsa, bul insandı manawiyatlı insan dep ayta alamızba? Piki-rinizdi dalilleń.

JUMBAQ

Gozzal bilimnin adep kiyimi. Ol ne?

5-§

Milliy dástúrlerdin insan ruwxılıgınıń joqarılawına tásiiri

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

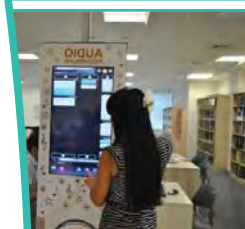
1. Milliy dástúrlar degende neni túsinisiz?
2. Milliy dástúrlerdin insanlar tárepinen ózlestiriliwi ruwxıy joqarılawğa qanday tásir etedi?
3. Súwretlerge qarap milliy dástúrlar menen materiallıq hám ruwxıy dereklerdin qanday baylanıslığı bar ekenligin aytnı?

Milliy dástúrlar millet turmısınıń túrli tarawlarında júzege keletugin belgiler, qásiyetler, qádiriyatlar, iskerlik túrleri, ádetler hám qásiyetleriniń áwladtan-áwladqa ótiwi hám de miyras bolıp qalıwın belgilewshi túsinik esaplanadı.

Milliy dástúrlar insan ruwxılıgın qalıplestiriwde ózlikti ańlaw faktorı bolıp tabıladı.

Milliy dástúrlar ulıwma insaniylyq dástúrlerdin bir millet dárejesinde payda bolıwı esaplanadı. Olar arqalı hár bir millettin turaqlı dáwirdegi ózine tán qásiyeti, mádeniyatı, páni, ádebiyatı hám basqa tarawlardağı erisilip atırǵan nátiyjeleri hám jeńisleri keyingi dáwirlerde jasap atırǵan áwladlarǵa jetkeriledi.

Xalqımız, ullı ata-babalarımızdin jaqsılıq jolındaǵı isenimin-jigerliliginiń alıs ótmishten búginge shekem tilsiz jasap kiyatırǵan kóplep dástúr hám qádiriyatlarımız, mádeniy miyrasımız úlgilerinde kórinedi. «Jaqsı pikir, jaqsı sóz, jaqsı ámel» ideyası dúnyada jaqsılıqtın jeńiske erisiwine bolǵan isenimdi

Óz dáwirinde sol milletniń ğam-táshwishleri, arzıw-ármanları, maqsetlerin kórsete alğan milliy qádiriyatlar ruwxında suwǵarılğan shıǵarmalar waqıtlar ótip ulıwma insaniylyq qádir-qımbatqa erisedi. Bunday biybaha hám ólmeytuǵın shıǵarmalardıń kóplep avtorları Shıǵıstan jetilisp shıqqanlıqları bizlerde maqtanış sezimlerin kúsheytedi.

Sen ótmishke tas ılaqtırma. Ótmishke tas ılaqtırw, ólikti tewiw demekdur. Ólik tirilip, qáte-leri ushın sennen keshirim soramaydı. Ótmishten sabaq alıw kerek. Áne sol sabaqtı juwmaqlap, búgingdi oylaw kerek.

Demokrit

bildirgen «Avesto» kitabı bolama yaki insanlardı jaqsılıqqa jeteleytuǵın jol mánisin bildiriwshi «Qutadǵu bilig» shıǵarması bolama, bular ata-babalarımızdıń hadallıqqa umtılıp hám pák niyetleriniń ayqın kórinisi sıpatında ásirler dawamında jasap kelmekte. Sonday-aq, neshshe ásirler aldın qurılğan hám ğárezsizlik sebepli qayta tiklengen júzlep mádeniy esteliklerdi zıyarat qılar ekenbiz, iqtıyarsız hár birimiz ózimizde ata-babalar ruwxına joqarı húrmet, bolajaq áwladlar aldında joqarı juwapkershilik tuyǵıların sezemiz. Mine sonıń ózi insan ruwxıy pikiriniń joqarılawına úlken tásir emese?!

Milletniń hár bir áwladı milliy dástúrlerdi ótmishten keleshekke jetkerip beriwshi insanlar ruwxında tárbiyalanıwı lazım.

Mámleketimiz ğárezsizlikke eriskennen soń milliy dástúrlerge itibar kúsheydi. Bugini áwladtan-áwladqa biybaha miyras sıpatında ótip kiyatırğan milliy dástúrler qatarına Nawrız, Ğárezsizlik, Oqıtıwshılar hám Ustazlar, Eslew hám qádirlew kúni sıyaqlı bayram hám máresimlerimizden jámiyet turmısına zamanagóy mánis-mazmun baǵıshlaw jolında aqılǵa muwapıq paydalanıw lazım boladı. Milliy dástúrlimizdi úyreniw, úgit-násiyatlaw menen bir qatarda, toy-merekelerin, olardıń bir bólegi bolğan úrp-ádetlerdi iqshamlastırw, bul jolda ısrappershilik hám dábdebelikke jol qoymaslıqqa óz aldına itibar beriw dárkar.

Insan ruwxıyılıǵı milliy-mádeniy miyras, xalıqawızeki dóretpesi, ilimiy ashılıwlar, úrp-ádet hám dástúrler, qalaberse, materiallıq hám ruwxıy derekler arqalı qalıplestiriledi.

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

1. Milliy dástúrlardıń jámiyet rawajlanıwına qanday tásiiri bar, dep oylaysız?
2. Sokrattıń tómendegi pikirin oqıń hám ruwxıy miyrastıń milliy dástúrler menen baylanıslıǵın tiykarlań:

«Men áyyemgi danıshpanlardıń óz shıǵarmasında bizge qaldırıp ketken bay miyrasların kózden ótkeremen; eger de, biz olarda jaqsı bir pikirge duslassaq, onı ózlestirip alamız hám ózimizdi júdá úlken payda arttırǵanday esaplaymız».

Shınıǵıw sabadı. Milliy dástúrler esaplangan ata-babalarımızdıń biy-baha miyrası hám qádiriyatları jas áwladtı kámil insan etip tárbiyalawǵa shaqıratuǵın ruwxıy faktorga aylanıwı kerek. Áne sondaqana milliy dástúrler sabır-taqat, mehir-aqıbet, parasat, úrp-ádetlerge húrmet, jaqsılarǵa eriw, jamanlardan qashıw sıyaqlı xalqımız páziyetlerin ele de órlewine xızmet etedi.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Hár bir shańaraqta tınıshlıq bolıwı ushın shańaraq aǵzaları qanday jol tutıwı kerek?
2. Siz materiallıq jarlı, biraq ruwxıy páziyetleri joqarı dárejede rawajlangan insandı kóz aldınızǵa keltiriń. Bul jaǵdayda Siz neni sezesiz?
3. Adamzat bul dúnyada baxtlı hám tınısh jasawǵa erisiwde onnan ne talap etiledi?
4. Siz ózińizdi sol aziz Watannıń belsendi aǵzası dep bilesizbe? Pikiріńizdi dálilleń.

JUMBAQ

Waqtı kelgende, hesh kimge qulaq aspaydı, hesh kim menen múnásibette bolmaydı. Ol ne?

6-§

Ruwxıy miyrastıń insan mánawiyatında tutqan orni

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Ruwxıy miyras» túsiniğine táriyip beriń. Siz onı qalay túsinesiz?
2. Ruwxıy miyrastı bekkemlew hám rawajlandırıw ushın nelerge itibar qaratıw lazım?
3. Ruwxıy baylıqlar menen ruwxıy miyrastıń parqı nede? Tómenдеги súwretlerge qarap, óz piki-rińizdi túsindirıń.

Ruwxıy miyras — ruwxıy rawajlanıw ónimi, insan aqıl-zákawatı menen jaratılğan, keleshek áwladtı jaqsı rawajlandırıwğa qaray jetteklew qásiyetine iye bolğan, adamlardıń sanası hám dúnya qarasınıń ósiwi, ata-babalardan áwladlarğa ótip kiyatırğan ázeliy qádiriyatlar jıynağın kórsetetuğın túsiniк bolıp esaplanadı.

Ruwxıy miyras ata-babalar tájiriybesi, olar qaldırğan ruwxıy baylıqlardıń kelesi áwladlardıń ámeliy iskerligi, pikirlewi tımsalında qanday áhmiyet kórsetiwine qaray, jeke shaxs, óz aldına topar yáki belgili millet wákillerine tiyisli bolıwı múmkin.

Miyrastıń belgili milliy tilde jaratılğanlığına qaray, milliy hám mádeniy-ruwxıy dástúrlerine, múnásibet bildiriwine qaray, milletke belgili bir aymaqta jasawshı túrli milletlerdi qamtıp alıw qásiyetine bola, jámiyetke, insaniyat tariyxında tutqan joqarı ornına qarap, sivilizaciyağa tán bolıwı da múmkin.

Ruwxıy miyras millet, mámleket, sonday aq, aymaqqa tiyisli bolıwı da múmkin. Máselen, Imom Buxariy hám Imom Termiziydıń diniy-ağartıwshılıq

miyrasi, Abu Ali ibn Sinonin medicinağa tiyisli yâki Mırza Ulugbektin astronomiyağa tiyisli ashılıwları tek gana milletimiz hám aymağımızda jasap atırğan xalıqlar emes, bálki jáhan sivilizaciyası, mádeniyatınan orın alğan biybaha ruwxıy miyras esaplanadı.

Materiallıq miyras insannin sanasına tásir etiw menen birge sol waqıttin ózinde ruwxıy miyrasqa aylanıwı da múmkin. Máselen, bizge shekem jetip kelgen uzaq ótmishte jaratılğan tariyxıy estelikler materiallıq baylıqqa jatsa da, olardağı injenerlik, bezew jumısları, qurılıs usılları hám oğan tiyisli materiallardın tayarlanıwı, qurıwshıları hám basqa da táreplerine qaray ruwxıy miyrasqa aylanadı. Sonday-aq, materiallıq ónimler islep shıǵarıw texnologiyaları hám úskeneleri materiallıq baylıqqa tiyisli bolıwı menen birge dástúrlerimiz ata-babalardan áwladlarǵa ótiwi ushın ruwxıy miyras tárizinde ámelge asırıladı.

Sol tárepten, insaniyattin jazba dereklerinde sáwlelenbegen kóplep turmıslıq bilim hám tájiriybeleri

BILIP ALIN

Ónerde xalıqtin bay tariyxı, danalıq hikmetleri hám álbette arız-úmitleri jasırınğan boladı. Sol sebepli, hár kásiptin jankúyeri hám ustası óziniń mashaqatlı miyneri, tınımsız izleniwleriniń jemisi esaplangan jańa oylap tabılıwlar, biybaha dóretiwshehi-lik úlgileriniń sırları — ayrıqsha áhmiyetin basqalarǵa ańlatıp baradı.

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Tóمندegi tekstti oqın.
2. Tekstte ruwxıy miyrastin qanday qúdreri sáwlelendirilgen?

... *ibn Sino shıǵarmalarınin ulıwma sanı 450 den asadı, biraq bizge shekem 242 si (ayrıw maǵlıwmatlarǵa kóre 160 ı) jetip kelgen. Alimnin bizge shekem belgili bolǵan úlken shıǵarması «Kitob ash-shifo», ol 4 bólimnen ibarat bolıp, onnan logika, fizika, matematika, metafizika sıyaqlı máseleler orın alǵan. Bul shıǵarma bizge shekem jetip kelmegen, onin Isfahondağı órtte joǵalǵanı belgili. «Donishnoma» atlı shıǵarması bolsa parsı tilinde jazılǵan...*

Alimnin medicinağa tiyisli «Kitob al-qonun fit-tibb» («Tib qonunlari») enciklopedik shıǵarmasın jaqsı bilemiz. Bul shıǵarma 5 gárezsiz úlken shıǵarmadan quralǵan. Birinshi-úshinshi kitaplarda medicinanın teoriyalıq tiykarları, 800 ge jaqın dáriniń qásiyetleri, ayrıw dene organlarınin kesellikleri hám olardı dawalaw usılları bayan etiledi...

«Mın bir gáziyne»

ruwxıy miyras tırinde ata-babalardan áwladlarǵa ótip keledi. Adamlar sanası, ishki dúnyası, pikirlew qábileti hám sezimlerine tásir etiw arqalı, olardı bayıtıw, rawajlandırıw, jańa ideyalıq baǵdarlarǵa umtılıw ruwxıy miyrastıń anıq mánisin bildiredi. Bizin jaqsı ádetimizge aylanıp ketken mehir-aqıbet túsiniǵın alayıq. Onın júdá tereń tariyxıy, milliy, diniy tamirlarinin bar ekenligin kóriwimiz múmkin. Bul eń aldı menen, insannın insan menen, qońsınin qońsı menen, tuwısqannın tuwısqan menen, shańaraqtın shańaraq penen, eń kereklisi, shaxstın jámiyet penen birlesip jasawın, jetim-jesir, qáwenderi joq mayıplarǵa hám músápirlerge qayır-saqawat kórsetiw, shın kewilden, biyǵárez járdem beriwdi ańlatadı hám bunday qásiyet xalqımızdın ruwxıy dúnyasına sinip ketkenin hesh kim biykarlay almaydı.

Materiallıq hám ruwxıy baylıqlardı qádirlep-qásterlew — jaqsı páziyet. Gárezsizligimizdın dáslepki kúnlerinen-aq ata-babalarımız tárepinen kóp ásirler dawamında saqlanıp kelinggen júdá úlken, biybaha ruwxıy hám mádeniy miyrastı tiklew mámleket siyasatı dárejesine kóterilgeni úlken áhmiyetke iye boldı.

Ózbekistandı jańalaw hám rawajlandırıw jolı ruwxıy miyras kóz-qarasınan qaraǵanda tórt tiykarǵı negizge tiykarlanadı. Olar:

- ulıwma insaniylik qádiriyatlarǵa sadıqlıq;;
- xalqımız ruwxıy miyrasın qayta tiklew, bekkemlew hám rawajlandırıw;
- insannın óz imkaniyatların jigerliligini kórsetiw;
- joqarı watan súyiwshilik.

Bul áyyemgi hám teberik topıraqtan ullı ulamalar, oyshıllar, alım hám ilimpazlar, siyasatshılar, sahıpqıran sárkardalar jetilisip shıqqan. Diniy hám dúnyalıq ilimlerdin tiykarları mine usı jerde jaratılǵan, kórinis tapqan. B.e.sh. hám onnan keyin qurılǵan quramalı suw úskeneleri áyyem-áyyemnen jurtımızdaǵı diyqansılıq, ónermentshilik mádeniyatı, qurılıs hám bezew beriw óneri joqarı bolǵanınan derek beredi.

Tariyxta túrli ayawsız sınavlardan aman qalǵan, eń áyyemgi tas jazıwıwlardan tartıp, búgin kitapxanalarımız gáziynesinde saqlanıp atırǵan qol jazbalar, olarda jámlengen tariyxıy, ádebiyat, kórkem-óner, siyasat, etika, filosofiya, medicina, matematika, fizika, ximiya, astronomiya, qurıwshılıqqa tiyisli on mıńlap shıǵarmalar bizlerdin biybaha ruwxıy baylıǵımız, maqtanışımız bolıp tabıladı.

Watanımızdın ruwxıy miyraslarınan jámiyet kórkeyedi, insanlardın ruwxıy dúnyası bayıydı hám de perzentlerimiz jetik insanlar bolıp jetisedi.

PIKIRLEW USHÍN

Tómendegi tekstti oqıp, ruwxıy hám materiallıq miyras birligi tuwralı pikir júrgiziń:

«Mirza Uluǵbek atı ilimge pidayı xızmet etiw belgisi esaplanadı. XVII ásir ortalarında ullı polyak astronomı Yan Geveliy Uluǵbektiń katalogın óziniń «Astronomiya tiykarları» shıǵarmasına kirgizgen. Ol óz kitabında eki oyma naǵıslı súwret keltirgen, olarda Uluǵbek túrli dáwirlerde jasaǵan dúnyanıń ullı astronomları ortasında súwretlengen. Bul oyma naǵıslar astronomiya sabaqlıqları hám pán tariyxına tiyisli miynetlerge kirgizilgen. Olar dúnyaǵa Mirza Uluǵbek alımın jetilistirgen astronomiya mektebiniń ataǵın álemge tarqatıwshı biybaha estelik bolıp qaldı. Uluǵbek atı Aydaǵı krater atında máńgilestirildi (XVII). 1977-jılı Quyash sistemasında ashılǵan hám Garvard orayında 2439-nomer menen dizimge alınǵan kishi planetalardan biri onıń atı menen ataladı».

«Orta ásirler shıǵısınıń belgili alım hám oyshılları»

Shınıǵıw sabaǵı. Hár bir mámleket, millet tek ǵana búgingi emes, bálki erteńgi kúndi milliy-ruwxıy miyrassız kóz aldına keltire almaydı. Materiallıq-ruwxıy baylıqlar insan hám jámiyet rawajlanıwı, turaqlılıǵı kepili esaplanadı. Siz benen biz bulardan ónimli paydalanıwımız hám olardı kóbeytiwimiz lazım.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Ózbekistannıń basqa mámleketlerden parqlı tárepın kórsetiwshı qanday ruwxıy miyrasları bar?
2. Insannıń insan menen, qońsınıń qońsı menen, tuwısqannıń tuwısqan menen, shańaraqtıń shańaraq penen, shaxstıń jámiyet penen bir bolıp jasawı neniń belgisi esaplanadı?

JUMBAQ

Bazarda satılmaydı, altınǵa tawılmaydı. Ol neler?

7-§

Shańaraq — muqaddas qorǵan

JEDELLESTIRIWSHI
SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Shańaraq tatıwlıǵı túsiniǵine táriyip beriń.
2. Búgingi kúnde mámleketimizde shańaraq máselelerine qanday áhmiyet berilmekte? Bul haqqında pikirńizdi dálilleń.
3. «Shańaraq — muqaddes qorǵan». Usı túsiniǵke tómenдеǵi súwretler arqalı táriyip beriń.

Shańaraq — nekege yáki tuwılǵanlıqqa tiykarlanǵan kishi topar. Onıń aǵzaları xojalıqtıń birligi, óz ara járdemi hám ruwxıy juwapkershiligi menen bir-birine baylanısqan. Shańaraqtıń eń áhmiyetli sociallıq wazıypaları — insan násilin dawam ettiriw, balalardı tárbiyalawda, shańaraq aǵzalarınıń turmıs shárayatı hám bos waqtın ónimli shólkemlestiriwden ibarat.

Shańaraq hár bir xalıqtıń, millettiń dawamıyılıǵın saqlawshı, milliy qádiriyatlardıń rawajlanıwın támiyinlewshi muqaddes dárgay. Shańaraqta biz hám áwladlarımız tárbiyalanıp, úlkeyemiz, dúnyanı ańlaymız hám de bárshemiz túrli minez-qulıqqa iye bolıp baramız.

Shańaraq jámiyettiń tiykarın quraydı. Jámiyet hám mámlekettiń tınıshlıǵı, gúllep-jasnawı tuwrıdan-tuwrı sol jámiyetteǵi shańaraqlardıń materiallıq hám ruwxıy tárepten bekkemligine baylanıslı.

Shańaraq tárbiyasında ata-ana hám perzentler múnásibeti óz aldına orın iyeleydi. Bunda ata-ana moynında ruwxıy jetik, fizikalıq kúshli jas áwladtı tárbiyalaw barısında, jámiyet kelesheǵi ushın belgili bir kásiptiń pıdayısı, ekonomikalıq gárezsiz, isbi-

lermenlik mádeniyatqa iye shaxstı kamalğa keltiriv wazıypası turadı. Perzentler bolsa bul gózzal hám tuwrı tárbiyanı ózinde qáiplestirip, ózlestirip baradı.

Shıǵısta shańaraq ázelden muqaddes dárgay sıpatında qádirlengen. Shańaraq aǵzaları da belgili turmıslıq tájiriyebege tiykarlanıp, perzent tárbiyalaw, ruwzıgershilikti terbetiw, azadalıq, tuwrı sózlilik, únemlilik sıyaqlı ádep-ikramlılıq kórinislerin ózinde jetilistirgen. Ullı enciklopedist alımlarımız, tiykarınan, Yusuf Xos Xojibtiń «Qudadǵu bilig», Kaykovustıń «Qabusnama», Ahmad Yugnakiydiń «Hibbat ul-xaqoyiq», Abu Nasr Farobiydiń «Baxtqa erisiw haqqında», Abu Ali ibn Sinanıń «Tadbir al-manozil», Sadiydiń «Gulistan», Xusayn Voiz Koshifiydiń «Axloqi muhsiniy», Alisher Nawayınıń «Mahbub ul-qulub», «Hayrat ul-abror», Abdurahman Jomiydiń «Silsilat uz zaxab», «Bahoristan», Abdulla Avloniydiń «Turkiy Gulistan axloq» hám basqa kópǵana shıǵarmalarında shańaraq ruwxıylıǵı, balalar hám jaslar tárbiyasınıń wazıypaların, perzentiniń olar aldındaǵı wazıypasın, shańaraqlıq tárbiyanıń mánis-mazmunın hár tárepleme túsindirip túrli turmıslıq ráwayatlar arqalı onıń unamlı hám unamsız tárepleri hár tárepleme sáwlelendirilip berilgen.

Sol tárepleri menen elimiz shańaraqlarınıń bekemligi, balajanlıǵı, jaqın doslar hám tuwǵan-tuwısqanlarǵa bolǵan óz ara húrmet, miyrim-shápáátlilik hám basqa da shańaraqlıq qádiriyatlardıń ústinligi menen de dúnyadaǵı kópǵana millet, xalıqlarınan ajralıp turadı.

Eger shańaraqta óz ara birlik, óz ara járdem, óz ara húrmet, bir-birine isenim jaǵdayı bar bolsa, bunday shańaraqlarda rasgóy, miyirman, óz jaqınlarına, tuwǵan-tuwısqanlarına, qońsı-qobalarına hár dayım járdem beriwege tayar bolǵan insanlar kamalğa keledi. Ózinde usı páziyetlerin birlestirgen insanlardıń shańaraqlarında barqulla tınıshlıq húkim súredi. Eger

7—Ruwxıylıq tiykarları

«Bir shańaraqtıń tınıshlıǵı hám izzeti, álbette, sol xalıqtıń ishki intizamı hám tatıwlıǵına baylanıslı. Tınıshlıq hám tatıwlıq bolsa sol millet shańaraqlarınıń intizamına tayanadı, mámleket hám millet te sonday kúshli hám tártipli boladı. Egerde bir mámlekettiń xalqı ádepsiz hám miyrimsizlik penen shańaraq múnásibetlerin ázzilestirip jiberse hám intizamsızlıqqa jol qoysa, sonda bul millettiń tınıshlıǵı hám ómiri gúman astında qaladı».

Abdurauf Fitrat

BILIP ALÍN

Ózbekistanda 1998-jıl — «Shańaraq jılı», 2000-jıl «Salamat áwlad jılı», 2001-jıl — «Analar hám balalar jılı», 2002-jıl — «Qarıyalardı qádirlaw jılı», 2003-jıl — «Abat máhalle jılı», 2004-jıl — «Mehir-múriwbet jılı», 2005-jıl — «Saw-salamatlıq jılı», 2007-jıl — «Sociallıq qorgaw jılı», 2008-jıl — «Jaslar jılı», 2010-jıl — «Bárkamal áwlad jılı», 2012-jıl — «Bekkem-shańaraq jılı», 2013-jıl — «Abat turmıs jılı», 2014-jıl — «Salamat bala jılı», 2016-jıl — «Salamat ana hám bala jılı», 2017-jıl — «Xalıq penen pikirlesiw hám insan mápleri jılı» dep atalğan.

kerinshe bolsa, bunday shańaraqtı bereket, tatıwlıq, awızbirshilik hám muhabbat sezimleri pútkilley tárk etedi.

Sol mánide, shańaraqtıń hár bir aǵzası tek ǵana óziniń jeke mápi ushın emes, pútkil shańaraqtıń mápleri jolında qayǵırsa, óz jaqınlarına ǵamxorlıq etiwdi maqset etip alsa, shańaraqtıń turmısı jánede bekkemlenedi.

Elimizde jetik áwladtı tárbiyalawda shańaraq institutı hám máhalle puqaralar jıyınıń bilimlendiriw mekemeleri menen birgeligin jánede rawajlandırıw, bekkemlew hám ónimdarlıǵın asırıw barısında qatar ámeliy isler alıp barılmaqta. Sol maqsette 2012-jıldan «Shańaraq — máhalle — bilim beriw mekemesi» birgeligi huquqıy norma tiykarında belgilep qoyıldı.

«Shańaraq Kodeksi»niń qabıl etiliwi bolsa házirgi zaman talaplarınan kelip shıǵıp shańaraq máplerin rawajlandırıw barısında áhmiyetli qádemlerden boldı. Oǵan kóre, neke qurıwdan aldın jaslardı medicinalıq baqlawdan ótkeriw, jas shańaraqlar ushın dáslepki bes jıl dawamında dispanser qadaǵalawın shólkemlestiriw jumısları shólkemlestirildi.

Respublika «Shańaraq» ilimiy-ámeliy Orayı hám onıń tómeni bólimleri shólkemlestirilgenligi shańaraq, analıq hám balalıq máplerin tek ǵana huquqıy, social-ekonomikalıq qorgaw emes, bálki ilimiy-ámeliy kóz qarastan úyreniw, jedel ideyalar tiykarında shańaraq párawanlıǵın támiyinlew sıyaqlı sawaplı islerge sebep bolmaqta.

Mámleketimiz ǵárezsizligine eriskennen keyin shańaraq párawanlıǵın mámleketimiz iskerliginiń ústin baǵdarlarınan birine aylandı. Solay eken, jas shańaraqtı materiallıq hám ruwxıy tárepten qollap-quwatlaw, olarǵa kómeklesiw, jeńillikler jaratıw, eń aldın menen, úy-jay menen támiyinlew — bulardıń

barlıǵı ushın tek ǵana ata-analar emes, birinshi gezekte mámleket hám jámiyetimiz juwapker.

Respublikamız ǵárezsizliginiń qısqa dáwiri ishinde shańaraq párawanlıǵı jolında tómendegi sawaplı isler:

- shańaraq, analıq hám balalıqtı qorǵaw, puqaralardıń huquqıy mápin asırıw;
- kóp balalı, kem támiyinlengen shańaraqlardı, mayıplardı, baǵıwshısı joq kekseler, jalǵızbaslılardı sociallıq qollap-quwatlaw;
- shańaraqta ruwxıy hám fizikalıq jetik shaxstı qalıplestiriw barısında keń qamtıwshı jumıslar solar qatarınan esaplanadı.

Elimizde shańaraq isbilermenligin rawajlandırıw barısında qatar nızam hújjetleri qabıl etildi. Sol normalıq hújjetler tiykarında shańaraq isbilermenligin jedel rawajlandırıw arqalı turaqlı ekonomikalıq ósiwdi támiyinlew názerde tutıladı.

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

1. Shańaraǵıńızda siz yáki aǵa-inilerińizdiń, apa-qarındaslarıńızdıń jigerlendiriwde ata-anańız qanday jaqsı niyetli sózlerin aytadı?
2. Tómendegi tekstti oqıń hám óz shańaraǵıńızdaǵı sonday jaǵdaylar menen salıstırıń.

ÁKE KISHKENE BALASIN SÚYGENDE KÓKKE ATADI

Bul «mennen de ullı bol, balam» degeni. Bul haqıyqıy ǵamxorlıq hám perzentin barlıq nárseden, hátte, ózinen de áziz biliw belgisi. Áke perzenti mektepke barǵanında onı qushaǵına alar eken, mańlayınan süyedi. Bul «keleshegiń jarqın bolsın» degeni. Erteńgi künniń úmiti bar onda, perzentiniń iǵbalı ushın hár nársese tayarlıq jámlesken boladı usı mehride. Áskeriy xızmetke jiberip atırǵanda áke balasınıń belinen kóteredi. Bul «Watan xızmetine baylaǵan belin bekkem bolsın» degeni. Oqıwın pitkerip balası qolınan jumıs alǵanda ata pátıyaǵa qol jayadı: jolın jarıq bolsın, balam... Sonda onıń kózleri jaslanǵanın kóremiz, qálbindegi maqtanıstı kóz aldımızǵa keltire almaymız. Perzentiniń ullı isler qılǵanın kórgende bolsa ata-ananıń tóbesi kókke jetedi. Qanday alǵıs aytarın bilmey entigedi. Bunıń astında hikmet bar: búgin seni süysem erteń saǵan süyenemen!

Baspa OAV materialları

«Xalqımızdın anıq maqsetti gózlep háreket etiwı, dáwletli bolıwı, baxıtlı bolıp húrmet-izzet tabıwı, márt bolıwı yáki ázzi bolıp qorlıqqa túsiwi, baxıtsizlıq júgin tartıwı, itibardan qalıp, basqalırğa jaltaq hám qul, tutqın bolıwı olardıń óz ata-analarınan balalıqta alğan tárbiyalarına baylanıslı».

**Shavkat
Mirziyoyev**

Shańaraq isbilermenligi kóplep social-ekonomikalıq abzallıqlardı payda etedi. Isbilermenlik hámde awıl xojalıgın aqılğa muwapıq basqarıw tiykarında shańaraq tárbiyasınıń jolğa qoyılıwı jas áwladta insanıyılıq, únemlilik, shólkemlestiriwshilik, shaqqanlıq, ziyreklik, juwapkershilik sıyaqlı páziyetlerdın qáliplesiwine sebep boladı.

Shınıgıw sabağı. Hár qanday jámiyette puqaralardıń baxıtlı, tınısh turmısınıń sulıw hám bekem bolıwı sol qorgandağı hár bir aǵzasınıń kewli toq, shaqqan, jámiyet hám mámleket rawajlanıwına olardıń hám sociallıq hám ekonomikalıq tárepten jetikligine tuwrıdan-tuwrı baylanıslı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Shańaraqtıń qurǵınlıǵı nege baylanıslı?
2. Siziń shańaraǵıńızda shańaraqılıq isbilermenlik jolğa qoyılǵanba? Nege shańaraqta óner úyreniw gerek, delinedi?
3. «Sen tariyxı bay, ullı millettiń perzentiseń», «Sen ullı oyshıllar, alımlar jasap ótken mákanda tuwılǵansań» degen gáplerdi esitkenińizde qálbińizge sol watanǵa, sol jurtta jasap atırǵanlıǵıńızdan maqtanıw sezimi kesheme? Pikińizdi dálilleń.
4. Siz shańaraq aǵzalarıńız benen úy shárayatında kishi biznes basladıńız. Siz jaratqan ónimdi sizden aldın máhalleńizdegi basqa bir úy baslaǵan hám bazar menen baylanıstı jolğa qoyıp óz óniminiń tutınıwshısına iye. Bunday jaǵdayda siz qanday jol tutqan bolar edińiz?

JUMBAQ

Ózimdiki ózime tiyisli emes. Ol kim?

8-§

Ruwxiy qádiriyatlar rawajlanıwında milletler aralıq tatıwlıq múnásibetleri

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

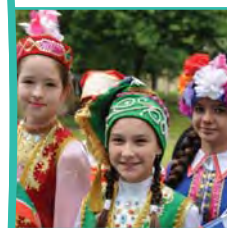
1. Milletler aralıq tatıwlıq degende neni túsinesiz?
2. Ruwxıy qádiriyatlardıń milletler arasıdaǵı tatıwlıqqa qanday baylanıslıǵı bar? Pikirińizdi súwretler arqalı dálilleń.
3. Mámleketimizde búgingi kúnde milletler aralıq tatıwlıq hám diniy keńpeyillikti támiyinlew boyınsha qanday qayırlı jumıslar ámelge asırılmaqta?

Milletler aralıq tatıwlıq — milletler aralıq awızbirshilik, xalıq aralıq doslıq esaplanadı. Milletler aralıq tatıwlıq milliy gáresizlik ideologiyasınıń tiykarǵı ideyalarınan sanalıp, belgili aymaq, mámlekette túrli millet wákılleriniń awızbirshilikte jasawı, birgelikte iskerlik júrgiziwin belgilewshi túsiniq esaplanadı.

Milletler aralıq tatıwlıqtı bir jámiyette jasap, jalǵız maqset jolında miynet etip atırǵan túrli millet hám elatlarǵa tiyisli adamlar ortasıdaǵı óz ara húrmet, doslıq hám awızbirshiliktiń ruwxıy tiykarı dep ataw múmkin. Milletler arasıdaǵı ulıwmalıq qayırlı maqsetler názerinen qaldırmaw, ázeliy qádiriyatlar rawajlanıwı tiykarın quraydı.

Jer júzindegi 1600 den artıq milletten bar-joǵı, 200 den artıǵı óz mámleketshiligine iye. Bunday shárayatta barlıq dúnyada milletler aralıq tatıwlıqtı támiyinlew ushın olardıń mápleri, ruwxıyatı, maqset-

«Ózbekistan xalqın, milletine qaramastan, Ózbekistan Respublikasınıń puqaraları quraydı».

Ózbekistan Respublikasınıń Konstituciyası, 8-statya

lerin úzliksiz úyrenip barıw, siyasiy-sociallıq turmısta onı bárqulla itibarǵa alıw zárur.

Mámleketimiz aymaǵında áyyemnen kópǵana millet hám elat wákılleri awızbirshilikte jasad kelgen. Olar ortasında ásirler dawamında milliy kelispewshilikler bolmaǵan xalqımız ázelden keńpeyllik, miymandoslıq, keshirimlilik, basqalardıń úrp-ádet hám qádiriyatların húrmetlew sıyaqlı ulıwma insanıy páziyetlerin kórsetip kelgen.

Milletler aralıq tatıwlıq ulıwma insanıy qádiriyat bolıp, túrli xalıqlar birgelikte jasaduǵın aymaq hám mámleketler milliy rawajlanıwın belgileydi, siyasiy-ekonomikalıq rawajlanıwına unamlı tásir etedi, tınıshlıq hámde turaqlılıqtıń kepili bolıp xızmet etedi.

Búgingi kúnde jer júzinde 6 mlrd.tan zıyat xalıq bar. Ózbekistan aymaǵında bolsa 130 dan artıq millet hám elat wákılleri jasad atır. Mámleketler kóp milletli (polietnik) hám bir milletli (monortnik) quramǵa iye bolıp, hár biri ózine tánligi menen bir-birinen ajıralıp

TARIYXQA NÁZER

Biziń xalqımızdıń miymandoslıǵı hám keńpeylligi ásirese urıs jıllarında kórinedi. Sol dáwirde Ózbekistangá 1 mln.nan artıq adam, sol qatardan, 200 mıń bala evakuaciya etildi. Túrli milletke tiyisli jetim balalardı xalqımız óz perzentindey ardaqlap, olardı kamalǵa keltirdi. Máselen, 2-jáhan urısı dáwirinde Tashkentli ápiwayı temirshi Shoaxmad Shomaxmudov hám onıń hayalı Baxri Akramova túrli millettiń qarawsız hám jetim qalǵan balaların perzentlikke alıp, tálim-tárbiya bergen. Olar úysiz qalǵan, túrli millet wákılleri bolǵan 13 bala hám urıstan soń jáne 3 balanı óz tárbiyalarına alǵan. Bular: Xabiba, Vova, Shuhrat-rus, Hamidulla-ukrain, Rafiq, Rahmatulla-tatar, Xolida-moldavan, Samur-chuvash, Yuldash, Ergash-evrey, Halima-qazaq, Qaravoy, Nemat, Muazzam, Hakima, Ulugbek-ózbek. Shomaxmudovlar shańaraǵı insaniylyqtı ullılawshı shańaraq sıpatında úlken mártlik, qaharmanlıq kórsetti.

turadı. Hár bir mámlekette túrli millet wákilleriniń bar ekenligi ázel-ázelden oǵan ózine tán tábiyyi reń-bereńlik sıpat berip kelgen. Hár bir millettiń ulıwma mápleri menen ózine tán qádiriyatları da bar.

Ózbekistan sıyaqlı kóp milletli mámlekette túrli milletler máplerin birlestiriw, olar arasında tatıwlıqtı támiyinlew rawajlanıwdıń sheshiwshi faktorlarınan biri esaplanadı. Solay eken, millettiń keleshegi basqa xalıqlar hám mámleketlerdiń rawajlanıwı, pútkil dúnyadaǵı jaǵdayı hám imkaniyatları menen de baylanıslı. Pútkil dúnyada, birinshi náwbette, qońsı mámleketlerde irgeles jasap atırǵan etnoslar ortasında tınıshlıq, turaqlılıq, birge islesiw, awızbirshilik, teń huquqlı múnasibet bolmasa, olardan hesh biri óziniń aydın keleshegin támiyinley almaydı.

Neshe mın jıllıq tariyxımız sonnan derek bere-di, joqarı adamgershilik hám insaniylik, milletler-aralıq tatıwlıq xalqımızdıń eń joqarı páziyetlerinen esaplanadı. Bunı tiykarǵı nızamımız da tastıyıqlaydı.

Jámiyet turmısında diniy keńpeyillik ideyası hár túrli diniy isenimge iye bolǵan adamlardıń bir jurt, bir watanda, joqarı adamgershilik ideya hám niyetler jolında birge hám awızbirshilikte jasawın ańla-tadı. Dúnyadaǵı dinlerdiń barlıǵı jaqsılıq ideyalarına tiykarlanadı, ol hadallıq, tınıshlıq, jaqsılıq hám doslıq sıyaqlı bir qansha jaqsı páziyetlerge súyenedi. Insanlardı hadallıq hám páklik, mehir-aqıbet, insaniylik hám keńpeyillikke shaqıradı.

Haqıyqattan da, hár bir insan, birlespe hám milletler, insaniyattıń xalıqlardıń túrli mádeniyatlarınan ibarat ekenligin ańlawı hám húrmet etiwı júdá áhmiyetli. Solay eken, peyli keńlik joq jerde tınıshlıq, tınıshlıq joq jerde rawajlanıw bolmaydı.

Házirgi waqıtta jurtımızda 16 diniy konfessiya, 2200 den artıq diniy shólkemlerdiń diniy keńpeyillik tiykarlarına ámel etken halda óz ara tınısh-tatıwlıqta

«Samarqand qalasında Sahıb-qıran Amir Temur dáwirinde boy tiklengen, Daniyar payğambar atı menen atalatuğın maqbara islam, xristian hám yahudiylik dini wákilleri tárepinen birdey qádirlenedi... Sol birgana mısaldıń ózi joqarı adamgershilik, jaqsılıq hám keńpeyillik páziyeti xalqımız tábiyatı, mentaliteti tiykarın payda etiwden ibarat ekenliginen derek beredi».

**Shavkat
Mirziyoyev**

BILIP ALÍN!

Ulı oyshıl, moturidiya bağdarı tiykarshısı Abu Mansur Moturidiydıń (870-944) shığarmalarında diniy keńpeyillik, barlıq dindi birdey húrmet etiw uqtırılğan. Onıń Quran túsinigine bağıshlangan, islam áleminde júdá keń tanılğan «Távilot ahl as-sunna» shığarması «Haj» súresi 40-ayat túsiginde: «Shirkew hám sinagogalardı wayran etiw qadağan etiledi. Sonıń ushın da musulmanlar jurtında sol dáwirge shekem olardı buzdırmay saqlanıp qalğan. Bul máselede ilim adamları arasında qarama-qarsılıq joq», delinedi.

ómir súrip atırğanı pikirlerimizdiń anıq dálili esaplanadı.

Házirgi waqıtta túrli millet hám elatlardıń milliy dástúr hám qádiriyatların qádirlep-qásterlew, olardı jáne de rawajlandırıw, bayıtıw máselesi mámleketimizdiń turaqlı itibarında bolıp kelmekte. Búgin ulıwma bilim beriw mekteplerinde jeti tilde — ózbek, qaraqalpaq, rus, qırğız, túrkmen, qazaq hám tájik tillerinde bilim berilip atırğanlıǵı, sonday-aq, galaba xabar quralları, Ózbekistanda jasap atırğan milletlerdiń on tilinde jumıs alıp barıp atırğanlıǵı bunıń ayqın kórinisi esaplanadı.

Ğáresizlikke eriskenimizden keyin, elimizde milletler aralıq tatıwlıq múnasibetleri jáne de rawajlanbaqta. Keńpeyillik hám insanıyılıq mádeniyatın rawajlandırıw, milletler aralıq hám puqaralar aralıq awızbirshilik hám tatıwlıqtı bekkemlew, jas áwladtı sol bağdarda, Watanga muhabbat hám sadıqlıq ruwxında tárbiyalaw jámiyet turmısınınıń eń tiykarǵı wazıypasına aylandı.

Atap aytqanda, búgingi kúnde jurtımızda etnikalıq ózine tánlikti rawajlandırıw hám milletler aralıq múnasibetlerin birlestiriw boyınsha 137 milliy mádeniy oraylar jumıs alıp barıp iskerlik kórsetip atırğan bolsa, mámleketimizdegi milletler aralıq múnasibetler hám shet el mámleketleri menen doslıq baylanısları shólkemi bul mádeniy oraylar iskerligi rawajlanıwında ámeliy járdem berip kelmekte.

2017-2021-jillarda Ўзбекистан Respublikasın rawajlandırıwdıń bes tiy-karǵı baǵdarları boyınsha Háreketler strategiyasınıń 5-baǵdarı — Qáwipsizlik, milletler aralıq tatıwlıq hám keńpeyllikti támiyinlew hámde tereń oylanǵan, óz ara mápli hám ámeliy sırtqı siyasat tarawındaǵı tiykarǵı baǵdar bolıp, tómendegi áhmiyetli wazıypalardı óz ishine aladı:

- Ўзбекистан Respublikasınıń konstituciyalıq sisteması, suvereniteti, aymaqlıq pútinligin qorǵaw;
- xabar qáwipsizligin támiyinlew hám xabardı qorǵaw sistemasın rawajlandırıw, xabar tarawındaǵı qáwiplerge óz waqtında hám múnasip qarsılıq kórsetiw;
- puqaralıq, milletler aralıq hám konfessiyalar ara tınıshlıq hámde tatıwlıqtı bekkemlew;
- mámleketiń qorǵanıw qábiletin bekkemlew, Ўзбекистан Respublikası Qurallı Kúshleriniń jawıngerlik qúdreti hám uqıplılıǵın asırıw;
- átirap-tábiyiy ortalıq, xalıq salamatlıǵı hám genefondına zıyan jetkizetuǵın ekologiyalıq mashqalalardıń aldın alıw;
- ayırıqsha jaǵdaylardıń aldın alıw hám saplastırıw sistemasın rawajlandırıw názerde tutıladı.

Shınıǵıw sabǵı. Milletler aralıq tatıwlıqqa itibar qaratılıwı Ўzbekistanda jasap atırǵan millet hám elatlardıń túrli kásiplerde jumıs alıp barıwı, úrpadet hám dástúrlerden xabardar etiwge tiykar jaratıp atır. Bul óz gezeginde ruwxıy qádiriyatlardıń millet ishinde rawajlanıp, jáne de bayıwına alıp kelmekte.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Mámleketimizde milletleraralıq tatıwlıqtı támiyinlewdiń tiykarǵı tárepleri nede dep oylaysız?
2. Milletler aralıq tatıwlıq hám dinler aralıq keńpeyllik ózara qanday baylanısta rawajlanadı?

JUMBAQ

Girbińnen de jaman. Ol ne?

9-§

Sáwbetlesiw hám óz ara múnasibetlerde ruwxılıqtıń ornı

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Sáwbetlesiw mádeniyatı degende neni túsinesiz?
2. Ne dep oylaysız-jámıyet mádeniyatsız hám ruwxıy-tárbiyalıq qádiriyatlarsız jasay alama?
3. Óz ara múnasibetlerge kirisiwdiń qanday qaǵıydaları bar?
4. Doslasıw mádeniyatı degende neni túsinesiz? Dos tańlawda nelerge itibar beriw kerek?

Har qanday insan belgili bir jámiyet wáki-li esaplanadı hám ol sol jámiyet turmısınıń mádeniyatı hám qádiriyatlarınan óz aldına pikirley almaydı. Jámiyette insanlar ámel etpeytuǵın tárbiyalıq, diniy, siyasiy, ekonomikalıq, huquqıy, ideologiyalıq hám sol sıyaqlı múnasibetleriń átirapında sóylesiw turadı. Jámiyette insan jasar eken, kim menen bolsa da óz ara sáwbetke kirisedi. İnsan sáwbetke kirisiwi onıń sol jámiyettiń aǵzası, háreketke keltiriwshi kúsh sıpatında sanaladı.

Sáwbetlesiwde sóylew ádebi úlken áhmiyetke iye. Jaqsı sóylew baxtlılıqtıń gilti. İnsanlar arasındaǵı sáw-bette kórinetuǵın ádep-ikramlılıq belgileri, bul — xoshkewillilik, jılısózlik, shiyrinsózlik, haqkewillilik hám t.b. basqalar esaplanadı.

Sáwbettiń tiykarǵı deregi sóz esaplanadı. Xal-qımızda, «Jaqsı sóz — jan azıǵı, jaman sóz — jan qazıǵı», degen naqıl bar. Jaqsı yáki jaman sóz insanniń ruwxıyatına tuwrıdan-tuwrı tásir kórsetedi.

Ulli alim Mahmud az-Zamahshariy sonday deydi: «Kóbinese til menen jetkerilgen jaraqat qol menen etilgen jaraqattan awırıraq esaplanadı».

Sóylew hám tıñlay biliw de sóylew mádeniyatın quraydı. Bul orında Yusuf Xos Hojib «Oynap sóyleseñ de, oylap sóyle» degen. Yáki babalarımız, sen sonday sóyle, gápleriñ gáwhar qádirine teñ bolsın, sonday tınıshlıq saqla, ol gawharğa aylansın, gep biykarğa aytpağan. Demek, sóylesiw procesinde sózlerdi tañlap sóylewdi, ne dewdi, qaysı waqıtta tıñlawdı hám tınıshlıq saqlawdı biliw lazım.

Shiyrin sóz, álpayımlıq, ashıq kewillik penen sáwbette bolıw — hár bir insanniñ jaqsı páziyeti hám wazıypası esaplanadı. Ulıwma alğanda, sáwbet adamlardıñ bir-birine tásiri, tárbiya hám óz-ózin tárbiyalaw quralı sıpatında óz ara múnasibetlerde úlken áhmiyet iyeleydi.

Dúnyada hámme janzatlar pinhamı hám áshkara sáwbetke kirisedi. Bir-raq tek ğana insan sanalı türde bir-biri menen sáwbetlesedi. Bir-biri menen múnasibeti onıñ insanıy pazıyletlerin ashıp beretuğın áhmiyetli qásiyet, process esaplanadı.

Tanısw hám múnasibet ornatiw qağıydaları insandı sáwbetke kirisiwi menen baylanıslı. Oğan kóre, tanısw múnasibet ornatiwda kiyiniwi, ózin

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

1. Dos tañlawda nelerge itibar beriw kerek? Mánawiyatlı insan qanday insanlar menen dos tutınadı?
2. Tómendegi gúrriñdi oqıñ.

Bir jaqın dostım bar. Ol hámıyshe azada kiyinedi: Ústindegi kiyimleri, útiklengen. Minez qulqı sulıw: ádep penen basqalardı esitedi, mánili, tásirli gáplerdi sóleydi. İnsanlarğa tek ğana jaqsılıq etip, olarğa paydasın tiygizip jasaydı. Niyeti qayırılı. Adamlar arasındaqı múnasibetlerde qıyanet, ádalatsızlıq, jawızlıq, ótirik sóylew sıyaqlı illeterdiñ joğalıwın qáleydi... Meniñ, bunnan muratıñ ne, degen sorawıma dostım biraz oylanıp juwap qaytardı: «ğániymet ómirimdi qayır-saqawatlı hám paydalı jumıslarğa sarıplap, ózimmen jaqsı at qaldırsam deymen ...»

1. Bul dostıñ qanday ruwxıy gózzal táreplerin óziñizge alıwıñız múmkin?
2. Ne dep oylaysız-insanda bunday gózzal tárbiyanıñ qalıplesiwinde atana, shańaraq, ortalıqtıñ qanday tásiri bar.

BILIP ALÍN!

XII ásirde jasağan Shayx Azizuddin Nasafiydın «Kámil insan» kitabında tómen-degilerdi oqıymız: Adamgershiliktiń belgisi tórt dáreje esaplanadı, yaǵnıy: jaqsı sóz, jaqsı jumıs, jaqsı xulq hám aǵartıwshılıq. Kimde usı tórt dáreje bolsa, insan, biraq kimdedur bul dárejeler bolmasa, ol insanlardan emes. Kimdur usı tórt dárejeni kamalǵa jetkergen bolsa, kámil insan esaplanadı.

«Tısh jasawdıń 99 sırı»

JUMBAQ

Tas eriydi, biraq ol erimeydi. Ol kim?

tutıwı, hám álpayımlıǵı menen baylanıslı tárepler úlken áhmiyetke iye boladı. Aytıwınsha, kiyimge qarap kútip aladı hám aqlıńa qarap shıǵarıp saladı principine tiykarında tanısıw hám múnasibet ornatawda hár eki táreptiń qızıǵıwları, pikirlew dúnyası, ruwxıyılıǵı hám mádeniyatı esapqa alınadı. Múnasibet ornatawda hár eki táreptiń bir-birin túsiniwi hám ańlawı lazım boladı.

Hár bir nárseniń tásirliǵi hám mádeniyatı bolǵanı sıyaqlı doslasıwdıń da mádeniyatı boladı. Bul eń aldı menen eki tanısıwshı shaxstıń bir-birin uzaq múddette sınavı,awır hám múshkilli jaǵdaylarda qanday múnasibette bolıwı hár qashangıdan da áhmiyetli. Doslıq, dos bolıw hám oǵan sadıq bolıw hámde doslıqqa qádiriyat sıpatında qaraw lazım.

Shın dostıń barlıǵı adamnıń óz ómiri dawamında túrli qıyınshılıq hám sınavlardı jeńip ótiwinde qanat hám bir iyinnen turıp, járdem beriwinde kórinedi. Jaloliddin Rumi aytqanıday, «Aqıllı dostı bolǵan adamnıń aynaǵa zárúrligi joq». Sebebi haqıyqıy dos aynaday adamnıń kemshiligin júzine aytıp, onı jaman ádetlerden qaytarıp turadı.

Shınıǵıw sabaǵı. Insanda hámme nárese sulıw bolıwı kerek — qálbi de, aqlı da, sırtqı kórinisi de, basqalar menen qatnası da. Insan jámiyette jasar eken, basqalar menen sawbetke kirisiw arqalı aktiv puqaralıqqa iye bolıp baradı. Sawbettiń manis-mazmun hám qásiyeti insanıy múnasibetler ornatawdıń bir bólegi esaplanadı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Sawbetlesiw mádeniyatı ne ushın kerek?
2. Sawbetlesiw mádeniyatı joqarı rawajlangan insan menen aǵartıwshı insannıń parqı nede? Pikirińizdi dálilleń.

10-§

Aqıl hám ruwxıy uqıplıqtıń jámiyettiń ruwxıy jańalanıwındaǵı ornı

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. «Mektep», «Aǵartıwshılıq», «Ruwxıylıq» túsinikleriniń óz ara baylanısın túsindirıń.
2. «Ilim aǵartıwshılıq insandı kóklerge kóteredi», degende neni túsinesiz?
3. Tómenдеги súwretlerge qarap, ruwxıy uqıplıq iyeleri haqqında pikir júrgiziń.

Jas áwlad bar bilim mektepte aladı. Mektepti bilim dárgayı dep ataw menen bir qatar da oqıwshınıń ómir jolın belgilep beriwshi, onı shaxs sıpatında qalıplesiwin kepilliwshi dárgay da esaplanadı. Mektep oqıtıwshi hám oqıwshi tiykarına qurıladı. Onda joqarı ruwxıylıq, aǵartıwshılıq hám mádeniyatlılıq joqarı bolıwı lazım. Ulıwma bilim beriw mektebi óz moynına júkletilgen wazıypalardı orınlawı hám iskerlikleri dawamında tálim-tárbiyanı rejelestiriw, oqıw-pedagogikalıq procesti alıp barıw, mektep jumısların júrgiziwdi shólkemlestiriw menen baylanıslı jumıslar normalıq hújjetlerde óz kórinişin tawadı. Tiykarınan, 1997-jılı Ózbekistan Respublikasınıń «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızamı hám Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlamasınıń qabıl etiliwi mektep basqıshın jańa basqıshqa alıp shıqtı.

«Тарбия қанshellи jetik bolsa, халиқ sonshellи baxıtlı jasaydı», deydi danıshpanlar. Тарбия jetik bolıwı ushın bolsa bul máselede boslıq payda bolıwına ulıwma jol qoyıp bolmaydı».

**Shavkat
Mirziyoyev**

Haqıyqattan da Kadrlar tayarlaw milliy baǵdar-laması dúnyada «ózbek modeli» dep tán alınǵan milliy rawajlanıw strategiyamızdıń ajralmas bólegine aylandı.

Mámleketimizde jaslarımızdı jetik insan etip tárbiyalaw, bilim alıw, tálim-tárbiya máselesine óz aldına itibar berilip, oǵan konstituciyalıq status berildi. Ruwxıylıǵımızdıń tiykarın quraǵan, ómirimizdiń ajralmas bólegine aylanǵan, mámleketimizdiń turaqlı dıqqat itibarında turǵan bilimlendiriw máselesi Tiykarǵı Nızamımızda bekkem óz ornına iye boldı.

Mektep haqqında gáp keter eken, tálim-tárbiya islerin hár bir shaxs, jámiyet hám mámleket máplerin gózlegen halda ámelge asıradı, oqıwshılardı hár tárepleme kamal tabıwı ushın qolaylı shárt-shárayatlar jaratıp beredi, atap aytqanda, oqıwshılardıń óz ústinde erkin islewi hám qosımsha bilim alıwları ushın imkaniyatlar jaratadı. Mektep oqıwshılarında milliy hámde ulıwma xalıqlıq qádiriyatlardı birlestiriw tiykarında milliy ideya ruwxında joqarı ruwxıy ádep-ikramlılıq páziyletlerin kamal taptıradı, onı haqıyqıy insan, Watanǵa sadıq puqara sıpatında tárbiyalaytuǵınlıǵı tábiyiy.

Jetik insan tálim-tárbiyası ústinlikke áhmiyet qaratan halda mektep oqıwshılarında gárezsiz Ózbekistan Respublikasına hám onıń Konstituciyasına sadıqlıqtı qalıplestiredi, Mámleketlik nıshanlarına (bayraǵı, gimni hám gerbi) húrmetin, qatań intizam hám ilim tiykarların puqta iyelewge shın kewilden juwapkershilik penen ámelge asıradı. Sonday-aq, mekteptiń moynında bilimli, mádeniyatlı shaxslardı qalıplestiriw, olardı shańaraq, jámiyet, mámleket aldındaǵı juwapkershiligin tolıq ańlaytuǵın hám iyelegen bilimlerin turmısqa engize alatuǵın shaxs sıpatında kamal taptırıwdan ibarat wazıypa da júkletilgen.

Áhmiyetlisi, búgingi kúnde tárbiyalı, fizikalıq jaqtan kúshli, Watanǵa sadıq, izleniwsheń pidayı insan, óziniń jeke pikirine iye, hár tárepleme sa-

lamat áwladtı jetkerip beriw jámiyet rawajlanıwınıń áhmiyetli tiykarı esaplanadı.

*Adamnan joqarı tursada álem,
Insan bilim asırıwğa mütájlík sezer.*

Ilim, aǵartıwshılıq insandı kóklerge kóteredi. Ilim, aǵartıwshılıq ta óz nábwetinde mádeniyat, ruwxıylıq túsiniqleri menen tıǵız baylanıslı, olar jámlesken túrde qollanıladı. Sebebi, aǵartıwshılıq — ruwxıylıqqa alıp keletuǵın jol, onı qalıplestiriwshi qural esaplanadı. Sol sebepli Ózbekistannıń birinshi Prezidenti Islam Karimov aytqanıday, «Ilim-aǵartıwshılıqqa qızıǵıwshılıǵı tómen millettiń keleshegi de bolmaydı».

Ilim aǵartıwshılıq ruwxıy mütájlikti joq etiwshi kúsh, ol insańǵa aqlıy, ruwxıy kúsh baǵıshlaytuǵın faktor sıpatında kórinedi. Ol adamlardı jawızlıq iskenjesinen qutqaradı, buzıq, jaman, gúna islerden

BILIP ALÍN

«Óz ara tatıwlıq, maqsetler jámlengen jerde ǵana shańaraq párawanlıǵı, jurt keleshegi, xalıq baxıt-ıǵbalı qarar tabadı».

**«Hikmetler
ǵáziynesi»**

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Nege bilimli, dana insanlarǵa qaratıla «mektep kórgen» degen táriyip qollanıladı?
2. Hesh oylap kórđinizbe? Mektep bolmaǵanında jaslardıń tálim-tárbiyası qanday ahwalda bolar edi?
3. Tómenдеги gúrrińdi oqıp, óz pikirińizdi bildiriń.

Karimjan klasında eń bilgir oqıwshı. Ol hár kúni úyge tapsırmanı orınlawı menen bir qatarda temaǵa tiyisli bolǵan waqıya-hádiyseler, proceslerdi jazıp baradı. Oqıtıwshı tariyx páninen temuriyeler mámleketi haqqındaǵı temanı soraganda ol Sahıbqıran jaratqan «Temur tüzükleri» shıǵarmasınan mámleketti ádil basqarıw, mámlekette ádillikti ornatiwda mámleket húkimdarınıń qatańlıǵı haqqında qosımsha qıldı.

Sabaq juwmaǵına jetkende klaslasları onıń átirapın orap aldı, hár sabaqta tema boyınsha qızıqlı maǵlıwmatlardı tawıp keliwi sın soraganda ol hár sabaqtan keyin 2 saat mektep kitapxanasına barıp, kórkem ádebiyattı, jańa shıqqan nızam hám qararlardı baraqulla oqıp ózine belgilep alıwın ayttı.

«On jil ash jürseñ
de ilim ya óner
izlew jolınan
qalma».

**Abu Hanifa
Imomi Ázam**

qaytaradı, jaqsı minez hám ádep iyesi bolıwǵa járdemesedi. Tek ǵana shın ilimge, aǵartıwshılıqqa erisken adam insan qádiri, millet qádiriyatları, bir sóz benen aytqanda, ózligin ańlaw, erkin hám azat jámiyette jasaw, ǵárezsiz mámleketimizdiń dúnya jámiyetshiliginde ózine múnasip, abıroylı orın iyelewi ushın pidáyılıq kórsete aladı.

Sol sebepli, aǵartıwshı bilimli adamlardan quralǵan jámiyet rawajlanadı, keleshegi aydın boladı. Mısal ushın, babamız sahibqıran Amir Temur zamanında xalqımız ruwxıy-aǵartıwshılıq boyınsha dúnyaǵa dańq taratqanı biykarǵa emes.

Aǵartıwshılıq ruwxıylıqqa jetekleydi. Ruwxıylıqtı turmısqa engiziw tek ǵana bilimlendiriw arqalı emes, aǵartıwshılıq oshaqları, túrli dóretiwshilik awqamlar, shólkem, mákemeler arqalı ámelge asırıladı. Bul bolsa ruwxıy jetiklikti támiyinleydi, xalıqtıń ruwxıylıǵınıń hám aǵartıwshılıǵınıń jetilisiwine imkan beredi.

Aǵartıwshılıq arqalı insannıń ziyrekligi, talantlıǵı, qábiliyeti, alǵa umtıwshılıǵına jarasa belgili bir dárejege erisedi. Aǵartıwshılıqtı tarqatıw jolı menen siyasat hám ekonomika tarawlarında ulıwma sociallıq ózgerisler júz beriwine erisiw mánawiyat xalqınıń juwapkershiligi esaplanadı.

Sebebi, haqıyqıy aǵartıwshı insanlar ǵana óz jurttın rawajlandırıwǵa, onı kóz qarashıǵınday asırıp-abaylawǵa, dúnyada ózine múnasip orın iyelewge uqıplı boladı. Bul bolsa ustaz hám oqıtıwshılar, ata-analar, barlıq jámiyet moynına úlken juwapkershilik júkleydi. Jaslarǵa tálim-tárbiya beretuǵın, olardı ruwxıy-aǵartıwshılıqqa shaqıratuǵın ustazlar húrmetin ornına qoyıw, olarǵa múnasip sharayat jaratıp beriw — eń áhmiyetli wazıypalardan biri esaplanadı.

Ullı aǵartıwshı Abdulla Avloniy: «...*Bilimli xalıq kúshli boladı. Mártlik júrektiń shıdamlılıǵı-nan, ruwxtıń salamathǵınan ibarat bolıp esaplanadı. Aǵartıwshılıqtan, ilimnen hám mádeniyattan ayrılǵan xalıq*

jawızlıq pánjeleriniń arasına qamır sıyaqlı ezilgendeı, áfoli zamirida da óz nápsiniń jaǵasın bosata almas... Solay eken, jawızlıq hám qorqınısh, kámbaǵallıq hám mútájlıkten de artıǵıraq qorqınıshlı bir músiybet esaplanadı», degen edi.

Shınıǵıw sabaǵı: Elimizde ámelge asırılıp atırǵan reformalar nátiyjesinde jámiyetimiz azat hám erkin keleshekke qaray júz tuttı, ruwxıylıq hám aǵartıwshılıqtı rawajlandırıw mámleket siyasatınıń eń ústin baǵdarına aylandı. Sebebi, insanniń, xalıqtıń, jámiyet-tiń hám mámlekettiń kúsh-qúdireti puqaralardıń ruwxıy-aǵartıwshılıq tariyxı, ruwxıylıǵınıń milliy-etnikalıq tiykarları, milliy qádiriyatlar, xalıqtıń uqıplılıǵınıń baslanǵısh tiykarı — mekteptegi tálim hám tárbiyanıń nátiyjesi esaplanadı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Búgin Ózbekistanda turaqlı rawajlanıwdı támiyinlewdе tálim hám tárbiyanıń ornın tiykarlań.
2. İnsan aqlıy hám ruwxıy uqıplılıǵın arttırıwda aǵartıwshılıqtıń ornı qanday?
3. Biz qanday insanlardı aqlıy uqıplı shaxs dep esaplaymız? Pikirińizdi dálilleń.

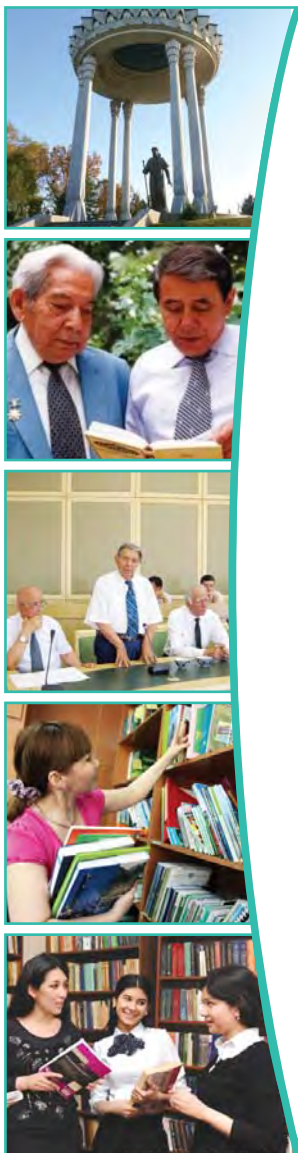
JUMBAQ

Olarǵa erisiw, olardı ózinde jámlew, olardı tabıw ańsat emes. Olardı tuwrı sarplaw, ornında isletiw, ónimli paydalanıw onnan da qıyın. Olar neler?

8—Ruwxıylıq tiykarları

11-§

Ádebiyat — xalıq qálbiniń ruwxıy kórinisi

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Nege ádebiyat – ruwxılıqqa jetklewshi tiykar delinedi? Súwretler arqalı pikirńizdi dálilleń.
2. Ruwxılıqtı jetilistiriwde ádebiyattıń ornı qanday?
3. Ádebiyatsız ruwxıy miyrastı áwladlarǵa jetkeriw múmkin be?

Bir adam óndiris kárxanasında isleydi, ol ya telefon, ya televizor, ya mashina, ya bolmasa ayaq kiyim islep shıǵaradı. Onıń qarıwdarı bolǵan tutınıwshılar ónimnen paydalanıp baha beredi. Bir adam dóretiwshilik etedi. Qosıq jazadı, kórkem roman jazadı. Onıń bahasın kim shıǵaradı? Ulıwma, kórkem dóretiwshiliktiń bahasın bere alamız ba? Ol insannıń qábileti, talantı, ishki keshirmeleriniń bahası qanday boladı? Bunıń juwabı qıyın. Quday bergen talantı, qábiletti, ádebiyattı bahalap bolmaydı. Hárkim ózinshe baha beredi, óz dúnya qarası sheńberinde qabıl etedi.

Milleti, jurtı, xalqınıń dárt-táshwishin, jetiskenliklerin júrek-júrekten, qálbi tórinen alıp shıǵıp qaǵazǵa túsirgen insan dóretiwshiliginiń bahası anaǵurlım qıyın boladı. Mine sizge ádebiyattıń bahası.

Ádebiyat (arabsha ádepler jıyındısı) — ulıwma-insanı ruwxılıqtıń quramlıq bólimi, ádebiy iskerliktiń nátiyjesi, jámiyet turmısı hám onıń jetilisiwinde

Biz shayır degende, aldı menen Alisher Nawayıday teńi-tayı joq insanlardı, jazıwshı degende, Abdulla Qadiri, Aybek sıyaqlı óz xalqı ushın tek ǵana taptırmas talantın emes, al pútkil ómirin baǵıshlaǵan ullı hám teberik insanlardı kóz aldımızǵa keltiremiz.

Bir sóz benen aytqanda, xalqımız ádebiyattı muqaddes hám ullı dárgáy dep biledi. Mine sonday bahanıń ózi elimiz turmısında bul taraw kórnekli wákillerine, olardıń shın sózi, tereń mánili shıǵarmalarına isenim, húrmet hám itibar ázelden joqarı dárejege kóterilgenin ayqın kórsetip turıptı.

«Ádebiyatqa itibar — keleshekke itibar»

úlken áhmiyetli orın tutatuǵın dóretiwshilik tarawı. Ádebiyat eki mániste qollanıladı: 1) keń mániste — barlıq kitap túrleri, gazeta hám jurnallargá qaratıla; 2) tar mániste — kórkem ádebiyat, túrli janrdagı kórkem shıǵarmalar jıynagı esaplanadı.

Kórkem ádebiyat adamzat rawajlanıwınıń belgili bir basqışında júzege kelgen bolıp, dáslep awızeki dóretiwshilik úlgisi sıpatında jaratılıp, tilden tilge ótip, bayıp, jetilisip barǵan. Jazıw payda bolıp, adamlarda jazba sóylew, jazıw mádeniyatı rawajlanıwı menen jazba kórkem ádebiyat ta qalıplese basladı. Kórkem ádebiyat hárqanday xalıq ruwxıylıǵın áwladlardan áwladlarga alıp ótetuǵın tiykarǵı dereklerden biri esaplanadı. Awızeki hám jazba ádebiyat qaysı xalıqqa tiyisliligine qarap, sol xalıq atı menen qosıp júrgiziledi.

Ulıwma bilimlendiriw mákemelerinde ádebiyat oqıtıwdıń bas maqseti salamat, isenimli, ózge insanıń tuyǵıların ańlaytuǵın, milliy hám ulıwma insanıy qádiriyatlarǵa sadıq, joqarı talǵamlı, tárbiyalıq jaqtan barksamal, aqılıy jetik, óz is-háreketlerin basqara alatuǵın kámil insanıń ruwxıy dúnyasın qalıplestiriwden ibarat.

Barlıq mámleketlerde Watan túsiniǵi hám watan súyiwshilik ideyaları bar bolıp, bunday tuyǵılar mámleketlik máplerge, xalıq pikiri, jasaw tárizi hám ruwxıylıǵın qalıplestiriw máselesine tikkeley baylanıslı.

«Kórkem shıǵarma sonday terek, onıń shaqasında ulıwma insanıy miyweler jetiledi, tamırı bolsa milliy dárgayda jaylasadı».

Ótkir Hoshimov

«Sóz insan qádiri
sıyaqlı qádirli»

Jaloliddin Rumi

Dúnya civilizaciyasına úlken úles qosqan Qıtay hikmetlerinde, Yaponiyanıń bilimlendiriwge qaratilǵan itibarında, Koreya rawajlanıwınıń bas maqseti tiykarında da watan súyiwshilik ideyaları jámleskenin kóremiz. Watan súyiwshilik ideyaları ádebiyat sabaqlarında úyretiler eken, jaslardı tınıshlıq hám jaqsı jasawǵa, basqa xalıqlardıń úrip-ádetlerin húrmet etiw arqalı turaqlı ómirge qaray ilhamlandıradı.

Kórkem shıǵarmanı úyreniw arqalı jaslar watan súyispenshilikti ózinde kórsetiwge háreket etedi, shıǵarmadaǵı qaysı bir watan súyiwshilik sezimin ózlestirip aladı.

Jazba derekler ǵáziyneler gilti. Adamzat jámiyet rawajlanıwı procesinde kóplegen áwladlar oy-pikiri hám aqlı menen jaratılǵan ruwxıy miyras, ruwxıy baylıqlar, áyyemgi tariyxıy estelikler bulardıń barlıǵı ǵáziyneler gilti esaplanadı. Bul jazba derekler millettiń ruwxıy baylıǵı, millettiń ózligin ańlatıwǵa xizmet etiwge, onıń tek ǵana ótmishi emes, al házirgi kúni ushın da ruwxıy qádrیات sıpatında qaralıwı tábiyiy jaǵday bolıp esaplanadı.

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Oylap kóriń, Siziń bir jaqın dostıńız dóretiwshilik penen shuǵıllanadı. Ol jazǵan qosıqlar sonday dárejede tásirli, oqıp oyǵa talasız. Sonday jaǵdayda qálbińizden qanday sezimler ótedi?

2. Bizlerdiń watanlasımız bolǵan bir alım ómiri haqqında shet el telekanalları arqalı arnawlı tele kórsetiw berilmekte. Bul jaǵdaydı kórgenińizde sizdi maqtanish sezimi qorshap aladı ma? Ne ushın?

3. Ullı aǵartıwshı babamız Abdulla Avloniydiń tómendegi sózlerin túsindiriniń:

«Hár bir millettiń dúnyada bar ekenligin, ómirin kórsetetuǵın aynası tili hám ádebiyatıdur. Milliy tildi joǵaltıw millettiń ruwxın joǵaltıwdur».

«Hár kim pikirlew, sóz hám isenim erkinligi huquqına iye. Hár kim ózi qálegen maǵlıwmattı izlew, alıw hám onı tarqatıw huquqına iye, ámeldegi konstituciyalıq dúzimge qarsı xabar hám nızam menen belgilengen basqa sheklewler buǵan kirmeydi».

Ózbekistan Respublikasınıń Konstituciyası, 29-statyasınan

Máselen, úsh mırń jıllıq tariyxqa iye biybaha ruwxıy estelik «Avesto», xalıq awızeki dóretiwshiliginiń ájayıp dúrdanası bolǵan «Alpamıs» dástanı, eń áziz hám ullı bayram — Nawrız áyyamı, ruwxıylıǵımızdıń ajralmas bólegi — muqaddes dinimiz, ullı ata-babalarımız Imam Buxariy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Muhammad Muso Xorazmiy, Al-Farǵoniy, ibn Sino, Abu Rayhan Beruniy, Amir Temur, Mırza Ulúǵbek, Alisher Nawayı, babalarımızdıń úlken ruwxıy-aǵartıwshılıq, ilimiy, social-filosofiyalıq miyrası dep alıwımız múmkin. Birǵana «Avesto»da jaqsılıq hám jamanlıq, baxıt hám baxıtsızlıq, insannıń tábiyat penen birleskenligi, abadan turmısınıń hám turaqlı rawajlanıwınıń negizleri óz kórinisin tapqan.

Sonday-aq, sol sıyaqlı ruwxıy ǵáziyne faktorı esaplangan xalıq awızeki dóretiwshiligine de millettiń ruwxıylıǵı, watan súyiwshilik, qaharmanlıq, mámleketshilik tájriybesi menen baylanıslı bilim hám tájriyebeler, biybaha ruwxıy ǵáziyne sıpatında búgingi kúnde de mámleketimizdiń hár tárepleme rawajlanıwı, aydın kelesheğine xızmet etip kelmekte.

Birde bir xalıq ruwxıylıǵına ózine tán bolǵan qádiriyatlardıń basqa xalıqlar tárepinen tán alınıwı ádebiyat arqalı, kórkem shıǵarmalar arqalı kórinedi. Sonday-aq, basqa xalıqlar tárepinen kórkem shıǵarmalar arqalı bayan etilgen dóretiwshilik úlgi-

«...Bul eski jurтта tuwılıp dóretiwshilik etken Ahmad Donish, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xójaev, Sadridin Ayniy sıyaqlı kóplegen aǵartıwshılıq pidayılarınıń úlgili ómiri búgingi kúnde de elimizde jańa jámiyet qurıw, barksamal áwladtı tárbiyalaw, ruwxıylıǵımızdı joqarılatıwda bizge úlken kúsh baǵıshlap kelmekte».

**Shavkat
Mirziyoyev**

«... ádebiyat hám kórkem ónerge, mádeniyatqa itibar — bul eń aldı menen xalqımızǵa itibar, keleshegimizge itibar ekenligin, ullı shayırımız Chólpón aytqanıday, ádebiyat, mádeniyat jasasa, millet jasawı múmkınligin umıtıwǵa bizlerdiń hesh qanday haqqımız joq».

Shavkat Mirziyoyev

leri áne sol xalıq tariyxına qaraǵanda tereń húrmetti ańlatadı. Bunday itibar xalıqtıń maqtanıshı, milliy ózligin jáne de joqarılatıwǵa, ádebiyattan maqtanıw, sonday aq, ruwxıy páziyetlerge itibardı asıradı. Ádebiyattıń kúshi de, quralı da sonda kórinedi.

Xalqımızdıń áwladlardan áwladlarǵa ótip kiyatırǵan oǵada áyyemgi, bay ádebiy-mádeniy miyrasları bar. Ol xalqımızdıń úrp-ádetleri, dástúrleri, bayramları, áyyemgi qoljazbaları hám arxeologiyalıq tabılmalar, xalıq awızeki dóretpesi úlgileri, jazba kórkem ádebiyat, súwretlew hám ámeliy kórkem óner hám de qosıq dúrdanaları, biybaha arxitekturalıq esteliklerinen ibarat.

Shınıǵıw sabǵı: Ádebiyat — mánawiyatlı hám aǵartıwshı insandı, eń aldı menen, jáhan jámiyetshiligine jedel hám tábiyiy túrde kirip barıwı ushın óziniń tınıshlıqqa, birge islesiwge, demokratiyaǵa, insan huquqlarına, shın ulıwma insaniylik qádiriyatlarǵa sadıq ekenin kórsetiwshı eń nátiyjeli qural esaplanadı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Ádebiyattıń insan ruwxılıǵındaǵı ornı nede?
2. Ádebiyat arqalı qanday insaniy xarakter qáliplestiriledi?
3. «Ádebiyat jasasa, millet jasaydı», degen pikirdi dálilleń.

JUMBAQ

Pikir bulaǵıńızdıń tınıq suwları. Olar neler?

12-§

Ekologiyalıq mádeniyat hám ruwxılıqtıń birlesiwı

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

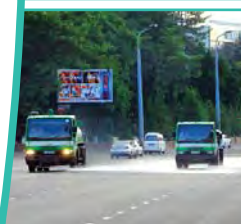
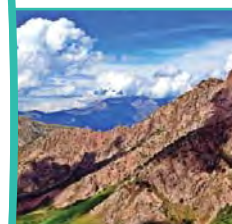
1. İnsan ruwxılıgın qalıplestiriwde ekologiyanıń qanday baylanısı bar?
2. Ekologiyalıq mádeniyat túsiniğine táriyip beriń.
3. «Ekologiyanı qorǵaw — insaniyattı qorǵaw», degen pikirdi túsindirıń.
4. Tómenдеги súwretlerge qarań. Ekologiyanıń qorǵawshısı qanday páziyetlerge iye bolıwı kerек?

Insannıń jetikligi, mádeniyatlılıǵı sırtqı kórisine qarap emes, al onıń dúnya-qarası hám ruwxıy-aǵartıwshılıq uqıplılıǵı menen bel-gilenedi.

Ekologiyalıq mádeniyat — bul qorshaǵan ortalıq haqqında tereń bilimge, tábiyattı asıraw tuyǵısına iye bolıw, ósimlikler hám de haywanlarǵa ǵamxorlıq kórsetiwge, tábiyat qorlarınan aqılǵa muwapıq paydalanıw, sonday aq, olardı kóbeytiw barısında qayǵırıwǵa qaratılǵan ámeliy iskerliktiń joqarı kórsetkishi esaplanadı.

Suwdan paydalanǵanda israpkershilikke jol qoy-maw, suw hawızlerin pataslamaw, shıǵındını dus kelgen jerge tókpew, turar jaylardı azada saqlaw, haywanlarǵa ǵamxorlıq etiw, sonday aq, quslardı ósiriw sıyaqlı háreketlerdi ámelge asırıw ekologiyalıq mádeniyatınıń eń ápiwayı kórinisleri sanaladı.

«Qarawsız qalğan jerler iyesiz bolsa, (yağniy mámleket jerlerin basqarıwshı mekeme) tárepinen abat etilsin. Eger iyesi bolsa, abat etiwge qurbı jetpese, oğan túrli ásbaplar hám kerekli nárseler bersin, sol arqalı óz jerin abat etip alsın. Jáne párman ettim, qarawsız qalğan jerlerde korizlar qursın, buzılğan kópirlardi ónlasın, salmalar hám daryalar ústine kópirlar salınsın, jol ústinde, hár bir mánzilde rabotlar qursın».

«**Temur tuzukleri**»

Búgingi kúnde ekologiyalıq process qıyın ótip atırğanlıqtan ol jámiyet aǵzalarından jańa pikirlerdi, dúnya qaraslardı, etikalıq, mádeniy, ruwxıy jetiklik-ti talap etedi. Sol sebepli ekologiyalıq tálim hám tárbiyanı insanlarǵa síndirmesten turıp, onı ruwxıy joqarı páziyetlerge iye insan dep ayta almaymız.

Bunda, eń aktual wazıypa etip qorshaǵan-ortalıqtı, tábiyattı asraw, tábiyat penen jámiyet ortasındaǵı óz-ara tásirlerin bir komplekste túsiniwdi qáliplestiriw wazıypası jatadı.

Ana tábiyattı qorgaw, qásterlep-abaylaw, tábiyiy baylıqlardı qádirlaw, qorshaǵan ortalıqtı taza hám azada saqlaw hám júzege kelgen ekologiyalıq mashqalalardı joq etiw insannıń mámleket, jámiyet hám qalaberse, óz aldındaǵı tiykarǵı wazıypası hám de juwapkershiligi esaplanadı.

Sol sebepli jaslardıń ekologiyalıq mádeniyatın qáliplestiriwge hám bul tarawda xalqımızdıń bay miyrasınan keń paydalanıwǵa ayırıqsha itibar beriw tiyis.

Ata-babalarımızdıń áyyemgi hám bay ekologiyalıq mádeniyat tarawında qaldırǵan miyrasın tereń úyreniw, ana topıraqtı, suwdı, hawanı, tábiyattı qásterlep-abaylaw, taza halda áwladlarǵa qaldırıw, jaslarda ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriw mashqalası barǵan sayın aktual bolıp baratırǵanlıǵı hátte Tiykarǵı Nızamımızda da keltirip ótilgen.

Bul boyınsha Ózbekistannıń Birinshi Prezidenti Islam Karimov jan kúydirip tómendegilerdi eskertken edi: «Ásirler tutas kelgen waqıtta barlıq insaniyat, mámleketimiz xalqı júdá úlken ekologiyalıq qáwipke duslasadı. Bunı sezbew, qol qawıstırıp otırıw, óz-ózin qurban etiw menen barabar...»

Ata-babalarımız ekologiyalıq ortalıqtıń buzılıwınıń aldın alıwǵa háreket etken, jas áwladtı fizikalıq jaqtan kúshli etip tárbiyalagan, tábiyatqa júdá itibarlı bolǵan, onı kóz qarashıǵınday saqlagan.

Abu Rayhan Beruniydiń «Saydana» shıǵarmasında 1118 túrdegi dárilik, sonnan, 750 ósimlik hámde 101 haywanǵa tolıq táriyip beriledi. Ol óz miynetinde arab, grek, hind, parsı, soǵd hám basqa tillerge tiyisli 4500 ósimlik atı, haywan, mineral hám olardan alınatúǵın ónimler haqqında maǵlıwmat toplap, sol dáwir dárigershilik atamaların tártipke salıwǵa óziniń úlken úlesin qosqan. Onıń ilimiy danalıǵı sonda, izertlewleri, tájiriybelerinde tábiyattaǵı barlıq hádiyseler belgili tábiyiy nızamlıqlar tiykarında júzege kele-di, sırtqı kúshniń tásiiri onı izden shıǵarıwı múmkin, degen juwmaqqa keledi.

Xalqımızdıń tariyxıy-ádebiy miyrası «Avesto»ǵa itibar beretuǵın bolsaq, ata-babalarımız qorshaǵan ortalıqqa, ana jerge júdá itibarlı bolıp, onı qásterlep abaylaǵanına gúwa bolamız. Tek ǵana itibarlı bolıp qalmastan, al hawa, jer, suwdı muqaddes esaplaǵan. Ómiriniń tábiyat penen birlesiw máselesi adamnıń ruwxıy dúnyasına tıǵız baylanıslı halda kórsetilgeni kóp nárseni ańlatadı. Insannıń ruwxıy dúnyasın qalıplestiriwde qorshaǵan ortalıq áyyemgi zamanlardan berli qanday kúshli tásir ótkerip kelgenligi jáne bir márte itibarımızdı kúsheyittedi.

Araldıń ekologiyalıq mashqalasin dúnyalıq kiris dep ataw múmkin. Bul mashqalanı mámleketimiz hám tuwısqan mámleketler jeke halda saplastıra almaydı. Bunıń ushın tek ǵana birlesip, tuwısqan mámleketler menen birgelikte jumıs alıp barsa ǵana jaqsı nátiyjelerge erisiw múmkin. Usı jerde tuwılıp ósken insan hesh qashan óz jurtı táǵdirine biyparwa qarap tura almaydı. Insannıń watanǵa bolǵan súyispenhiligi de, hasıl insaniylıǵı da, sonday jaǵdaylarda ayqın kórinedi. Haqıyqıy ruwxıy-ádepli pazıylet iyesi bolıw ushın hár qanday mashqalalardı óziniń mashqalasında kóriwi tiyis. Demek, biz usı jurttı

«Puqaralar qorshaǵan tábiyiy ortalıqqa abaylı qatnasta bolıwǵa májbúr».

**Ózbekistan
Respublikasınıń
Konstituciyası,
50-statya**

**BILIP
ALÍN!**

Beruniydiń «Eger insanlar tábiyatqa zorlıq qılıp, onıń nızamlıqların qopallıq penen buzsa, bir kún kelip, tábiyat olardıń basına sonday kúndi salıwı múmkin, bunı hesh qanday kúsh qaytara almas», degen sózi búgingi global ekologiyalıq mashqalalardıń bunnan mırń jıl burın boljaw etilgenin kórsetedi.

bárshemiz ushın ulıwma mákan dep ǵana emes, al bárshemiz ushın jalǵız qálib dep túsiniwimiz lazım.

Bir elde tarqalǵan mashqala belgili bir millettiń, insanniń, mámlekettiń emes, al pútkil insaniyat-tıń mashqalasına aylanıwı, olardıń bir-biriniń dár-tine sherik bolıwdı hám birge islesiwdi talap etedi. Bul processte ruwxıy sıpatlar tiykarǵı dáldálshi bolıp xızmet etiwı lazım.

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

1. Siz qorshaǵan ortalıqqa zıyan jetkende, eger onıń aldın alıw qolıńızdan kelse qanday jol tutasız? Bunıń aldın alıw sizge qanday payda kelti-redi?
2. Tómenдеgi jaǵdaydı oquń hám Anvardıń qatnasına óz pikirinińizdi ay-tıń.

Anvar mektepten qayıp kiyatırǵanda qońsınıń suw nasosı buzılıp, kranınan tinbastan suw aǵıwı aqıbetinde háwlini tolıq suw basıp ketkeni hám hátte arqadaǵı qońsınıń diywalınıń da suwda jibip qular halına kelip qalǵanın kórdi. Biraz toqtap qarap turdı. Úyde hesh kim joq shıǵar dep qoydı. Ündemey ótip ketti. Úyge bardı, kiyimlerin almasırdı, awqatlanǵan-nan soń mekteptegi shaxmat dógeresine barıw waqtına kelgenin eslep, jáne mektepke qayttı. Endi qarasa suw basqan qońsınıń úyinde adam tolı. Qaptal qońsınıń diywalı qulaǵan. Suw basqan háwlidegi hámme nárseler — egilgen hám tübekke otırǵızılǵan güller, aǵash karovat hám basqa háwlidegi kóp nárseler suwǵa jibip tiklep bolmaytuǵın halǵa kelip qalǵan edi. Ol da qońsı háwlige kirip «Way-bu, hámme jaq búliniptiǵo, nege dárwazanı, suwdı ashıp ketip qaldıńlar, dedi». Qońsı qız «dárwaza ashıq qalǵanın qaydan bildiń? Sen suw aǵıp atırǵanın kórgenbediń?» degeninen qızarıp ketken Anvar ya «awa» dewin, ya «yaq» dewin bilmey qaldı. Waqtında krandı óshirmegeni ushın dógerекке barǵaninan keyinǵana oylap pushayman boldı.

Búgingi kúnde qorshağan-ortalıqtı qorgaw, tábiyy resurslardan aqılğa muwapıq paydalanıw tarawındaǵı qatnasıqlardı tártipke salıwshı bekkem huquqıy tiykar jaratıldı. Ózbekistanda qorshağan-ortalıqtı qorgaw, tábiyy resurslardan aqılğa muwapıq paydalanıw, ekologiyalıq qáwipsizlikti támiyinlew boyınsha 30 ǵa jaqın áhmiyetli qararlar hám júzlep nızam astı normativ hújjetler qabıl etildi. «Ekologiyalıq qadaǵalaw haqqında»ǵı Nızam hám basqa normativ hújjetlerde jámiyet aǵzalarında ekologiyalıq mádeniyatın qalıplestiriw, mámlekette qorshağan ortalıqtı qorgaw óz kórinisin taptı.

Shınıǵıw sabaǵı. Búgingi kúnde ekologiyalıq tálim hám tárbiyanı insanlar sana-sezimine sińdirmesten turıp, ruwxıy joqarı mánawiyatlı, aǵartıwshı jámiyet qurıp bolmaydı.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Keleshegimiz ertesi bolǵan jetik áwlad tárbiyasında ekologiyalıq mádeniyatı qalıplestiriwdiń tiykarǵı wazıypaları nelerden ibarat?
2. «Tábiyat hám insan óz ara belgili bir nızamshılıqlar tiykarında qatnasta boladı. Bul nızamlardı buzıw ońlap bolmaytuǵın ekologiyalıq apatlarǵa alıp keledi», degen pikirge qanday qaraysız?
3. Búgingi kúnde mámleketimizde qorshağan ortalıqtı asraw, tábiyatı qorgaw boyınsha qanday is-háreketler ámelge asırılıp atır?

JUMBAQ

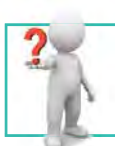
Ol tınısh, adamlar tınısh. Ol tınıshsız, adamlar ómiri qáwip astında. Olar neler?

«Eń áhmiyetli másele — xalıqtıń ekologiyalıq mádeniyatın saqlaw haqqında ádewir bas qatırıwımız zárúr. Álbette, bunday mashqalalardı tek ǵana hákimshilik jol menen sheship bolmaydı, buǵan jas áwlad qálbinde ana tábiyatqa mehr-muhabbat, hám oǵan baylanıslılıq sezimin tárbiyalaw arqalı erisiw múmkin».

**Shavkat
Mirziyoyev**

13-§

Jaslar iskerliginde joqarı ruwxılıqtı qáliplestiriw

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. Jaslar jámiyetlik iskerliginiń tiykarın neler quraydı?
2. «Men usı áziz eldiń perzentimen, men ullı insanlardıń áwladıman, ullı tariyx hám mádeniyat iyesimen» degen haqıyqıy milliy maqtanış sezimi qáliplesiwi ushın jaslarda qanday páziyetler qarar tabıwı kerek?
3. Súwretlerge qarap bul jaslardı ne birlestirip turǵanı haqqında pikir júrgiziń.

Bala tuwılǵannan baslap shańaraq ortalıǵında jasaydı. Shańaraqqa tán dástúrler, qádiriyatlar, úrp-ádetler balanıń kámil insan bolıp qáliplesiwinde tiykar boladı. Eń tiykarǵısı, perzentler shańaraq ómir mektebi arqalı jámiyet talapların ańlaydı, sezedi. Bul biykarǵa emes, álbette.

Elimiz jasları búgingi turmısımızdıń túrli tarawlarında iskerlik júrgizip atır. Olar búgin student hám oqıwshı, jumısshı hám de shıpaker, pedagog hám injener, biznesmen hám de isbilermen. Jaslarımız kompyuter, internet texnikası, bir neshe shet tillerin jaqsı iyelep, rawajlanǵan mámleketlerde bilim alıp, jáhan maydanına shıǵıp atır.

Ózbekistannıń keleshekte ullı mámleket bolıwı ushın joqarı bilimli hám maman kadrlardı tárbiyalap shıǵarıw talap etiledi. Házirde bunday úlken wazıpanı shın kewilden orınlaytuǵın, zamanagóy

hám jáhannıń eń aldınǵı tálim texnologiyaları menen qurallanǵan pedagog kadrlarǵa bolǵan talap kúnnen-kúnge artıp barmaqta. 1991-jılı mámleketimizde «Ózbekistan Respublikasında jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatınıń tiykarları haqqında»ǵı Nızam qabıl etiliwi mámleketimizdın jaslarǵa bolǵan joqarı ǵamxorlıqtıń hám itibarınıń joqarı belgisi boldı. Jaslardıń jámiyettegi jámiyetlik-siyasiy, ekonomikalıq, mádeniy reformalardı ámelge asırıw proceslerinde jedel

DÓRETIWSHILIK JUMÍS

1. «Watanımızdın pidayı perzentleri» degende qanday jaslar názerde tutıladı?
2. Fizikalıq jaqtan salamat jaslar ruwxıy salamat bolıwı da múmkin be?
3. Tómenдегі тексті oqıń hám óz pikiriniz benen bunday jetiskenliklerge qanday erisiw múmkinligin aytıń.

Ózbekistanlı jas shaxmatshılar Minsk qalasında rapid hám blits shaxmat boyınsha balalar ortasında ótkerilgen jáhán chempionatında qábiliyet hám sheberligin kórsetip, joqarı jetiskenliklerge eristi. Blits shaxmat boyınsha ótkerilgen jáhán chempionatınıń on jasqa shekem bolǵan balalar ortasındaǵı jarıslarda Islambek Sindorov altın medaldı qolǵa kirgizdi, Abdulbosıt Sharafjonov gúmis medalǵa eristi.

Islambek Sindorov toǵız partiyanıń segizinde jehiske erisip, 8 ochko menen eń joqarı orınǵa kóterildi. Ol rossiyalı Konstantin Kotelnikov, Arseniy Chumak, Vsevolod Timofeev, Patrik Pershin, Tamerlan Chindigir, litvalıq Moteus Dudnikas, ukrainalıq Igor Nagorniy hám komandalası Abdulbosıt Sharifjonov ústinen jehiske eristi. Islambek rapid shaxmat boyınsha ótkerilgen jáhán shempionatında da tabıslı qatnasıp, ekinshi orındı iyeledi. Ol jarısta rossiyalı Aleksandr Chjigerlikashin, Sergey Pogorelov, Vsevolod Ponomarev, Tamerlan Chindigir, ukrainalı Oleksiy Popovskiy, Yuriy Xrinovskiy, Kemal bashirov hám vetnamlı Pan Xiem Doandi jehip, usı jarısta chempion bolǵan belarushlı Mixey Naumenko menen birdey — segiz ochko topladı hám qosımsha kórsetkishler boyınsha gúmis medalın qolǵa kirgizdi.

ÓZA materialları

qatnasıwın qollap-quwatlaw, olardıń ruwxıy-tárbiyalıq, ideyalıq-teoriyalıq uqıplılıgın arttırıw ushın zárúr shárayatlar jaratıp beriw, jaslardıń mánawiy ruwxiyatınıń qáliplesiwi hám rawajlanıwı nızamlıqların úyreniw hámde analizlew tiykarında jaslarǵa tiyisli siyasatın ámelge asırıw házirgi kúnde úlken áhmiyetke iye.

Bul sıyaqlı nızamshılıq hújjetleriniń qabıl etiliwi sociallıq ádillik, insaniylyq, mehir-áqıbet ideyalarına tayanıw qatarında jaslar turmısınıń barlıq salaların qamtıp alıwshı tiykarǵı principielerin bekkemleydi. Ózbekistan Respublikasınıń «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam hám «Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması» talapları tiykarında alıp barılǵan reformalar joqarı dárejede joqarı mamanlıqqa iye, básekige shıdamlı qániyge kadrlardı tayarlaw maqset hám wazıypalardı ámelge asırıw ushın baǵdarlangan.

Jaslar siyasatınıń aktuallıǵı	ashıqlıq hám tınıqlıq;
	jaslardıń tuwrıdan-tuwrı qatnası;
	Jaslar baslamaların qollap-quwatlaw hám marapatlaw;
	ruwxıy, tárbiyalıq hám mádeniy qádiriyatlardıń ústinligi;
	ruwxıy kriteriyalarǵa itibar qaratılǵanlıǵı;
	jaslardıń kemsitiliwine jol qoymaw;
	jámiyet turmısındaǵı ruwxıy ózgerislerden aldınǵı qatarlarda bolıwı;
	sociallıq-ekonomikalıq, siyasiy hám ruwxıy tarawlardaǵı reformalardı ámelge asırıwda aktiv qatnası hám t.b.

Eń joqarı milliy qádiriyatlardıń belgilerin tárbiyalaw, ulıwma insaniylyq qádiriyatlardı inabatqa alǵan halda Ózbekistan Respublikası puqarasınıń milliy ózin-ózi ańlawın rawajlandırıw, kásiplik sheberlikke umtılıw, miynetke hám úzliksiz túrde tájriybesin asırıp barıwǵa shaqırıwshı sıpatların qarar taptırıw, shańaraq turmısına tayarlaw, ata-ana hám tuwǵan-tuwısqanlar, shańaraq aldında juwapkershilik sezimin tárbiyalaw sıyaqlı máseleler óz kórinisin tapqan.

Bárkamal áwladtı tárbiyalaw — jaslardıń ruwxıylıgın, pikirlewin qáliplestiriw tiykarı bolıp esaplanadı. Ózbekistan jaslar mámleketi sanaladı. Sol tárepten alıp qaraǵanda, mámleketimiz keleshegi, millettıń rawajlanıwı bú-

gingi jaslardıń bilimine, kúsh-ǵayratına, dúnya qarasına, watan súyiwshilik seziminıń qánshelli joqarılıǵına, kámillik dárejesine baylanıslı. Keleshegimiz erkin pikirleytuǵın, óz betinshe is júrite alatuǵın, shet tillerin jaqsı biletuǵın, joqarı texnologiyalıq pikirlewge iye bolǵan, Watan hám xalıq máplerin óz máplerinen ústin qoya alatuǵın, kerek bolsa, Watan ushın janın pidá etetuǵın jaslardı talap etedi.

2017-2021-jılları Ózbekistan Respublikasınıń rawajlandırıwdıń bes tiykarǵı baǵdarı boyınsha Háreketler strategiyasınıń tórtinshi — Sociallıq tarawdı rawajlandırıwdıń mánis-mazmunında úzliksiz tálim sistemasın jáne de rawajlandırıw, bilimlendiriw xızmetleri imkaniyatların ele de jetilistiriw; mektepke shekemgi bilimlendiriw mekemeleri tarmaǵın keńeytiw hám usı mekemelerde balalardıń hár tárepleme intellektual, estetikalıq hám fizikalıq jaqtan rawajlanıwı ushın shárt-shárayatlardı túpten jaqsılaw; jaslardı tiyisli mámleket siyasatın rawajlandırıw nátiyjesinde fizikalıq salamat, ruwxıy hám aqlıy rawajlangan, ǵárezsiz erkin, Watanǵa sadıq, qatań turmıslıq kóz qarasa iye jaslardı tárbiyalaw, demokratiyalıq reformalardı tereńlestiriw hám puqaralıq jámiyetin rawajlandırıw procesinde olardıń sociallıq iskerligin asırıwday aktual máseleler názerde tutılǵanı biykarǵa emes.

Tek ǵana milliy hám ulıwma insanıyılıq qádiriyatlar jámlesiwiniń zárúrligin tereń ańlaytuǵın, zamanagóy bilimlerin, intellektual uqıplılıǵı hám aldınǵı texnologiyalardı iyelegen insanlar ǵana óz aldına qoyǵan strategiyalıq rawajlanıw maqsetlerine erisiw múmkin.

Hár bir mámleket óziniń jaslardı menen maqtanatuǵını tábiyiy. Bunıń sebepleri bar álbette. Bizlerdiń mámlekette bular:

- jaslar mámleketimizde social-ekonomikalıq reformalarda tiykarǵı kúsh sıpatında qatnasıp kelmekte;
- 32 millionnan aslam xalıqtıń 10 millionın jaslar quraydı;
- búgingi kúnde jaslarımız arasınan jáhan chempionları, xalıq aralıq pán olimpiadaları, festival hám tańlawlar jeńimpazları jetilisip shıqpaqta.

«Jaslarimizdi haqli tūrde Watanimizdīn keleshegi ushin juwapkerlikti moynina alıwǵa uqıplı bolǵan, búgingi hám erteńgi kúnimizdīn sheshiwshi kúshine aylanıp baratırǵanlıǵı hámme-mizde maqtanış sezimin oyatadı».

**Shavkat
Mirziyoyev**

«Men sizlerdīn mámleketińizdegi mekteplerde bir neshe ret bolǵanman. Hár saparı balalardīn janıp turǵan kózlerin kórgenmen — bul Ózbekistan basshılarınıń bilimlendiriw tarawındaǵı siyasatınıń eń jaqsı nátiyesi esaplanadı».

**Mixail Lomonosov
atındaǵı Moskva mámleketlik
universitetiniń
rektori V. Sadovnichiy,
Rossiya Federaciyası**

Biziń Konstituciyamız tárbiyalıq qádiriyatlardıń bekkem tiykarı qoyılǵan nızamımız esaplanadı. Onda milliy qádiriyatlarımız óziniń rawajlanıwın tapqan. Máselen, Tiykarǵı Nızamımızdın 45-statyasında «Er jetpegenler, miynetke uqıpsızlar hám jalǵız kekselerdīn huquqları mámleket qorǵawında» boladı delinedi.

Shınıǵıw sabǵı. Búgingi kúnge kelip, perzentiniń ata-ana aldındaǵı wazıypası, ata-ananıń perzent aldındaǵı juwapkershiligi milliy nızamshılıq tiykarında bekkemlenip qoyılǵanlıǵı Ózbekistan jaslarınıń milliy dástúr hám qádiriyatlarımızdı húrmet qılıwǵa, ruwxıy páziyetlerin ózinde qarar taptırıwda bekkem tiykar wazıypasın óteydi.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Mámleketimizde jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatınıń ámelge asırılıwında sizlerdīn úlesińiz qanday?
2. Jaslarda huquqiy,tárbiyalıq, ruwxıy mádeniyatınıń úzliksiz baylanıslılıǵı nelerde kórinedi? Mısallar menen túsindiriniń.
3. Búgingi kúnde mámleketimizde puqaralıq jámiyetin rawajlandırıwda jaslar qanday orın tutpaqta. Pikińizdi túsindiriniń.

JUMBAQ

Geyde jer sıyaqlı jaqın, geyde aspan sıyaqlı uzaq.
Ol ne?

14-§

Globalisasi shárayatında milliy ruwxılıqqa qarsı qáwipler

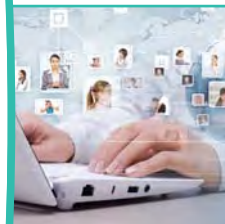
JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. «Globalisasi» atamasınıń mánis-mazmunın túsindirip beriń. Súwretlerge qarap pikirińizdi bayanlań.
2. «Globalisasi bul — eń aldı menen turmıs pátleriniń sheksiz dárejede tezlesiwı», degende neni túsinesiz?
3. Globalisasi dıń jámiyetke, mámlekettiń ruwxıy joqarılawına qanday tásiri bar? Pikirińizdi dálilleń.

Úgingi globalisasi shárayatında mámleketimiz milliy máplerin qorgaw, qáwipsizligi hám turaqlılıgın támiyinlew, gárezsizlikti bekkemlew hár qashangıdan da úlken áhmiyetke iye bolıp barmaqta. Bunday shárayatta mámlekettiń ruwxıy-tárbiyalıq negizleri, milliy hám ulıwma insaniy qádiriyatlar, ruwxıy miyrasınıń dárejesin saqlap qalıwğa erisiw lazım. Solay eken, milliy mámleketshiligimiz tiykarlarında milliy hám ulıwma insaniy qádiriyatlar tiykarında qalıplesken puqaralıq jámiyetin rawajlandırıw jatadı.

Globalisasi (lat. Globus — shar, jer planetası) — XX ásir dıń ekinshi yarımı — XXI ásir basında jáhán rawajlanıwında qalıplesken jańa ulıwma planetalıq ilajlar, mámleketler hám insanlar ortasında óz ara baylanıslardıń keńeyiwı, dúnya dárejesinde málimleme mákanı, kapital, tovar hámde jumısshı kúshi

9—Ruwxılıq tiykarları

«Ásirese, xalıq-aralıq terrorism, ekstremizm, norkotrafik, diniy qarama-qarsılıq, nızamsız migraciya, adam sawdası, ekologiyalıq mashqalalar, ayırım mámleketlerde ekonomikalıq krizis, jumıssızlıq, kámbağallıq kúsheyip baratırğanı ulıwma insaniyattı qattı qorqıwğa salmaqta».

Shavkat Mirziyoyev

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Globalisasi shárayatında jámiyetimiz turmısınıń ruwxıy jańalanıwı tásir etiwden saqlanıw ilajları nelerden ibarat?
2. Ideologiyalıq qáwipler tásirine túsip qalğan insandı qalay jat ideyalar-dan qutqarıw múmkin?
3. Tómendegi pikirди oqıń hám óz múnasebetińizdi bildiriń.

D. Vilkersonnıń pikirinshe, Batis jámiyetinde tárbiyalıq buzıqlıq kúsheyip baratırğanlıǵına sebepli kabel televideniyesi arqalı kórsetiletuǵın insaniyatqa jat illetler keń engizilip atırğanlıǵında. Eń qáwiplisi sonda, batis mámleketleri óz dúnyaqarası, dástúrlerin hám jasaw tárizín hár qıylı usıllar menen, tiykarınan, ideyalıq hám ideologiyalıq tásir arqalı ózge millet hám xalıqları turmısına kirgiziwge urınbaqta.

qarsı bolğan, insan shaxsınıń tómenlesiwi, sociallıq, ruwxıy-tárbiyalıq normalarǵa ámel qılmaw menen baylanıslı process payda etedi. Dúnya mámleketleri, belgili kúshler, oraylar, shaxslar tárepinen óz máplerin ideyalıq-ideologiyalıq tárepten támiyinlew, gárezli maqsetlerdi gózlep, mámleketi hám ózge mámleket xalqı, ásirese, jaslardı aljastırıp, olardıń sanasına insaniyatqa hám tárbiyaǵa jat ideya hám qaraslardı sińdiriwge xızmet etetuǵın usıl hám texnologiyalardan paydalanǵan halda túrli qáwiplerdi ámelge asıradı.

Sol sebepli ideyalıq — ideologiyalıq qáwiplerge qaratıla sergek bolıp jasaw mámleketimiz mápleri, milliy dástúr hám qádiriyatlarımızǵa jat ideya hám qarastarınıń maqsetlerin tereń ańlaw imkanın beredi, ásirese, jaslarımızdı usı sıyaqlı qáwip-qáterlerden qorgaw, ruwxıy tárbiya sistemasın jáne de rawajlandırıw, ruwxıy qáwiplerge qarsı gúreste sheshiwshi kúshke aylanadı.

Ruwxıy qáwip degende tili, dini, isenimine qaramastan, hár qanday insannıń erkin bolıp jasawına qarsı qaratılǵan, onıń ruwxıy dúnyasın izden shıǵarıw maqsetinde kózge tutatuǵın ideologiyalıq, ideyalıq hám informaciyalıq hújimlerdi túsinemiz.

Sonday-aq, ruwxıy qáwipler buzıwshı kúshlerdiń óz materiallıq, siyasiy máplerin gózlegen halda hár túrli oraylar tárepinen birde bir mámleketke salıstırǵanda ishten yamasa sırttan turıp tuwrıdan-tuwrı ámelge asırılatuǵın ruwxıy buzǵınshılıqtıń belgili forması esaplanadı. Olar óz maqsetlerine erisiw ushın hár qanday usıllardan, adamlardıń ruwxıy-mánawiy sezimleri, milliy tuyǵıları, hár qanday jámiyette bar bolǵan sociallıq-ekonomikalıq, ruwxıy mashqalalardan, sonday-aq, zamanagóy texnologiya, telekommunikaciya, XQ, internetten sheberlik, aldawshılıq, ádalatsızlıq menen paydalanıwǵa háreket etedi.

Ruwxıylıqqa qarsı qaratılǵan hár qanday qáwip, óz-ózinen mámleket qáwipsizligi, onıń milliy mápleri, fizikalıq tárepten hám aqlıy tárepten salamat áwlad keleshegin támiyinlew jolındaǵı oǵada qáwipli qáterlerden birine aylanıwı hám mehir-aqıbette jámiyetti kriziske alıp keliwi múmkin.

QÁWIPLER	
ISHKI	SÍRTQÍ
Itibarsızlıq, nızamǵa boysınbaw, satqınlıq, jergiliklilik, korupsiya, basqalardı mensinbew, kóre almaslıq, juwapkershiliksiz hám t.b	Fundamentalizm, shovinizm, fashizm, «ǵalabalıq mádeniyat», jat ideya hám ideologiyalar, ideyalıq boslıq, ruwxıy hám tárbiyalıq tómenlik, tárbiyalıq buzıqlıq hám zorawanlıq, egocentrizim, norkobiznes, separatizm, dinshilik, milliy-ruwxıy qádiriyatlarǵa itibarsızlıq penen qaraw hám t.b.

Globallasıw procesleri ilim, pán-texnika, ekonomika hám basqa tarawlarǵa tásir kórsetiwi menen bir qatarda, mámleket basqarıwın demokratiyalastırıw máselesine de úlken tásir kórsetedi. Globallasıw procesleri aqıbetinde milliy ózlikke qáwıp salıwshı multi mádeniyat kirip keldi. Endilikte onıń tásiri astında hár bir milletke tán bolǵan belgi hám qásiyetler ulıwmalıq mádeniyat belgileri menen aralasıp ketpekte. Eń ashınarlısı, onıń tásirine jaslar túsip qalmaqta.

Búgingi kúnde mámleketimizde jámiyettiń ruwxıy-tárbiyalıq joqarılawı, puqaralardıń, tiykarınan jas áwladtıń ruwxıy-tárbiyalıq kamalatı máselesine úlken itibar qaratılıp, bul baǵdardaǵı jumıslardıń kólemın jáne de keńeytiwde anıq maqset hám wazıypalar belgilenedi. Mámleket hám jámiyettiń úzliksiz birgelikte islep shıǵılǵan bul baǵdardaǵı sistemalar, is-ilajlar nátiyjesinde eń aldı menen, ózlikti ańlaw, tariyxıy hám milliy qádiriyatlar, áyyemgi úrip-ádet hám dástúrlerimizdi tiklew hám olardı jáne de bayıtıw, ata-babalarımız ruwxına húrmet kórsetiw, tariyxıy estelikler hám zıyarat orınlarınıń qayta tikleniwi hám eń áhmiyetlisi, milliy ǵárezsizlik ideyasına tiykar salınıwında qatar unamlı jumıslar ámelge asırıldı.

Puqaralıq jámiyeti rawajlanıwında globallasıwdıń tásiri	
<p>Globallasıwdıń unamlı tárepi nelerde kórinedi:</p> <p>Mámleketler hám xalıqlar arasındaǵı integraciya hám birge islesiw baylanısları kúsheymekte, kapital, tovarlar erkin háreketi ushın úlken qolaylıqlar jaratıp bermekte, zamanagóy kommunikaciya hám xabar texnolo-giyaları, ilim-pán jetiskenlikleri tezlik penen tarqalıp atır, qádiriyatlar ulıwma insaniylik negizde birlespekte. Sonıń menen bir qatarda, sivilizaciyalar aralıq baylanıs jańasha sıpat payda etip atır, bunıń nátiyjesinde ekologiyalıq apatshılıq waqtında óz ara járdem kórsetiw imkaniyatları artıp barmaqta hám t.b</p>	<p>Globallasıwdıń unamsız tárepi nelerde kórinedi:</p> <p>Insaniyattı óz ara qarama-qarsılıqlar aǵımına alıp barıwshı, ruwxıylıqtı kám-baǵallastırıwshı, sonday aq, onı awır aqıbetlerge alıp barıwshı jańa «qádiriyatlar» qalıplesiwine alıp kelmekte. Búgingi kúnde dúnyadaǵı túrli xalıqlarınıń sanası hám qálbi túrli ideyalardı sińdi-riw maydanına, ideologiyalıq poligonǵa aylandırıp atır. Oraylıq Aziyada diniy ekstremizm hám fundamentalizmdi keń tarqatıw barısında alıp barılıp atırǵan qoparıwshılıq háreketleri kúsheyiwine alıp keldi hám t.b</p>

BILIP ALÍN!

Globalisasiwdın zıyanlı áqibetlerine qarsı tura alıwda:

- milliy intellektual uqıplılığın asırıw;
- milliy-ruwxıy miyrasın jaslar sanası hám dúnya qarasınıń ajralmas bólegine aylandırıw;
- jaslarda milliy ózlikti ańlatıw hám olarda watan súywshilik sezimin qalıplestiriw;
- tariyxıy sana hám tariyxıy ótmishti qalıplestiriw, tariyxqa bolğan qızığıwdı asırıw;
- shańaraq abroyı, máhallesine bolğan mehir-muhabbat, kitap oqıw, bilim hám aǵartıwshılıqtı engiziw;
- milliy qádiriyatlarımız hám úrp-ádetlerimizge húrmette tárbiyalaw lazım.

Shınıǵıw sabaǵı. Jámiyet rawajlanıwına unamsız tásir etetuǵın, ayanıshlı áqibetlerge alıp keletuǵın ideologiyalıq qáwiplerge qarsı jámiyet aǵzaları, eń aldı menen, jaslarımızdın iyman-isenimin bekkemlew, jigerli, kúshli etiw, olardı óz jeke pikirine iye bolğan jetik insanlar etip tárbiyalaw lazım.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Búgingi kúnde ruwxıy turmısımızǵa qáwip salıp atırǵan qanday illetlerdi biz globalisasiw tásiiri dep ataymız?
2. «Óz úyińdi óziń asıra» degen pikirdi qalay túsindiresiz?
3. Qanday qáwipler bizler ushın kishkene bolıp kórinse de, biraq onıń zıyanı úlken boladı, hátte onı qaplapta bolmaydı? Pikirińizdi dálilleń.

JUMBAQ

Kóbinese adamlardı durıs jolǵa baslaydı. Ol ne?

15-§

Жамият руwxылыгын жоqарылатыwда media маденйатынын тасири

JEDELLESTIRIWSHI SORAW HÁM TAPSÍRMALAR:

1. «Internet», «Media mádeniyat» hám «Informaciya qáwipsizligi» túsiniklerine táriyip beriń.
2. Háziret Alisher Nawayı babamızdıń «Agar ogohsen sen, shohsen sen», degen biybaha hikmetinde qanday máni jámlengen?
3. Búgingi kúnde media mádeniyatınıń jámiyeti ruwxıylığına tásirin nelerde seziw múmkin? Súwretler arqalı pikirńizdi dálilleń.

ociallıq tarmaqlar, galabalıq mádeniyat elementlerin biliw búgingi aktual wazıypa esaplanadı. Biz joqarı texnologiyalar dáwirinde jasap atırmız: qálegen maғlıwmattı, ózimizge zárúr bolǵan hár qanday informaciyanı izlewde hár túrli sociallıq-siyasiy gazetalar, kitaplar hám tele kórsetiwlerge qaraǵanda internetti maqul kóremiz. Nege sonday? Sebebi internettegi maғlıwmatlar tezlik penen isleydi, tez-tez jańalanıp turadı hám eń tiykarǵısı, bizlerge paydalanıw hesh qanday qıyınshılıq tuwdırmaydı.

Háziret Alisher Nawayı babamız xabardıń shaxs, jámiyet turmısında, tutqan áhmiyetin joqarı bahalap, bunnan bes ásir aldın «Agar ogohsen sen, shohsen sen», degen biybaha qatarın jazıp qaldırǵan.

Xabar texnologiyalari keskin rawajlanib baratirgan waqitta informaciyani qawipsizligi shaxs, jamiyet, mamlekettin milliy maplerin tamiyinlewe ulken ahmiyetke iye.

Belgili bolganiday, har bir informaciyada map jatadi. Biraq har bir informaciyadan milliy ham xalq araliq maplerge qarsi kelgen halda paydalanuw jinayat esplanadi. Bugingi kunde bolsa xabar dunyanin ayrim mamleketleri hamde xalq araliq terroristlik sholkemler qolinda tiykarqi ham qorqinshli quralga aylanib barmaqta. Bunin tiykarqi sebebi — informaciyani en qolayli ham operativ, en onimli tarepi esplanadi.

Jamiyetimiz turmisiyin ayarliqtay barliq tarawlarin, sol qatardan, bilimlendiriw tarawindaqi rawajlaniwın internet, televideniye, radio ham galabaliq baspalarsiz koz aldımızga keltire almaymız.

Dunyada juz berip atirgan turli waqiyalar ham maqlwmatlar xabar-kommunikaciya texnologiyalari, internet ham galabaliq xabar qurallari arqali kirip kelmekte. Bazı bir jaslar bul maqlwmatlarga ozleri bilmegen halda isenip atir, bul bolsa olardin sanasina tasir korsetip atirganligi sozsiz.

Jaslarımızdin media sawatxanligın asırıwda gala-ba-xabar qurallariniın roli ulken. Olar arqali har turli korsetiwler sholkemlestirip barıw, dunyada juz berip atirgan socialliq-siyasiy ozgerislerdi analizlew ham bul arqali jaslardı tuwrı bagdarlap barıwdin en onimli joli esplanadi.

Bunda jaslar internet sistemalarinan paydalan-ganında, ozimizdin rasmiy ham isenimli saytlarımızdan kobirek paydalanıwları maqsetke muwapıq boladi.

Socialliq, ekonomikalıq, siyasiy, madiy ham ekologiyalıq tarawlarda ozgerisler procesi, asirese, informaciyani rawajlanıwına alıp keldi. Bul bolsa tutınıwshılardan informaciyadan onimli paydalanıwdı talap etedi.

**BILIP
ALIN!**

Adamnin yadı telefon arqali 10% maqlwmat qabilaydı. Video arqali bolsa 60% maqlwmat qabilar eken.

Mediabazarda tayarlawshı, xabar (onim), jetkerip beriwshi ham tutınıwshi qatnasadi. Tayarlawshı bul — ideya avtorı, materialların toplaydı, analizleydi, media-tekstti tayarlaydı, jiberedi; onim (xabar) — tekst, belgi, suwret ham belgilerde korsetilgen maqlwmat; jetkeriwshi (kanal) — xabardi jiberiw quralı (media); tutınıwshı — xabardi alıwshı, uyreniwshi, dodalawshı shaxs.

«Бўгин заман тезлик пенен ўзгермекте. Ғмир бәршемизден аниқ ҳаркетлерди, белсенди қатнасиқларди, ҳамме таравда туврї ҳам адиликти мўнасибети талап етеди. Кўпти кўрген, сабир-тақатли, миynet-кеш ҳам жоқари адамгершилїкли халқımız амеље асирїлїп атїрган усїндай аҳмиетли ўзгерїслердиң натиьесїн кўтпекте».

**Shavkat
Mirziyoyev**

**BILIP
ALIN!**

Басқа компьютерде электрон почта ямаса басқа хїзметлерден пайдалананїзда, усї хїзметлерден шїгїрди умїтпаң. Болмаса, басқалар сизїң жеке мағлїватнїздан пайдаланїп, buyırtpalar jollawı мўмкін.

Internet veb-saytlarında түрли мағлїватлар жайластїрїлады. Бул һўжетлер, кесте, diagrammalar, сўврет, audio, video ролїклер, kitap һам журналлар, һўжетли һам кўркем филмлер һам басқалар.

Һазїргї кўнде unamli xarakterдеги informaciya менен bir qatarda kerı tasir etetuğın informaciyanı da adamlarđa tiykarınan jaslarđın sanasına siңdiriw ushın internet арқалї амеље асирїлмақта.

Internet payda bolıwı менен onıң jамiyet тарбиyasına tasir etiwshi belgili bir tarepleri haqqında түрли гўреслер болїп ўткен. Bularđa globallasıw, yağnıy hár түрли sharayatta jasawshı һам түрли тарбиyađa iye adamlarđın sawbette bolıwı aqıbetinde milliy qadiriyatlarımızdıң qadirsizleniwine alıp keliwi kórine basladı. Sonday-aq, informaciyanıң жоқари tezlikte tarqalıwı óz gezeginde haqıyqıy xabardı jalğanınan ajrata almaw, hár түрли unamsız mazmundaqı informaciyalarđın tarqalıwına, agressiv, zorlıqqa sha-qırıwshı saytlarđın payda bolıwına alıp keldi.

Solay eken, ruwxıy-mádeniyatlı insan hesh qashan sayt, elektron pochta, sociallıq tarmaqlar һам bloklar арқалї namısqa tiywshı, tuwrıdan-tuwrı insan ruwxıyatına unamsız tasir etetuğın sózler jazbaydı. Chat һам forumlar арқалї murajatlarında sóz ádebi sheñberinen shıqpaydı.

Solay eken, internetten paydalanganda nelerge itibar qaratıw kerek:

- tınıshlıqqa qawıp salatuğın, buzđınshılıq xarakterine iye bolğan, басқа paydalanıwshılar һам ўshınshı shaxslarđın shaxsıy ómirine baylanıslı hár qanday xabardı kiritiw, saqlaw, baspadan shıgarıw, tarqatıw һам басқа jağdaylarda paydalanıw;
- er jetpegenlerdiң huquqların buzıw;
- haywanlardı qıynaw һам zorlawshılıq kórsetilgen, soğan shaqırıwshı kórinislerin kiritiw;

- rasaliq, diniy, etnikaliq dushpanliqtı en jaydıratuğın ideyanı kórsetiw;
- jinayatshılıqqa iytermelew;
- sheklengen xabardı kiritiw;
- narkotik zatların tarqatıw jolları, olardı tayarlaw usılları haqqındağı xabarları jaylastırıw;
- aldawshılıq xarakterine iye bolğan tekstlerdi kiritiw.

Media mádeniyat ǵalaba xabar quralları (eń aldı menen, televidenie, baspasóz, radio, internet) tásirinde ǵalıplesken mádeniyat.

Ol insannıń xabargá bolğan talabın támiyinleydi. Ol adamlardıń qızıǵıwshılıqların basqaradı. Ol ózin ǵamxor kórsetip tartadı. Tásirsheńliktiń hár túrli kórinislerin, usıl hám quralların iske saladı.

Búgin jaslar oy-pikirin media mádeniyat basqaratuğın boldı. Birǵana mısal: Házir kerek yaki kerek emespe, qollanıw ushın talabı barma yaki joq pa, buǵan qaramastan, hár bir jas áwlad qolında zamanagóy mobil telefon bolıwın qáleydi. Kerek yáki kerek emespe kimler menendur tınbay sóylesedi, jazısadı, xabar almasıwı kerek. Zaman adamlardıń sanası hám qálbın iyelew ushın keskin gúreske kirgen ekenbe, bunda media mádeniyat tiykarǵı orın tutıwı-tábiyiy.

DÓRETIWSHILIK JUMIS

1. Internet tarmaǵı arqalı elektron pochta yamasa sayttağı forumlar arqalı paydalanıwshılar menen sáwbet te bolǵanıńızda nelerge itibar bere-siz?
2. «Aldınnan minnetdarshılıq bildiremen», «Húrmet penen», «Bizge isenim bildirgenińız ushın raxmet», «Siziń pikiriniń biz ushın áhmiyetli», «Bizler menen sáwbet ushın waqıt ajratqanıńızdı qádirleymiz» sıyaqlı ápiwayı qatarlardı media sawatxanlıqqa qanday baylanısı bar?
3. Mámleketimiz Birinshi Prezidenti Islam Karimovtıń tómendegi pikirlerine itibar beriń: «Dúnyadağı zorawan hám basıp alıwshı kúshler qaysı bir xalıq yamasa mámleketti ózine boysındırmaqshı, onıń baylıqların iyelemekshi bolsa, eń aldı menen, onı quralsızlandırıwǵa yaǵnıy eń ullı baylıǵı bolğan milliy qádiriyatları, tariyxı hám ruwxıylıǵınan ayırıwǵa urınadı». Media sawatxanlıqqa iye bolğan insandardıń keleshegi haqqında joqarıdağı pikir menen baylanıstırıp túsindiriniń.

Media mádeniyat jámiyetimizge ósimlikke jabısqan shırmawıq sıyaqlı jabıstı. Onnan qutılıwdıń hesh ilajı joq. Endi jaslardıń media mádeniyatqa kirip keliwi hám oǵan baylanıwı procesin aqılǵa muwapıq basqarıwdı talap etpekte.

Media mádeniyat túsiniǵı «ǵalabalıq mádeniyat» túsiniǵinen parqlanadı. Media mádeniyat – globallasıw procesiniń ónimi. Sonıń ushın globallasıwdıń ózi sıyaqlı onıń unamlı tárepi de, unamsız tárepi de bar. Unamlı tárepın qabıl etip, rawajlandırıp, unamsız tárepınen qorǵawımız, ózimizdi onıń ayanıshlı áqibetlerinen saqlawımız kerek.

Hár túrli xabarlardı izlep tawıp hám onı iyelik etiw imkaniyatları kemeyip baratırǵan házirgi dáwirde oqıwshılardıń huquqıy mádeniyatın qalıplestiriw, olardı túrli aǵımlardan qorǵaw, internet tarmaǵı arqalı kirip kiyatırǵan hár túrli informaciya háwijlerinen eskertiw búgingi kúnniń tiykarǵı wazıypasına aylanıp úlgerdi.

Shınıǵıw sabǵı. Búgingi globallasıw dáwiri jas áwladtan sociallıq aktivlikni talap etiw menen bir qatarda, jaslardıń ruwxıy-tárbiyalıq kamalatın hár qashanǵıǵa qaraǵanda aktual dárejede kótermekte. Solay eken, media mádeniyatqa iye bolıp barıw, ruwxıy qádiriyatlar hám ádep-ikramlılıq normaların ólestiriw tiykarında insandıń bir-birine, shańaraǵına, jámáátine, watanına hám ulıwma insaniyat táǵdirine insaniylıq múnasibetlerin kórsetedi hám jámiyet rawajlanıwına unamlı tásin kórsetedi.

TEMANÍ BEKKEMLEW USHÍN SORAWLAR

1. Búgingi kúnde kúnnen-kúnge jedellesip baratırǵan media mádeniyatı ádep-ikramlılıq normalarına qanday baylanısı bar?
2. Jaslar oy-pikirin media mádeniyatı arqalı basqarıwdıń ilajı barma? Pikińizdi dálilleń.
3. «Xabar kimniń qolında bolsa, sol dúnyanı basqaradı», degen pikirdi qalay túsindiresiz?

JUMBAQ

Insan menen birge ol hámme waqıt,
Biraq paydası tiymes hesh bir waqıt.
Olar neler?

Uliwmalastırıwshı sabaq

Hürmetli oqıwshı! Bul oqıw jılı sabaqları dawamında insan ruwxıylıgın kóklerge kóteriwshı páziyetlerge qalay iye bolıw haqqındağı pikirler sizdi biyparwa qaldırmağan bolsa kerek, álbette.

Siz ótken eki jil dawamında ózlikti añlaw, waqıttıń, shańaraqtıń, watannıń qádirine jetiwdi, basqalarğa salıstırғanda insanıy hám joqarı adamgershilik múnasibette bolıw kerek ekenligin hám de miyrim-shápáát kórsetiw lazımlıgın «Ruwxıylıq tiykarları» sabaqları arqalı bilip aldınıız. Ruwxıylıq – bul tek ғana materiallıq tiykar yáki teoriyalıq túsiniкler jıynağı emes. Ol millettiń kúsh-qúdrети. Ruwxıylıq – insan ádep-ikramlılıgı, bilimi, qábiliyeti, tájriybesi, hújdanı, isenimi, dúnyatanımı, jámiyet rawajlanıwına unamlı tásir etetuğın óz ara tutas bir sistema ekenligin sabaqlardıń mazmunların ózlestiriw dawamında añlap jettińiz.

Ruwxıylıq búgingi globallasıw hám modernizaciyalasıw proceslerinde milletti, xalıqtı, qala berse, insanıyattı qádirlew hám dúnya turaqlılıgı hám de abadan turmıs keshiriwiniń úlgisi sıpatında qaralmaqta. Tiykarınan, ruwxıylıq janajan Ózbekistanımız rawajlanıwı, onda kámalğa jetip atırған, hesh kimnen hesh qashan kem bolmağan jas áwladtıń fizikalıq kúshli, aqıl-oy jağınan jetik bolıp kámalğa jetiwinde hám oğada áhmiyetli ruwxıy azıq bolıp xızmet etedi.

Sabaqlardıń mazmun sheńberinde siz áziz oqıwshı qanday jámiyette jasap atırғанınıız hám bul jámiyet joqarı ruwxıy úlgilerge juwap beretuğın insanlar jámiyeti ekenligi, onda nızam üstinligi, insan mápleri hám qádiriyatları óz aldına itibar qaratılıwı ámeliy turmısta, ásirese jaslardıń turmıs tárizinde kórinip atırғанlıgın gúzetip bardınıız. Ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı hám belsendi puqaranı tárbiyalawға xızmet etiwshı áhmiyetli temalar sabaqtıń mazmunın bayıtıp bergeni siziń ruwxıy-tárbiyalıq dárejelerińizge tásir etken bolsa, ájep emes.

Áziz oqıwshı! Sabaqlıqtan orın alған ádebiyat hám aғartıwshılıq penen baylanıslı tárepler, siz sıyaqlı jaslardı tuwrı jolға, tuwrı maqset hám isenimdi qalıplestiriwge shaqıradı. Bunıń ushın búgingi kún jasları ғárezsiz pikir júrgizetuğın, iman-isenimli, aqıl-oylı, jigeri bekkem, bilimli, dana bolıwı, óz jurтınıń tariyxı, milliy qádiriyatlarımız hámde ullı ata-babalarımız qaldırған ilimiy hámde ruwxıy miyrasın sanasında, qálbinde saqlawı tiyis. Sonday-aq, usı sabaqlıq siz ushın tayar túsiniк hám pikirler jıynağı bolıp qal-

mastan, bálki ómirден arqada qalmaw ushın sizdi keń oylawǵa, jaqsılıqqa shaqırıwı turǵan gáp. Siz bunnan da zıyada ilim iyelep barıwıńız ushın óz ústińizde tınımsız islep joqarı shoqqıladı gózlewińizge isenemiz.

Usı sabaqlıq arqalı alǵan bilimińiz kelesi aydın ómir jolıńızda sizge qalıs járdem beriwge hám de jetiskenliklerge alıp keledi, degen úmittemiz. Keleshekte, álbette, ruwxıylıǵı joqarı, aqlıy jetik, ana-Watanǵa sadıq, iymanlı isenimi, bekkem, jigerli insan bolıp jetilisiwińizge tileklespiz.

Áziz oqıwshı! Usı orında aytıp ótiw lazım, jaqsı maqsetlerge erisiw, baxıt-áwmetke erisiw óz-ózin bolatuǵın proces emes. Bunıń ushın tınımsız miynet, kúsh-ǵayrat, kúshli jigerli bolıw menen birge, bekkem tiykar, yaǵnıy jurtta ǵáresizlik, párawanlıq, tınıshlıq húkim súriwi lazım. Súyikli shayırımız óz qosıq qatarlarında aytıp ótkenindey:

Erkinlik — ar namıs, kewilge yoshdur,
Qádirin bilgen elge máńgi niyetdur.
Erkinliktiń ózi tayar baxıt emes,
Baxıt ushın ullı imkanıyatdur.

Ilim shuǵlası ómir jolıńızdı hámiyshe jariq etsin!

Jumbaqlardıń juwapları

10-KLASS USHIN

- 1-§. Gózzal qulqli, bilimli perzent.
- 2-§. Jeke úlgige tiykarlangan tárbiya, aytqanına aljaspay ámel etiw...
- 3-§. Ata-ana nasiyatına qulaq salmaytuǵın perzent.
- 4-§. Jaqsı isler yaki jawız ámeller nátiyjesi.
- 5-§. Adamzat.
- 6-§. Kitap.
- 7-§. Paydalı bilim, kásip-óner.
- 8-§. Wazıypa juwapkershiligi, sadıqlıq júgi, túskinlik jaǵdayı.
- 9-§. Nadan.
- 10-§. Bekkem isenim hám erk.
- 11-§. Tárbiya, bilim alıwdı qálemegen óspirin.
- 12-§. Ustaz-oqıtıwshı.
- 13-§. Gózzal minez-qılıqqa tiykarlangan tuwrı tárbiya.
- 14-§. Arsız adam.
- 15-§. Minez.

11-KLASS USHIN

- 1-§. Kitaplardı tekshege terip qoyǵan, biraq hesh birin oqımaǵan adam.
- 2-§. Pazıl insanlar.
- 3-§. Ana-Watangá muhabbat tuyǵısı, qabıl perzent tárbiyası juwapkershiligi, ómirdi múnasip jasap ótiw jolındaǵı háreket.
- 4-§. Gózzal tárbiya.
- 5-§. Hújdan erkine, boysınıw.
- 6-§. Gózzal ádep, ádepsiz.
- 7-§. Ádepsiz perzent.
- 8-§. Kóre almaslıq.
- 9-§. Tasbawır adam.
- 10-§. Aqıl, bilim, baylıq.
- 11-§. Manawiyat, mádeniyat, ádebiyat hám kórkem-óner.
- 12-§. Tábiyat apatları.
- 13-§. Arzıw-úmitler.
- 14-§. Nápis bálesi.
- 15-§. Sózinde tura almaslıq, jumısta itibarsızlıq, muqaddes qádriyatlarǵa qaratıla pisentsizlik.

Mazmuni

Kirisiw	3	1-§. Insan – jámiyetiniń dóretiwshisi	72
1-§. Ruwxıylıq – teńsiz kúsh.....	5	2-§. Ruwxıylıq – millettiń júzi	76
2-§. Insan mánawiyatı hám ózlikti ańlaw.....	10	3-§. Ruwxıy barkedamallıq.....	81
3-§. Shańaraq mánawiyatı	14	4-§. Ózbekistan rawajlanıwınıń ruwxıy-tárbiyalıq tiykarları	85
4-§. Jámiyet mánawiyatınıń qalıplesiwinde máhálleniń ornı.....	19	5-§. Milliy dástúrlerdin insan ruwxıylıgınıń joqarılawına tásiiri.....	89
5-§. Insan hám jámiyet.....	23	6-§. Ruwxıy miyrastın insan mánawiyatında tutqan ornı	92
6-§. Puqaralıq jámiyette insanını oy-pikiri	27	7-§. Shańaraq – muqaddes qorğan.....	96
7-§. Materiallıq hám ruwxıy turmıs insan ziyetini.....	31	8-§. Ruwxıy qádiriyatlar rawajında milletler aralıq tatıwlıq múnasibetleri.....	101
8-§. Puqaralıq juwapkershilik hám baylanıslılıq	35	9-§. Sábwetlesiw hám óz ara múnasibetlerde ruwxıylıqtın ornı.....	106
9-§. Ruwxıy qáwipsizlik.....	40	10-§. Aqlıy hám ruwxıy uqıplılıqtın jámiyettin ruwxıy jańalanıwındağı ornı	109
10-§. Bekkem jigerlilik—kúshli mánawiyat kepili	45	11-§. Ádebiyat – xalıq qálbiniń ruwxıy kórinisi.....	114
11-§. Ruwxıylıq kámillikke jetekleydi	50	12-§. Ekologiyalıq mádeniyat hám ruwxıylıq uygınlıgı	119
12-§. Insan ruwxıylıgında ağartıwshılıqtın ornı	54	13-§. Jaslar iskerliginde joqarı ruwxıylıqtı qalıplestiriw	124
13-§. Gózzallıq (estetika) hám ruwxıylıq	58	14-§. Globalasıw shárayatında milliy ruwxıylıqqa qarsı qáwipler	129
14-§. Insan mánawiyatın qalıplestiriwde imidjdiń ornı	62	15-§. Jámiyet ruwxıylıgın qarılattıwda media mádeniyatınıń tásiiri.....	134
15-§. Insan ruwxıylıgında etikettiń ornı.....	67	Ulıwmalastırıwshı sabaq.....	139
10-klastı juwmaqlaymız!.....	70		

**VAHOB QO‘CHQOROV,
OBIDDIN MAHMUDOV,
ZOKIRJON ZAMONOV**

O‘quv nashri

«MA’NAVIYAT ASOSLARI»

*O‘rta umumta’lim muassasalarining 10-11-sinflari va o‘rta maxsus,
kasbhunar ta’limi muassasalari uchun darslik*

(Qaraqalpaq tilinde)

Birinshi basilm

Nókis — «Bilim» — 2017

Awdarmashilar: *M. Nizanov, Q. Uzaqbaev,
M. Jumabaeva*

Redaktori *M. Jumabaeva*
Xud. redaktori *I. Serjanov*
Tex. redaktori *B. Turimbetov*
Operator *N. Saukieva*

Licenziya: Al №108, berilgen waqti 2008-jil 15-iyul.

Original-maketten basiwga ruqsat etilgen waqti 26.09.2017-j.
Formatı 70x90 1/16. Tip «Times» garniturası. Ofset usılında basıldı. Kegl 11,5.
Kólemi 9,0 b/t. 10,52 shártli b/t. 11,52 esap b/t.
Nusqası 10411 dana. Buyırtpa № .

Elektron mánzil: bilim.baspa@bk.uz

«Bilim» baspası. 230103. Nókis qalası, Qaraqalpaqstan kóshesi, 9.

«Sharq» BPAK baspaxanasında basıp shıgarıldı.
100000, Tashkent qalası, Buyuk Turon kóshesi, 41.

Ijaraga berilgen sabaqlıq jaǵdayın kórsetetuǵın keste

№	Oqıwshınıń atı hám familiyası	Oqıw jılı	Sabaqlıqtıń alınıǵandaǵı jaǵdayı	Klass basshı-sınıń qolı	Sabaqlıqtıń tapsırılǵandaǵı jaǵdayı	Klass basshı-sınıń qolı
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Sabaqlıq ijaraga berilip, oqıw jılı aqırında qaytarıp alınıǵanda joqarıdaǵı keste klass basshısı tárepinen tómendegi bahalaw ólshemlerine tiykarlanıp toltırıladi

Jańa	Sabaqlıqtıń birinshi ret paydalanıwǵa berilgendeǵı jaǵdayı.
Jaqsı	Muqabası pütün, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajıralmaǵan. Barlıq betleri bar. Jırtılmaǵan, betleri almasırılmaǵan, betlerinde jazıw hám sızıqlar joq.
Qanaatlandırarlı	Muqaba jelingen, bir qansha sızılıp, shetleri qayrılǵan, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen alınıp qalıw jaǵdayı bar, paydalanıwshı tárepinen qanaatlanarlı qalıpına keltirilgen. Alınǵan betleri qayta jelimlengen, ayırım betlerine sızilǵan.
Qanaatlanarsız	Muqabaǵa sızilǵan, jırtılǵan, tiykarǵı bólimnen ajıralǵan yamasa pütkilley joq. Betleri jırtılǵan, betleri tolıq emes, sızıp, boyap taslanǵan. Sabaqlıqtı qayta tiklew múmkin emes.